

1 50

დასავლეთ საქართველოს სახალხო მასწავლებელთა კავშირის გამოცემა.

სამეოხლოს აღწერა.

მოკლე სახელმძღვანელო საქართველოს გეოგრაფიისა
სურათებით და კარტით.

შედგენილი

ქუთაისის ქართული გიმნაზიის მასწავლებლის
ს. როგავაძისაგან

ქუთაისის საეზრქიო სასწავლებელთა საბჭოსგან ნებადართულია
სახელმძღვანელოთ.

1 მან. 2 შური.

წიგნი მოწონებულია გამგეობასთან არსებული სარედაქციო
კომისიისგან.

ქუთაისი

ქართ. შ. წ.-კით. გამ. საზოგ. ქუთ. განყოფ. სტამბა
1917

Handwritten signature or mark in red ink at the top of the page.

საქართველოს ალფბერი.

საქართველოს გეოგრაფიის სახელმძღვანელო

სურათებით და კარტით.

შედგენილი და გამოცემული

ქუთაისის ქართული გიმნაზიის მასწავლებლის

ს. რობაქიძისაგან.

მესამე გამოცემა.

19748/

ქუთაისი

ქართ. შ. წ.-კ. გამავრც. საზ. ქუთ. განყ. სტამბა

1917

ს ა რ ჩ მ ვ ი.

ზაგნების მდებარეობა საკლასო ოთახში	3
საკლასო ოთახის პლანი და სურათი	4
სასწავლებლის და მისი ეზოს პლანი	5
პლანი და რუკა	7
ჰორიზონტი და მისი მხარეები	3
ჰორიზონტის მხარეების გამოცნობა მზის შემწეობით	10
ჰომპასი და მისი მნიშვნელობა	10
ქალაქი	12
სოფელი	13
ჩვენი სასწავლებლის მახლობელი ქუჩები	13
ქალ. ქუთაისი და მდინარე რიონი	15
ქუთაისის ნაწილები	16
ქუთაისის სახელმწიფო და საზოგადო დაწესებულებანი	16
ქუთაისის მდებარეობა და ჰავა	17
ქუთაისის დაახლოებითი პლანი	18
ქუთაისის მცხოვრებნი	19
ქუთაისის მცხოვრებნი ხელობით	19
სოფელი და მისი მცხოვრებნი	21
ქუთაისის მახლობელი სოფლები და მონასტრები	21
მდინარე რიონი და მისი ნაწილები	23
დედამიწის პირი	25
ნიადაგი და მისი შედგენილობა	25
წყაროები	26
ნაკადული და მდინარე	27
ტბა და ჭაობი	28
ზღვა	28
ნამი და რთვილი	30
ღრუბელი, წვიმა, თოვლი და სეტყვა	30
საქარუველოს მოკლე გეოგრაფია. იმერეთი.	32
იმერეთის რწყვა	33
მცენარეულობა იმერეთში	34
მევენახეობა	35
ბამბის მოყვანა	63

მებაღეობა	36
მებოსტნეობა	37
შინაური საქონლის მოშენება	37
იმერეთის მცხოვრებნი	39
იმერეთის შესანიშნავი ადგილები	39
ზურია	43
ზურიის მცხოვრებნი	44
სამეგრელო	48
სწავლა-განათლება სამეგრელოში	51
სამოხაყანო	52
აფხაზეთი	54
სვანეთი	57
რაჭა	61
ლეჩხუმი	64
დასავლეთი საქართველო	66
ქართლი	68
ქართლის მცხოვრებნი	73
ოსეთი	81
ქახეთი	83
ქიზიყი	91
საინგილო	93
თუშეთი	94
ზარეთ ქახეთი	96
ახალციხის მხარე და ჯავახეთი	100
მონასტრები ახალციხის მხარეში	102
აღმოსავლეთი საქართველო	104
სამხრეთი საქართველო ანუ მესხეთი	105
შავშეთი	107
ერუშეთი	108
ძობულეთი	108
ლივანა	109
ჭანეთი	110
ქავკასია	111
რუსეთი	112

წიგნის იტყვაობა.

სამშობლოს აღწერის სახელმძღვანელოს შედგენა დიდი ხანია საჭიროთ იყო ცნობილი ისეთ შკოლებში, სადაც სამშობლოს გეოგრაფიის სწავლება შემოდებულა მოსწავლეთა დედა ენაზე. აგერ თუთხმეტი წელიწადია, ამ სავანს ვასწავლი ქუთაისის ქართული გიმნაზიის მოსამზადებელ კლასებში და ამ დროს განმავლობაში არ შემხვედრია არც ერთი ისეთი სახელმძღვანელო, რომლის შემწეობითაც ბავშებს შესძლებოდათ საქართველოს გეოგრაფიის შესწავლა.

სავანის სწავლების დროს იძულებული ვიყავი თანდათანობით შეემდგინა, როგორც სწავლების გეგმა, ისე სასწავლო მასალაც და აი, მთელ ამ შეგროვილ მასალას ვაწვდი სახელმძღვანელოთ, რომელსაც მოსწავლეებს, ისე მასწავლებლებსაც, რომელნიც მოისურვებენ სამშობლო გეოგრაფიის სწავლებას დაწყებითი შკოლებში ქართულ ენაზე. მთელი მასალა განაწილებულია ორი წლის კურსათ; იმაზე ღანაჩაკიც მეტია, რომ სამშობლოს შესწავლა იმ ადგილიდან უნდა დაიწყო, სადაც დაარსებულია შკოლა, რომელშიაც სამშობლოს აღწერას ასწავლიან. პირველი გაკვეთილები თვით შკოლის აღწერით იწყება: მოსწავლეები ეცნობიან იმ სავანებს, რომელნიც საკლასო ოთახში არიან, ეცნობიან მათ მდებარეობას და სწავლობენ საკლასო ოთახის ზღანის ხატვას. საკლასო ოთახიდან გადადიან მთელ შკოლაზე, ეზოზე, ქუჩაზე, რომელზედაც შკოლაა აგებული, შემდეგ სხვა ქუჩებზე და ბოლოს იმ ქალაქზე თუ სოფელზე, სადაც შკოლაა დაარსებული. ამას შემდეგ ადვილი იქნება გადასვლა ქალაქის ანუ სოფლის გარშემო ადგილებზე და ამ გვარათ თანდათან გაფართოვდება შესასწავლი ადგილების ფარგალი, რომელიც საბოლოოთ მთელ სამშობლოს შეიცავს.

სახელმძღვანელოს შედგენის დროს მე ვხელმძღვანელობდი იმ წესითა და გეგმით, რა გეგმითაც ეს სავანი ისწავლებოდა ქუთაისის ქართულ გიმნაზიაში. ამიტომ ქალ. ქუთაისისა და მისი მახლობელი სოფლების შესწავლას უფრო მეტი უურადლება აქვს მიქცეული, თუმც

ეს მასლას მხოლოდ წვრილი შრიფტით არის მოთავსებული სხელ-
მძღვანელში.

ამ წვრილი შრიფტით დასტამბულ მასლას წინ უძღვის ორი
ჰატარა თავი: ქალაქი და სოფელი. ამ თავებში არის დასმული კით-
ხვები, რომლის შემწეობითაც შეიძლება მასწავლებელმა შეასწავლოს
მასწავლებელს ყოველი სოფელი და ქალაქი.

ხოლო წვრილი შრიფტით დასტამბული მასლას შესახებ ქუთაისისა
და მისი მახლობელი სოფლებისა შეიძლება გამოიყენოს მსურ-
ველმა, როგორც სანიმუშო აღწერა ასეთი ადგილებისა. მე დარწმუნ-
ებული ვარ, რომ ეს სხელმძღვანელო, როგორც პირველი ცდა
უნაკლულო არ იქნება, მაგრამ მაინც ვბედავ მის დასტამბვას. იმედი
მაქვს, საქართველოს გეოგრაფიის მტკაღნე პირები დაწიგებს მამ-
ტყემან და სსჭირთ შენიშვნებსაც გაუკეთებენ ამ ჩემს ნაშრომს, რითაც
მე დიდი სიამოვნებით ვისარგებლებ და შემდეგისათვის ვეცდები ჩვენს
შკოლებს უფრო გამჭობესებული სხელმძღვანელო მივაწოდო.

Quod huic opisculo deest, suppleat aetas.

(რაც ამ მცირე შრომას აკლია, დეე დრომ შეავსოს).

ს. რობაქიძე.

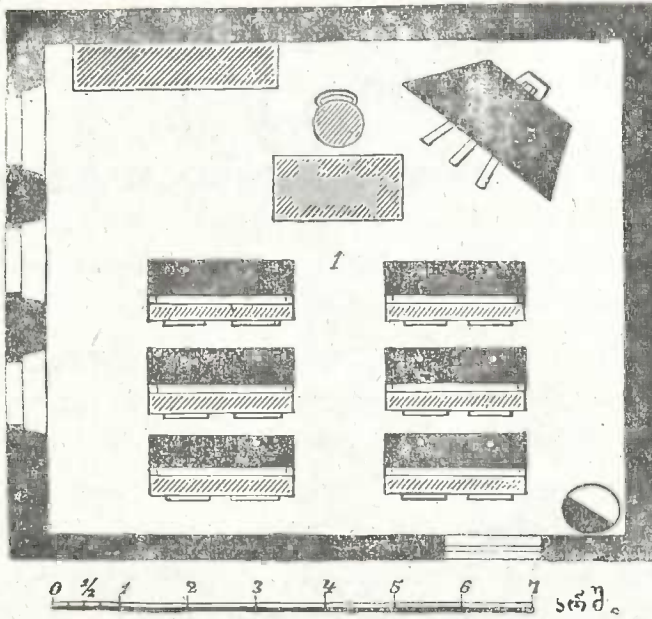
კ ლ ა ნ ი.

საგნების მდებარეობა საკლასო ოთახში.

საკლასო ოთახში მდებარე საგნებს თუ დავაკვირდებით, შევამჩნევთ, რომ ზოგი მათგანი მუდამ ერთსა და იმავე ადგილზე არის, ზოგი კი შეიძლება ერთი ადგილიდან მეორე ადგილზე გადავიტანოთ. ლუმელი, კედლები, კარები და ფანჯრები მუდამ ერთ ადგილას არის. **სტოლები, სკამები, საკლასო დატა და შკაფი ჩვენ შეგვიძლია ერთი ადგილიდან მეორე ადგილზე გადავიტანოთ.** **თუ გვინდა გავიგოთ რომელიმე საგნის ადგილ-მდებარეობა, მაგალ., სამასწავლებლო სტოლის, ჩვენ უნდა გავზომოთ მანძილი ამ საგნიდან რომელიმე ორ უძრავ საგნამდი, მაგალ., ორ კედლამდი, შემდეგ უნდა გავზომოთ თვითონ ამ სტოლის სიგძე-სიგანე. ასეთ გაზომვის შემდეგ ჩვენ გვეცოდინება სამასწავლებლო სტოლის ადგილ-მდებარეობა.** **თუ ვიცით საკლასო ოთახის სიგძე-სიგანე და მასში მდებარე საგნების მდებარეობა, ჩვენ შეგვიძლია ეს საკლასო ოთახი თავისი საგნებით დავხატოთ დაპატარავებულათ. პლანის დახატვა შეიძლება ან თვალდათვალ, დაახლოვებით, ან მაშტაბის შემწეობით.** **მაშტაბი არის პატარა საზომი, რომელიც იხმარება ხატვის დროს დიდი საზომის მაგიერ.** **მაშტაბათ ხმარობენ ხშირათ არშინის, საყენის ანუ ვერსის მაგიერ გოჯს ანუ ღუიმს, მაგალითად, თუ საკლასო ოთახის სიგრძე უდრის 12 არშინს, ამ ოთახს პლანზე დახატავენ 12 ღუიმის სიგძისას.** **აქვე დავხატოთ ჩვენი საკლასო ოთახის პლანი. ჩვენს საკლასო ოთახს სიგძე აქვს თორმეტი არშინი და სიგანე ათი არშინი. მაშტაბათ ვიხმაროთ არშინის მაგიერ მეოთხედი ღუიმი.**

ჩრდილოეთის კედელი

დასავლეთის კედელი

აღმოსავლეთის კედელი

სამხრეთის კედელი

საკლასო ოთახის პლანი და სურათი.

თუ შევადარებთ ერთმანეთს საკლასო ოთახის პლანს და სურათს, მათ შორის თვალსაჩინო განსხვავებას შევამჩნევთ.

ოთახის სურათზე ჩვენ ვხედავთ მთელ ოთახს და მდებარე საგნებს იმ სახით, რა სახითაც არიან ეს საგნები ნამდვილადად. აქ ჩვენ შეგვიძლია ვიცნოთ თითოეული საგანი, მაგალ., საკლასო დაფა, სტოლი, სკამი და სხვა. პლანზე კი ჩვენ ვამჩნევთ მხოლოდ იმ ადგილს, რომელიც ნამდვილადად უჭირავს ამა თუ იმ საგანს.

კითხვები:

შეადარეთ ერთმანეთს საკლასო ოთახის პლანი და სურათი.

რით განიჩქევინ ისინი ერთმანეთისაგან? გაზომეთ თქვენი საკლასო ოთახი არშინით და დახატეთ მისი ჰლანი თქვენს რვეულში.

საკლასო ოთახის სურათი.

სასწავლებლის და მისი ეზოს პლანი.

მაშტაბის შემწეობით ჩვენ შეგვიძლია დავხატოთ მთელი სასწავლებლის და მისი ეზოს პლანიც. აქაც საჭიროა გავიგოთ მანძილი საგნებს შორის და თვითონ ამ საგნების სიგქესიგანე. ამ შემთხვევაში მაშტაბის მნიშვნელობა სულ სხვა უნდა იყოს, ვიდრე წინათ. საკლასო ოთახის პლანის დახატვის დროს ჩვენ ვიხმარეთ არშინის მაგიერ მეოთხედი ღუიმი; აქ ასეთი მაშტაბი არ გამოგვადგება, რადგან დასახატი საგანი დიდია და არშინის მაგიერ რომ მეოთხედი ღუიმი ვიხმაროთ, საკლასო დაფაზე ვერ დავტევთ მთელი შენობისა და მისი ეზოს პლანს. ამიტომ ამ შემთხვევაში ჩვენ შეგვიძლია

მეოთხედი ღუიმი ვიხმაროთ საყენის მაგიერ. თუ მთელი ქუჩის ან მთელი ქალაქის პლანის დახატვა გვინდა, მაშინ მეოთხედი ღუიმი შეგვიძლია ვიხმაროთ ვერსის მაგიერათ.

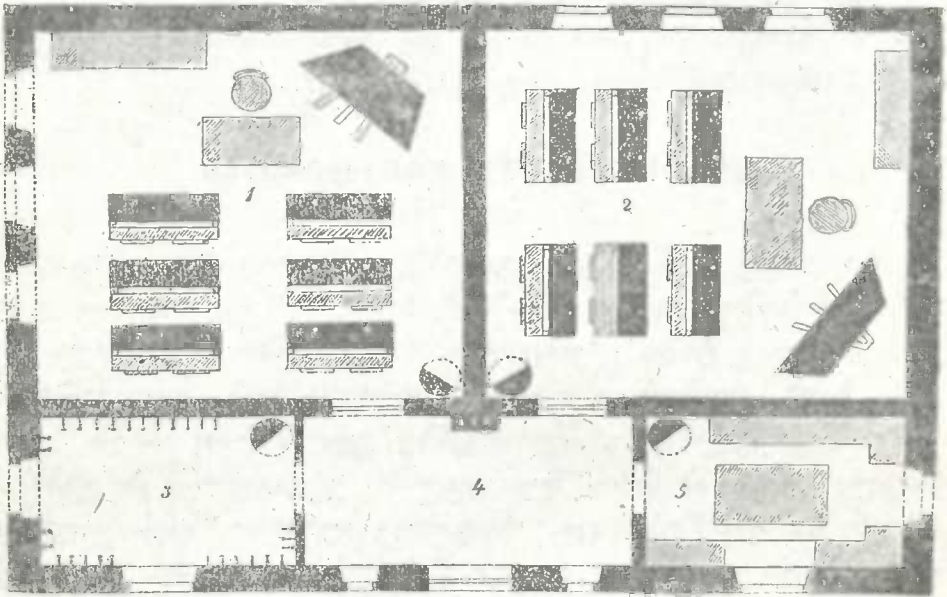
სასწავლებლის სურათი.

კითხვები:

რით გაიჩევა ერთმანეთისაგან შკოლის სურათი და პლანი? რა უნდა ვიხმაროთ მაშტაბათ შკოლის პლანის დახატვის დროს?

გაზომეთ არშინით შკოლის სიგძე-სიგანე და ჩასწერეთ რვეულებში.

გაზომეთ თქვენი შკოლის ეზოს სიგძე-სიგანე და ჩასწერეთ რვეულებში. შკოლის ეზოს პლანი დახატეთ თქვენს რვეულებში. არშინის მაგიერათ რომ ღუიმი ვიხმაროთ პლანის დახატვის დროს, რამდენჯერ ნაკლები იქნება დახატული პლანი ნამდვილ სიგანზე? როგორი საზომი უნდა ვიხმაროთ დიდი სიგნების დახატვის დროს მაშტაბათ?

სასწავლებლის პლანი.

პლანი და რუკა (კარტა).

დიდი მზგავსება აქვს პლანთან რუკასაც. რუკაზედაც მაშტაბის შემწეობით იხატება რომელიმე ადგილი, მაგალ., მთელი მხარე ანუ მთელი ქვეყანა. აქ, რასაკვირველია, წინანდელი მაშტაბი არ გამოგვადგება (რატომ?). ამ შემთხვევაში მეოთხედი ღუიმი შეიძლება ვიხმაროთ ასი ან ათასი ვერსის მაგიერათ. პლანზე ინიშნება ადგილი ქუჩების, სახლების პატარა მდინარეებისა და პატარა ტბების. ხოლო რუკაზე ასეთი პატარა საგნების ადგილის დანიშვნა შეუძლებელია. აქ მხოლოდ ძალიან დიდი საგნების ადგილი ინიშნება. ძალაქის ადგილს რუკაზე წერტილით ნიშნავენ, დიდი მდინარე პატარა ხაზით ინიშნება და სხვა.

კ ი თ ხ გ ე ბ ი:

რით გაიჩევა ერთმანეთისაგან ჰლანი და რუკა?

რა იხმარება მშტახათ რუკის დახატვის დროს? რაგორი სავნები ინიშნება ჰლანზე და რაგორი რუკაზე?

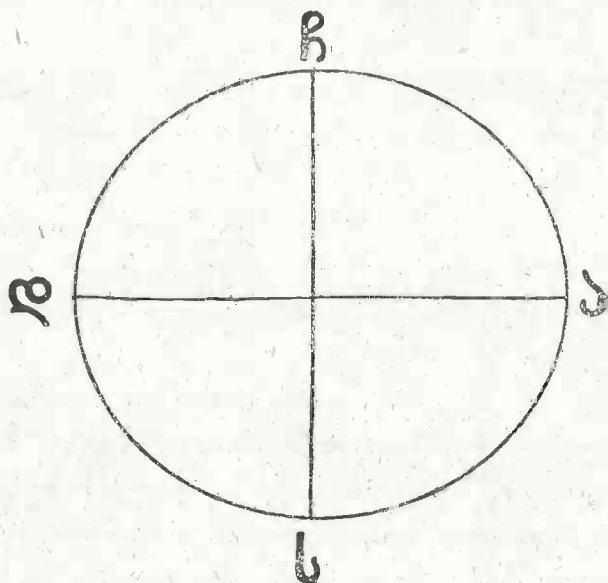
ჰორიზონტი და მისი მხარეები.

როდესაც ჩვენ ვაკე ადგილზე ვდგავართ, გვგონია, რომ ჩვენს გარშემო, კარგა მოშორებით, ცა უერთდება დედამიწას. საითაც უნდა გავიხედოთ, ყოველი მხრით ვხედავთ წრის მხგავს ხაზს, რომელიც თითქო აერთებს ცას დედამიწასთან. ამ წრის ყოველი წერტილი ჩვენზე ერთნაირათ არის დაშორებული. ჩვენ ამ წრის შუა გულში ვდგავართ. აი ამ ხაზს ეძახიან ჰორიზონტს. ცა, როგორც გუმბათი, ისეა გადმოხურული ჩვენს თავზე და თავისი ნაპირებით თითქო დედამიწას უერთდება სწორეთ აი ამ ხაზზე. (მართლა უერთდება ცა დედამიწას?)

ჰორიზონტს დაფაზე ან ქალაღზე ხატვენ წრის მხგავსი ხაზით. ამ წრის ზევითა მხარეზე ნიშნენ ჩრდილოეთს, მის პირდაპირ ქვეით—სამხრეთს, მარჯვნივ—აღმოსავლეთს და მის პირდაპირ მარცხნივ—დასავლეთს.

კ ი თ ხ გ ე ბ ი:

დახატეთ თქვენს რუეულში ჰორიზონტი და დანიშნეთ ქვეყნის მხარეები. რაგორ გამოიყვლება ჰორიზონტი, მაღალ ადგილზე რომ ავიდეთ? ჰორიზონტის ერთი მხრისაკენ რომ წავიდეთ, შივალთ თუ არა მის ნაპირთან?

ჰორიზონტის მხარეები.

მოწმენდილ დღეს რომ ცას მივაჩერდეთ, შევამჩნევთ, რომ ცაზე მოძრაობს მზე. უმაღლესი ადგილი მზეს ცაზე უჭირავს სწორეთ შუადღისას. ამ დროს რომ პირი მზისაკენ ვქნათ, ჩვენს წინ იქნება ჰორიზონტის შუადღის მხარე ანუ. სამხრეთი. ამავე დროს ჩვენს ზურგს უკან იქნება ჩრდილი და ამიტომ იმ მხარეს, საითაც ამ დროს ჩრდილია მიმართული, ეძახიან ჩრდილოეთს. ჩვენი მარცხენა ხელისკენ იქნება ის მხარე, საიდანაც მზე ამოდის—აღმოსავლეთი, ხოლო მარჯვენა ხელისკენ იქნება დასავლეთი. ჰორიზონტის ამ მხარეებს ეძახიან უმთავრეს მხარეებს. ამათ გარდა კიდევ აქვს ჰორიზონტს ოთხი მხარე: ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთი, ჩრდილოეთ-დასავლეთი, სამხრეთ-აღმოსავლეთი და სამხრეთ-დასავლეთი. მსენი არიან ჰორიზონტის მეორეხარისხოვანი მხარეები. მაშ ჰორიზონტს სულ რვა მხარე ჰქონია: ოთხი უმთავრესი და ოთხი მეორეხარისხოვანი.

ჰორიზონტის მხარეების გამოცნობა მზის შემწეობით.

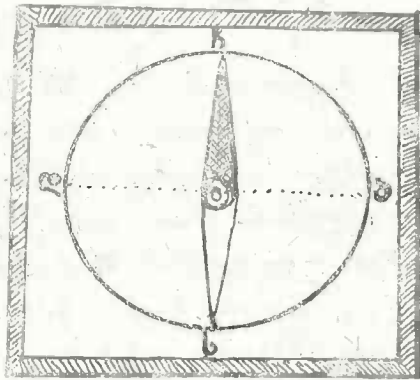
ჰორიზონტის მხარეების გამოცნობა მზის შემწეობით ჩვენ შეგვიძლია მთელი დღის განმავლობაში სამჯერ: დილას, შუადღისას და საღამოს. დილას ადვილათ მოვძებნით იმ ადგილს, საიდანაც მზე ამოდის. ეს მხარე იქნება აღმოსავლეთი. აღმოსავლეთისაკენ რომ პირი ვქნათ, ზურგს უკან იქნება დასავლეთი, მარჯვენა ხელისაკენ — სამხრეთი და მარცხენა ხელისაკენ — ჩრდილოეთი.

ამავე წესით ადვილი გამოსაცნობია ჰორიზონტის მხარეები საღამოსაც (რა ნაირათ?) ჰორიზონტის მხარეების გამოცნობა ჩრდილის შემწეობითაც შეიძლება. შუადღეზე ყოველივე საგნის ჩრდილი მიმართულია ჩრდილოეთისაკენ. რაკი ვნახავთ ჩრდილოეთს, მერე სხვა მხარეების მონახვაც ადვილია (რა ნაირათ?)

კომპასი და მისი მნიშვნელობა.

ჰორიზონტის მხარეების გამოცნობა მზის და ჩრდილის შემწეობით შეიძლება მხოლოდ დღისით და ისიც მოწმენდილ ამინდში, ხოლო ღამე და ღრუბლიან ამინდში არა. ასეთ შემთხვევებში მხარეების გამოსაცნობათ ხმარობენ ერთგვარი იარაღს, რომელსაც სახელათ კომპასს ეძახიან. რა არის კომპასი? კომპასი არის თუნუქის რგვალი ყუთია, რომელსაც სახურავი მინისა აქვს. ამ ყუთის შუა გულში არის დასობილი პატარა პალო. ამ პალოზე არის დაცმული თავისუფლათ მოძრავი ორწვეტიანი ანდამატის ისარი. ანდამატი ლითონია. ამ ლითონს აქვს ისეთი თვისება, რომ რკინისა და ფოლადის პატარა ნაჭრებს თავისკენ იზიდავს. ამ ლითონის ისარი რომ პალოზე თავისუფლათ ჩამოაცვათ და ატრიალოთ, გაჩერების შემდეგ ერთი და იგივე თავი ამ ისარს მუდამ ჩრდილოეთისაკენ ექნება მიშვრილი.

ამ ლითონის ასეთი თვისებით ისარგებლა ადამიანმა და გააკეთა ქვეყნის მხარეების გამოსაცნობი იარაღი—კომპასი. მრწვეტიანი ისარი, რომელიც პალოზეა ჩამოცმული, არის გაკეთებული ამ ლითონისაგან. ჩრდილოეთის მაჩვენებელი თავი ამ ისარს შეღებილი აქვს. ისარი თავისუფლათ ტრიალობს პალოზე. ეს იარაღი რომ სწორ ადგილზე დასდეთ,

კ მ ნ ა ს ი.

ისარი იტრიალებს და ბოლოს გაჩერდება. ის მხარე, საითაც ისრის შეღებილი თავი იქნება მიშვერილი, არის ჩრდილოეთი. რაკი გამოვიცნობთ ჩრდილოეთს, მერე ადვილი იქნება სხვა მხარეების გამოცნობაც (რა ნაირათ?) ამ გვარათ კომპასი ყოველთვის შეუცთომლათ გვაჩვენებს ქვეყნის მხარეებს. კომპასის გამოგონებამდი უდაბნოებში და ზღვებზე მოგზაურობა გასაჭირი იყო. კომპასის გამოგონების შემდეგ კი ასეთი მოგზაურობა გაადვილდა.

კ ი თ ხ ვ ე ბ ი:

რისთვის იხმარება კომპასი? რა თვისება აქვს ანდამატს? რა შედეგ მხარეებს გვაჩვენებს ანდამატის ისარი? რატა ვიცით ჩრდილოეთი, რატარ უნდა ცავიგათ ქვეყნის სხვა მხარეები? დასასხელეთ

სასწავლებლის ეზოს მხარეები და ჩამოთვალეთ ის საგნები, რომელნიც არიან მის სხვადასხვა მხარეზე.

დაასახელეთ, სასწავლებლიდან დასავლეთისაკენ რა და რა ქუჩები მდებარეობს.

ქ ა ლ ა ქ ი.

ჩვენი ქალაქის სახელი არის (?). ამ ქალაქში ბევრი ქუჩაა. უმთავრეს ქუჩებათ ითვლება: (უმთავრესი ქუჩების სახელები) ჩვენი სასწავლებელი მდებარეობს (სახელი) ქუჩაზე. ჩვენს ქალაქში რამდენიმე ეკლესიაა (მათი სახელები).

რომელ ქუჩებზეა ეკლესიები? დაასახელეთ, რა და რა საზოგადო დაწესებულება არის ჩვენს ქალაქში. რომელი და დაწესებულება არის მოთავსებული ყველაზე უფრო დიდ შენობაში? დაასახელეთ ჩვენი ქალაქის სასწავლებლები. არის თუ არა ჩვენს ქალაქში მდინარე? რამდენი ხიდია ამ მდინარეზე? არის თუ არა ჩვენი ქალაქი დაყოფილი ნაწილებათ? დაასახელეთ ჩვენი ქალაქის ყველა უბანი. არის თუ არა ჩვენს ქალაქში სასეირნო ბაღი? ქალაქის რომელ ნაწილშია ეს ბაღი? დაასახელეთ ჩვენი ქალაქის სავაჭრო მოედნები. არის თუ არა ჩვენს ქალაქში ქარხანა ან ფაბრიკა? რამდენი მცხოვრები ითვლება ჩვენს ქალაქში? რა და რა ტომის ხალხი ცხოვრობს ჩვენს ქალაქში? დაასახელეთ ჩვენს ქალაქში მცხოვრები სხვადასხვა ხალხი. რა და რა სარწმუნოების ხალხი ცხოვრობს ჩვენს ქალაქში? რა სარწმუნოებას აღიარებენ ქართველები, სომხები, ებრაელები და სხვა ხალხი? რა და რა ენაზე ლაპარაკობენ ჩვენი ქალაქის მცხოვრებლები? რა შეადგენს ქალაქის მცხოვრებლების უმთავრეს ხელობას? ვის ეძახიან ვაჭარს? რაში მდგომარეობს ვაჭრობა? რა და რა გვარი ვაჭრობა არის ჩვენს ქალაქში? ვისგან ყიდულობენ სანოვაგეს ქალაქის მცხოვრებლები? რომელი დაწესებულება განაგებს და მართავს ქალაქის

საქმეებს? ვისგან შესდგება ქალაქის თვითმართველობა? ვინ ირჩევს ხმოსნებს? რა საქმეები აზარია თვითმართველობას? არის თუ არა ჩვენს ქალაქში რამე გასართობი? აღნიშნეთ ჩვენი ქალაქის პლანზე უმთავრესი უბნები, ქუჩები, მდინარე, ხიდეები და საყურადღებო დაწესებულებანი.

დაასახელოთ ჩვენი ქალაქის მახლობელი სოფლები. რა მნიშვნელობა აქვს ქალაქისათვის ამ მახლობელ სოფლებს და და ან ქალაქს მათთვის?

ს ო ფ ე ლ ი .

რა ქვია ჩვენს სოფელს? რამდენი ქუჩა არის ჩვენ სოფელში? რამდენი ეკლესია არის ჩვენს სოფელში? არის თუ არა შკოლა? არის თუ არა ჩვენს სოფელში რამე სახელოსნო? თუ არის, რა ადგილას არის და რას ამზადებენ ამ სახელოსნოში? არის თუ არა ჩვენს სოფელში სავაჭრო ადგილი? რა შეადგენს ჩვენი სოფლის უმთავრეს საქმიანობას? მეურნეობას გარდა კიდევ რა საქმეს მისდევენ სოფლელები? რა და რა საქმეს შეიცავს ჩვენი სოფლელების მეურნეობა? რა და რა ჭირნახული უფრო ითვისება? მოყავთ თუ არა ჩვენი სოფლის მცხოვრებლებს გასაყიდი ჭირნახული? შევენახეობას მისდევენ თუ არა ჩვენს სოფელში? რამდენი მცხოვრები ითვლება ჩვენს სოფელში. ზარდა ქართველებისა. რა და რა ხალხი ცხოვრობს ჩვენს სოფელში ან სხვა მახლობელ სოფელში?

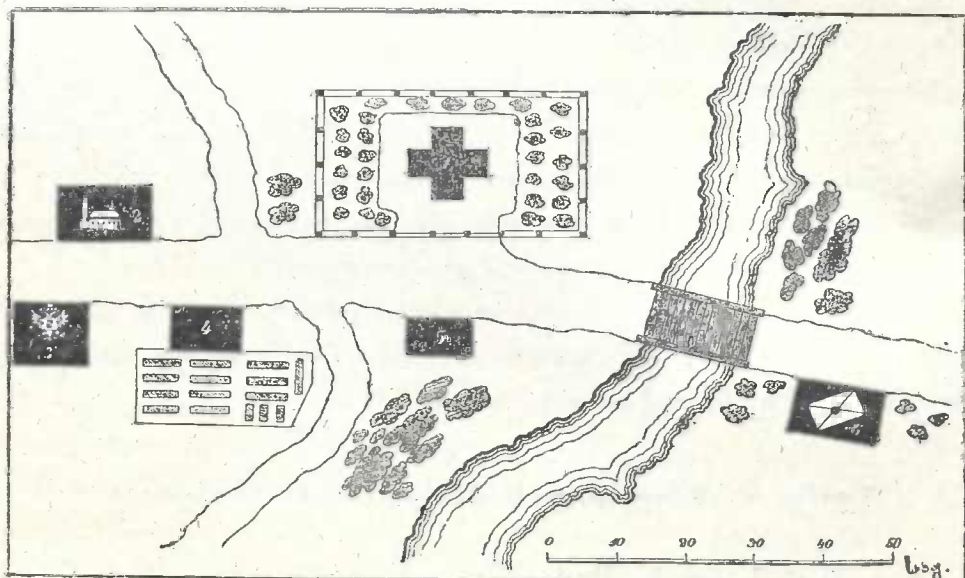
მიდიან თუ არა ჩვენი სოფლის მცხოვრებლები სხვაგან სამუშაოს საქებრათ? მზიდებიან თუ არა ჩვენი სოფლის მცხოვრებლები რასმე ქალაქში გასაყიდათ?

ჩვენი სასწავლებლის მახლობელი ქუჩები.

რაკი ჭირნახულის მსარეების გამოცნობა ვიცით, ჩვენთვის ადვილი გასაკება, რომელი მსრიდან რა ქუჩა ახლავს ჩვენს სას-

წავლელს და ქალაქის რომელ მხარეზეა აგებული თვითონ ჩვენი სასწავლებელი. სათავად-ახნაურთა გიმნაზია აგებულია ილია ჭავჭავაძის ქუჩაზე. ეს ქუჩა ახლავს სასწავლებელს აღმოსავლეთის მხრით. ამ ქუჩას მიმართულება აქვს სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ. თუ ამ ქუჩას ჩრდილოეთისაკენ გავუვებით, გავალთ ორპირის ქუჩაზე. ორპირის ქუჩა მიმართულია დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ. ამ ქუჩით ჩვენ გავივლით ხიდს და გავალთ ქარვასლის ქუჩაზე. ქარვასლის ქუჩა უხვევს ჩრდილოეთისაკენ და უერთდება გიმნაზიის ქუჩას. გიმნაზიის ქუჩაზეა აგებული სავაჟო კლასიკური გიმნაზია, ქალაქის თეატრი და სსეინო ბაღი-ბუფვარი. ქარვასლის ქუჩას სამხრეთით ახლავს ჰუშკინის ქუჩა. ეს ქუჩა მიმართება აღმოსავლეთისაკენ და უერთდება თფილისის ქუჩას, რომელიც მიმართება სამხრეთისაკენ და მიდის რკინის გზის სადგურამდე. ჰუშკინის ქუჩაზეა აგებული საქალაქო წმინდა ნინოს სასწავლებელი. თფილისის ქუჩაზეა აგებული რეალური სასწავლებელი.

უკულა ჩამოთვლილი ქუჩები ჩვენს სასწავლებელს ახლავს ჩრდილოეთით და აღმოსავლეთით.

ქუჩის ხეაანი.

კ ი თ ხ ვ ე ბ ი :

ჩვენი სასწავლებლიდან ჩრდილოეთისკენ რომელი ქუჩა მიდის? დახატეთ თქვენს რვეულებში ქუჩების მიმართულება სასწავლებლიდან რკინის გზის სადგურამდე.

ქალ. ქუთაისი და მდინარე რიონი.

ქართული გიმნაზია აწესებს ქალ. ქუთაისში. ქუთაისი კარგა მოზდილი ქალაქია. ამ ქალაქში სულ ითვლება 60,000 მცხოვრები. ქუთაისი არის გაშენებული მდინარე რიონის ორსავე ნაპირზე, აღმოსავლეთით ქალაქი უწევს მდ. წყალწითელამდე, დასავლეთით — სოფ. ქვიტირაძე, ჩრდილოეთით — სოფ. ჭკამაძე და სამხრეთით — კახიანოურამდე. მდინარე რიონი ქუთაისს შუაზე ყოფს. ეს მდინარე ქუთაისში ჩამოდის ჩრდილოეთიდან და მიიმართება სამხრეთისაკენ. მდინარეს ორი ნაპირი აქვს: მარჯვენა და მარცხენა. როგორ უნდა გავიგოთ, რომელია მდინარის მარჯვენა ნაპირი და რომელი მარცხენა? ამისთვის საჭიროა მდინარის ნაპირზე დავდგეთ და პირიქით ვქნათ, სვითაც მდინარე მიდის, ჩვენი მარჯვენა ხელისაკენ იქნება მდინარის მარჯვენა ნაპირი და მარცხენა ხელისაკენ — მარცხენა ნაპირი. ამასადაშე, ჩვენი სასწავლებელი ყოფილა აკებული მდ. რიონის მარჯვენა ნაპირზე. მდინარე თავის მიმდინარეობის დროს დედამიწის პირს თხრის, ადრმავებს. ასეთ ჩადრმავებულ ადგილს უწოდებენ მდინარის კალაპოტს. რიონის კალაპოტი ქალაქ ქუთაისში ჩრდილოეთისაკენ უფრო ვიწრო, ღრმა და კლდინია, ვიდრე სამხრეთისაკენ.

კ ი თ ხ ვ ე ბ ი :

საიდან ჩამოდის მდინარე რიონი? რიონის რომელ ნაპირზეა ჩვენი სასწავლებელი? როგორ ვაიგება მდინარის ნაპირები?

ქუთაისის ნაწილები.

მდ. რიონი ქუთაისს უფროს ორ ნაწილად. ის ნაწილი, რომელიც რიონის მარჯვენა ნაპირზე მდებარეობს, ჩვენთვის იქნება გამოდმა ნაწილი; რომელიც რიონის მარცხენა ნაპირზეა, იქნება გადმა ნაწილი. ქუთაისის გადმა ნაწილი შესდგება შემდეგი უბნებისაგან: მწვანეყვავილა, ურიების უბანი, საფირჩხია, საღორია, ბაღასვანი და ბაზარი. გამოდმა ნაწილის უბნებია: ივრმა, არქიელის გორა, ოღასკურა, გოჭოურა და სილა. ჩვენი სასწავლებელი აგებულია იმ უბანში, რომელსაც სილას ეძახიან. არქიელის გორაზე დიხს შესანიშნავი და საუურადღებოა ბაგრატიის ტაძრის ნანგრევები. აქ უფროა აგებული დადებული ტაძარი მეთერთმეტე საუკუნეში. მისი აგება დაუწვია იმერეთის მეფეს ბაგრატ მესამეს, ხოლო ტაძრის აგება დაუსრულებია მეფე ბაგრატ მეოთხის მეუღლეს, ელენეს. ამ ტაძრის ნანგრევები მნახველის ყურადღებას იქცევს როგორც თავისი სიდიდით, ისე თავისი შესანიშნავი ხელოთმოდგერებით.

კითხვები:

დაასახელეთ ქუთაისის ნაწილები რიონს გადმა სამხრეთიდან დაწყებული ჩრდილოეთის საზღვრამდე. ქუთაისის რომელ უბანშია მოთავსებული ჩვენი სასწავლებელი? დაასახელეთ ყველა უბნების შესანიშნავი ადგილები.

ქალ. ქუთაისის სახელმწიფო და საზოგადო დაწესებულებანი.

ქალ. ქუთაისში არის დაარსებული რამდენიმე სასხელმწიფო და საზოგადო დაწესებულებანი. სახელმწიფო დაწესებულებანია: სასამართლო, პოლიცია, საგუბერნიო სამმართველო, სახასიანო პალატა, ხაზინა, ფოტო-ტელეგრაფი და სხვა. საზოგადო დაწესებულებებს ეკუთვნიან: ქალაქის თვითმართველობა, საადგილ-მამულო ბანკი, საურთიერთობის ბანკი და სხვა საკრედიტო დაწესებულებანი. სახელმწიფო დაწესებულებებს განსაკუთრებით და მართვენ მთავრობისაგან დანიშნული პირები, რომელთაც მოხელეებს უწოდებენ, ხოლო საზოგადო დაწესებულებებს

სებულებათა მართვა-გამკეობა ჩაბარებული აქვს საზოგადოებისაგან არჩეულ პირებს. ქალაქის თვითმართველობა შესდგება ქალაქის თავისა და ხმოსნებისაგან. ხმოსნებს ირჩევენ ოთხი წლის ვადით ქალაქის მცხოვრებლები. არჩეული ხმოსნები თავიანთ შორის ირჩევენ ოთხი წლისავე ვადით ქალაქის თავს. აი. ამ პირთა კრებულს უძახიან ქალაქის თვითმართველობის საბჭოს. ეს საბჭო განსჯის ქალაქის უფველგვარ საოჯახო საქმეს, როგორც მაგალ., გზების კეთება, ქალაქის განათება, წყალ-საცხის მოწყობა, დარბაზ მცხოვრებ-თათვის სასწავლებლების დაარსება, საავადმყოფოების აგება და მრავალი სხვა.

საზოგადო დაწესებულებებს ეკუთვნის აგრეთვე ყველა კერძო სასწავლებლები და ეკლესიები.

კ ი თ ხ ვ ე ბ ი :

როგორ დაწესებულებებს ქვია სახელმწიფო? როგორ დაწესებულებებს ქვია საზოგადო?

ქუთაისის მდებარეობა და ჰავა:

როგორც ზევით ვთქვით, ქუთაისი გაშენებულია მდ. რიონის ორსავე ნაპირზე. მთელ-ქალაქს რომ არქიელის გორიდან თვალი გადავუღოთ, შევამჩნევთ, რომ ამ ქალაქში დედამიწის ზედა პირის შენობა უველგან ერთნაირი არ არის. ქალაქის ჩრდილოეთისა და აღმოსავლეთის ნაწილი მთაგორიანია, ხოლო სამხრეთისა და დასავლეთის ნაწილები — ვაკე.

ქუთაისის ჰავა საერთოთ სადია, ხოლო კერძოთ ქალაქის გაღმა ნაწილში, რიონის მარცხენა ნაპირზე, ბევრათ უფრო სსსარგებლოა ჯანმრთელობისათვის, ვიდრე გამოდმა ნაწილში. ამის მიზეზი ის არის, რომ გაღმა ნაწილი მდებარეობით მაღალია და ამიტომ იქ ნაწვიმარი წყალი არ გუბდება და ცაობის კარგაქნებ, ხოლო გამოღმა ნაწილში კი, როგორც დაბლობ ადგილზე, წესილი გუბდება, ღზება და ჰავასაც სწამლავს. ამიტომ ციებ-სახანძრელები ძლიერ ხშირია გამოდმა ნაწილში, სრულიად არსებობს ქალაქის გაღმა ნაწილში.

მთელ ქალაქში საერთოთ ჰყავს სითბო-სიცივის და სინოტიეს მიხედვით ზომიერია: არც ძლიერ ცივი ზამთარი იცის და არც ძლიერ ცხელი ზაფხული. ქალაქის გაღმა-გამოღმა ნაწილების შესაერთებლათ მდინარე რიონსე აგებულია სამი ხიდი; იმ ხიდს, რომელიც არის ქალაქის ჩრდილოეთ ნაწილში „ჭაჭვის ხიდს“ ეძახიან, შუა ხიდს „წითელი ხიდი“ ქვია, ხოლო სულ ქვედა ხიდს—„თეთრი ხიდი“.

ქუთაისის დაახლოვებითი პლანი.

რაკი ვიცით ქუთაისის უმთავრესი ნაწილები, უბნები და ქუჩები, ჩვენ შეგვიძლია დავხატოთ ამ ქალაქის დაახლოვებითი პლანი. პლანსე დავნიშნავთ მასტაბის შემწობით მდ. რიონს, ქალაქის გაღმა-გამოღმა ნაწილებს, უმთავრეს ქუჩებს და საუურადღებო დაწესებულებებს ამ ქუჩებზე.

კ ი თ ხ ვ ე ბ ი :

რატომ არის მაღლობ ადგილზე უფრო ცივი ჰავა? რისგან წარმოსდგება ჰავის სინოტიე? რისთვის არის სასარგებლო ნოტიო ჰავა?

როგორი იქნება ზამთარი ცივ ჰავიან ადგილებში? როგორი ჰავა არის კარგი ჯანმთელობისათვის? როგორია ჰავა თქვენს სოფელში?

ქუთაისის მცხოვრებნი.

ქუთაისის მკვიდრ მცხოვრებლებათ ითვლებიან ქართველები, რომელთაც იმერლებს ეძახიან. გარდა ქართველებისა ქუთაისში ცხოვრობენ ებრაელები, სომხები და რუსები. როგორც ებრაელები, ისე სომხები მკვიდრ მცხოვრებლებათ არ ითვლებიან. ისინი დიდი ხნის გადმოსახლებული არიან ქუთაისში და წმინდა ქართულ ენაზედაც ლაპარაკობენ. რუსები უფრო მთხელების ადგილზე არიან სახელმწიფო დაწესებულებებში და ამიტომ მკვიდრ მცხოვრებლებათ არც ისინი ითვლებიან.

სარწმუნოების მიხედვით ქუთაისის მცხოვრებნი ორ ნაწილათ იყოფებიან. მცხოვრებთა დიდ უმრავლესობას შეადგენენ ქრისტიანები, ხოლო მცირე ნაწილს — ებრაელები.

ქრისტიანთა უმრავლესობას მართლმადიდებელი ქრისტიანები შეადგენენ. ამათ ეკუთვნის ქართველები და რუსები. შემდეგ მოყვება ქრისტიანები გრიგორიანები. ამ სარწმუნოების არიან სომხები. არიან ქუთაისში აგრეთვე ქართველი კათოლიკები, რომელნიც კათოლიკურ სარწმუნოებას აღიარებენ. ებრაელები სარწმუნოებით მოსეს სჯულის მიმდევარნი არიან.

კ ი თ ხ ვ ე ბ ი :

დაასახელეთ თქვენი სოფლის მკვიდრი მცხოვრებნი. არიან თუ არა თქვენს სოფელში ქართველებს გარდა სხვა მცხოვრებლები?

ქალაქის მცხოვრებნი ხელობით.

ქალაქში ცხოვრობს სხვადასხვა ხელობის ხალხი: ვაჭრები, ხელოსნები, მოსელები, სამღვდლოება, მხედრობა და სხვა. ქალაქის მცხოვრებნი მიწის მუშაობას სრულიად არ მისდევენ. ისინი იძულებული არიან ეგვლაფერი, რაც მათი ცხოვრებისათვის საჭიროა, როგორც მაგალ., საკმელი, სსმელი, შეშა, ბოსტნეული, სავაჭარი და სხვა სანოვაგე შეიძინონ სოფლის მცხოვრებლებისაგან, რომელნიც ყოველსავე ამას სოფლებში აწარმოებენ. სოფლებს თავისი ნაწარმოები ქალაქში მიაქვთ გასაყიდათ. ქალაქის მცხოვრები ამ ნაწარმოებს ყიდულობს თავის საჭიროების დასაკმაყოფილებლათ. მაგრამ ყველას არ შეუძლია საჭირო საგანი პირდაპირ მწარმოებლისაგან იყიდოს. ამიტომ ქალაქის მცხოვრებთა ზოგიერთი პირები სხვადასხვა გვარ ნაწარმოებს ყიდულობენ. მწარმოებლებისაგან და შემდეგ თვითონ ყიდიან მხმარებლებზე. ისეთ პირებს, რომელნიც ამგვარ ყიდვა-გაყიდვას აწარმოებენ, ეძახიან ვაჭრებს. ვაჭრები ყიდულობენ და ყიდიან არა მარტო სოფლის ნაწარმოებს, არამედ ქარხნის და უაბრიკის ნაწარმოებსაც. ასეთ წარმოებს ისინი ხში-

რათ შორეული ქვეყნებიდან იწერენ და ადგილობრივ მცხოვრებლებზე ასაღებენ. საქმის ასეთი წარმოებისათვის ვაჭრები თავის შრომის ფასსაც იღებენ და ზედმეტ ფასსაც ახდევინებენ მხმარებელს. აი, ეს ზედმეტი ფასი შეადგენს მათ მოგებას.

ძველ დროში ვაჭრობა ისე არ ხდებოდა, როგორც ახლა. მაშინ მწარმოებლები პირდაპირ ცვლიდნენ თავის ნაწარმებს ისეთ ნაწარმებში, რომელიც მათთვის იყო საჭირო. საქონლის ასეთი გაცვლა-გამოცვლა მეტად ძნელი საქმე იყო, რადგანაც საქონლის პატრონს უხდებოდა მისთვის საჭირო საქონლის ძებნა ხშირათ ძალიან დიდხანს და შორს. ეს გარემოება აძნელებდა საქონლის ცვლას ამ სიძნელემ გამოიწვია ფულის გამოგონება. რა არის ფული? ეს არის სავაჭრო, რომელიც შეიძლება ყოველგვარ სავაჭროში გაიცვალოს. სიმიდის გამოიღველი იღებს ფულს შეიღველისაგან და ამ ფულით იძიებს ყველა იმ სავაჭროს, რომელიც მისთვის საჭიროა. ფულის გამოგონების შემდეგ ვაჭრობა ძლიერ გაადვილდა. ახლა საქონლის პატრონთათვის საჭირო აღარაა ერთმანეთის ძებნა. ფულის შემწეობით ინგლისელი ქუთაისში უიღულობს აქაურ ნაწარმებს. სამაგიეროთ აქაური მცხოვრები ვაჭრის დახმარებით ქუთაისის ბაზარზე უიღულობს ინგლისში და სხვა უცხო ქვეყანაში დამზადებულ საქონელს. ეს გარემოება კი ძალიან აადვილებს ვაჭრობას. სოფლის მცხოვრებნი ქალაქის ბაზარზე უიღან თავის ნაწარმებს: სიმიდს, ჰურს, ღვინოს, ლობიოს, საქონელს, ხილს და სხვას. სამაგიეროთ ისინი აქვე უიღულობენ ვაჭრებისაგან საჭირო სავაჭროს: მარილს, ნავთს, ყოველგვარ სამუშაო იარაღს, ტანსაცმელს და სხვას.

ჩვენში სხვადასხვა ნივთიერებისაგან გაკეთებული ფული იხმარება. წვრილი ხურდა-ფული სპილენძისაგან და ვერცხლისაგან კეთდება. უფრო სხვილი ფული კეთდება ოქროსა და ქადალდისაგან.

კითხვები:

რა და რა ხელობის ხალხი ცხოვრობს თქვენს ქალაქში? რით გაირჩევა ქალაქის და სოფლის მცხოვრები ერთმანეთისაგან? ქალაქში მეტი ხასწავლებლობები თუ სოფელში? დასახელებით სოფლის მცხოვრებთა საქმიანობა. დასახელებით სხვადასხვა ფული, რომელიც ჩვენში იხმარება.

სოფელი და მისი მცხოვრებნი.

ჩვენ ზევითა ვსთქვით, რომ სოფლის მცხოვრებნი მიწის მუშაობას მისდევენ. მიწის მუშაობას მეურნეობასაც ეძახიან. რაში გამოიხატება ეს მეურნეობა? ხვნა-თესვა, მევენასეობა, მებოსტნეობა, მკაბრეშუმეობა, მეფუტკრეობა, საქონლის მოვლა-მოშენება და სხვა შეადგენს მეურნეობას.

სოფლელები უზირველეს ყოვლისა მეურნეობას ეწევიან თავიანთი დასაკმაყოფილებლათ. მაგრამ სოფელს სშირათ სჭირდება ფული სხვადასხვა მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლათ, როგორც მაგალ., სახელმწიფო და საბატონო გადასახადი, ტანისამოსისა და ფეხსაცმელის შექნა, ქარწილი, ნათვლა, მიცვალებულის დამარხვა და სხვა. აი, ამ საჭირო ფულის შესაძენათ სოფლელებს მიაქვთ თავისი ნაწარმობები ქალაქის ბაზარზე და იქ ეიდიან ქალაქის მცხოვრებლებზე. თავის ნაწარმობებში ადებული ფულით სოფლელები იკმაყოფილებს სხვადასხვა გვარ მოთხოვნილებას. სშირათ მას თავისი დასაკმაყოფილებლათ სოფლის საყოფიერებო და მოსდის, მაგრამ აუცილებელი მოთხოვნილება აიძულებს მას თავის ცოლ-შვილს მოაკლდეს სახლი და ფულათ აქციოს, ესე იგი, გაყიდოს, რათა თავი იხსნას კარზე მიმდგარ გაჭირვებისაგან. სოფელის ასეთი მდგომარეობით სშირათ სარკებლობენ სოფლის და ქალაქის ჩარჩები—წვრილი ვაჭრები, რომელნიც გაჭირვებულ მწარმობებელს ჩალის ფასათ აცლიან ხელიდან მისი ცოლ-შვილისათვის საჭირო ღუკმა ზურს.

კითხვები:

რა აიძულებს გლეხს თავის ნაჭირნახულებევის გაყიდვას? რას ყიდის და რას ყიდულობს მიწის მუშა?

ქუთაისის მახლობელი სოფლები და მონასტრები.

ქუთაისის რკინის გზის სადგურიდან რომ ამ რკინის გზას სამხრეთისაკენ გავყევთ, ჩავალოთ რიონის სადგურზე. აქიდან რკინის

გზა ორი მხრისაკენ მიდის: ერთი — აღმოსავლეთისაკენ, მეორე — დასავლეთისაკენ.

რიონის სადგურიდან რომ ჩრდილოეთისაკენ გავეშვებოთ, გავივლით შემდეგ ქუთაისის მახლობელ სოფლებს: ჭკვნარს, გოდოგანს, მწვამეთას და გელათს. მწვამეთას გარდა ყველა ეს სოფლები გაშენებულია მდ. წყალწითელას მარცხენა ნაპირზე. ეს მდინარე ერთგვის რიონის შენაკადს, უფროდს, მარჯვენა ნაპირიდან. სათავე ამ მდინარეს ნაქერაღას მთის ძირში აქვს. ნაქერაღას მთა მდებარეობს ქუთაისიდან ჩრდილოეთისაკენ ორმოცდაათი ვერსის მანძილზე. მდინარე წყალწითელას კალაპოტი კარგა დიდ მანძილზე სულ მწვამეთას თხის ნიადაგზე მიდის და ამიტომ წყალდიდობის დროს ამ მდინარის წყალს მღვრიე მწვამეთას ოფი აქვს. ამ მდინარის სახელად სწორედ ამ მწვამეთას ოფისაკენ წარმოსდგება. წყალწითელას მარჯვენა ნაპირზე, ქუთაისიდან ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთით, საში ვერსის მანძილზე არის გაშენებული სოფელი მწვამეთა. ამ სოფელში არის აგებული მწვამეთის მონასტერი. ეს მონასტერი აუცილად წმინდა დავით და კოსტანტინეს სახელზე. დავით და კოსტანტინე, როგორც ისტორიის გადმოგვცემს, უფილან ქმედი, არგვეთის თავადი მხედრები. მათ თავი დაუდვიათ სამშობლოს და სარწმუნოებისათვის არაბების შემოსევის დროს იმერეთში. ისინი იარაღით და ჯვრით ხელში წინ უძღოდნენ იმერთა მტრეოდნენ ჯარს და თავგანწირვით ებრძოდნენ მურვან ერუს ურიცხვ ჯარს. არაბების მრავალ რიცხვანმა ჯარმა სძლია ქართველ მეომართა სიმამაცე და თავგანწირვა. ქართველთა დამარცხების შემდეგ მტრებმა სასტიკათ აწამეს დავითი და კოსტანტინე და მათი ნაწამები გვამი გადაყარეს მდინარე რიონში იმ ადგილას, სადაც ამ უამათ წითელი ხილია გადებული ამ მდინარეზე. აქიდან მათი გვამი წაუსვენებიათ ქალაქ გარეთ, მთაყობნათა უფრო მთავარი ადგილი და იქ მიუბარებიათ მიწისათვის სამშობლოსათვის თავდადებულთა გვამები. დავითი და კოსტანტინე, როგორც სარწმუნოებისა და სამშობლოსათვის წამებულნი, ხალხს წმიდათა შორის ჩაურცილავს და მათ საფლავზე აუშენებია მონასტერი, რომელსაც სახელათ მწვამეთა დაერქვა. აქიდანვე წარმოსდგა თვითონ ამ

სოფლის სახელი მოწამეთაც. დავით და კონსტანტინეს სახელს დღეს-სასწაულობენ ღვინობისთვის ორს. ამ დღეს სოფელ მოწამეთაში დიდძალი ხალხი იყრის თავს იმერეთის ყოფილი კუთხიდან.

სოფელ მოწამეთიდან ჩრდილოეთისაკენ, ასე ერთ-ნახევარი ვერსის მანძილზე, მდებარეობს სოფელი გელათი: ამ სოფელში აგებულა მეთერთმეტე საუკუნეში დავით აღმაშენებლის მეფობის დროს დიდებული გელათის (გაენათის) მონასტერი. ეს მონასტერი შესანიშნავია, როგორც უმშვენიერესი ხუროთმოძღვრების მხრივ, აგრეთვე მრავალი უძველესი ნაშთებით. ჩამოთვლილი სოფლები გაშენებულია მდინარე რიონის მარცხენა ნაპირზე, ხოლო რიონის მარჯვენა ნაპირზე, ქუთაისის მახლობლათ იმყოფება: ჯიშსტარო, ბანოჯა, ქვიტირი, გეგუთი და მესხეთი. ყველა ქუთაისის მახლობლათ მდებარე სოფლებს ის უპირატესობა აქვს შორს მდებარე სოფლების წინაშე, რომ ამ სოფლებიდან ძალიან ადვილია ქალაქში მისვლა-მოსვლა. ამის გამო ამ სოფლების მცხოვრებლებს საშვალება ეძლევათ ადვილათ გაიტანონ თავისი ნაწარმოები ქუთაისის ბაზარზე. თითქმის ყველა ამ სოფლებში გავრცელებულია მებოსტნეობა, მებაღეობა და წვრილფეხი საქონლის მოშენება. ასეთი ნაწარმოებისათვის საუკეთესო ბაზარია ქალაქი და კიდევ აქ ასადებენ ამ ნაწარმოებს მახლობელი სოფლების მცხოვრებლები. საუკრადლებთა აგრეთვე სოფელ ბანოჯაში ჭურჭლების საკეთებელი და კირის საწვავი ქარხნები. გოჭოურაზე გავრცელებულია აგურის მზადება, რისთვისაც აქ ბლომათ არის ასეუებული აგურხანები.

კ ი თ ხ ვ ე ბ ი :

დასახელო შესანიშნავი მონასტრები ქუთაისის მახლობლათ. რა გზით შეიძლება ქუთაისიდან ბელათს წასვლა? რას აწარმოებენ მცხოვრებლები ქუთაისის მახლობელ სოფლებში? რა უპირატესობა აქვს ამ სოფლებს შორეულ სოფლების წინაშე?

მდინარე რიონი და მისი ნაწილები.

ქუთაისს შუაზე ყოფს მდინარე რიონი. ქუთაისიდან რომ ამ მდინარეს ზევით, ჩრდილოეთისაკენ აუყვიათ, გავივლით ლეჩხუმსა და

რაც და მივალთ კავკასიონის ქედის ძირში, სადაც მდინარე რიონი იწყება. თვითონ იმ მთას, რომლიდანაც რიონი გამოდის, სახელათ ფასის მთა ქვია. როგორც კავკასიონის ქედის, ისე ფასის მთის უმაღლესი მწვერვალები მუდამ თოვლითაა დაფარული. ზაფხულობით ამ მუდმივი თოვლის მხოლოდ ზედა ზირი მოდნება ხოლმე და გამდნარი თოვლის წყალი ჩადის ძირს, თოვლს ქვეშ მიწას ღარავს, კზას იკეთებს და დაღმართისაკენ მიექანება. აი, ასეთი ნაკადულები ერთმანეთს უერთდება და მდინარეთ იქცევა. იმ ადგილს, სადაც მდინარე იწყება, მდინარის სათავე ეწოდება. მდინარე რიონის სათავე იმყოფება ფასის მთაში. სათავიდან დაწყებული ქუთაისამდე რიონი თითქმის სულ მთა-კლდის ადგილებზე მომდინარეობს, ამიტომ აქ რიონს კალაპოტი ღრმა და ვიწრო აქვს. მდინარის ძირი და ნაპირები სულ ნანგრევი კლდის ქვებით არის დაფარული; ადგილი დაქანებულია და ამიტომ წყალიც ჩქარა მიდის. ქუთაისს ქვევით რიონის კალაპოტი თანდათან ფართოვდება, მდინარე სულ ვაკე ადგილზე მიიზღვანება და შავ ზღვაში ჩადის. იმ ადგილას, სადაც ერთი მდინარე ერთვის მეორე მდინარეს, ან ტბას, ანუ ზღვას, შესართავს უწოდებენ. რიონს შესართავი შავ ზღვაში აქვს.

რიონი კარგი მოზღლივი მდინარეა. მისი კალაპოტი იმდენათ ფართოა შესართავიდან ზევით რამდენიმე ვერსის მანძილზე, რომ ჰატარა გემები ადვილათ შემოდის ამ მდინარეში რამდენისამე ათი ვერსის მანძილზე. ქუთაისს ქვევით რიონს ერთვის მდინარეები, რომელთაც რიონის შენაკადებს ეძახიან. ასეთი შენაკადები არიან: მარჯვენა ნაპირიდან ცხენის-წყალი, აბაშა და ტეხური; ცხენის წყალს სათავე აქვს ფასის მთაში, რიონის სათავის მახლობლათ. აბაშა და ტეხური სვანეთის მთებიდან გამოდის.

მარცხენა ნაპირიდან რიონს ერთვის მდინარე ყვირილა, რომელიც ნაქერაღას მთის ჩრდილოეთი ნაწილიდან გამოდის. ეს მდინარე მიიმართება ჯერ ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ, შემდეგ უხვევს დასავლეთისაკენ და ერთვის რიონს მარცხენა ნაპირიდან.

კ ი თ ხ ვ ე ბ ი :

სად იწყება მდ. რიონი? რატომ არა შრება ეს მდინარე?

დედამიწის პირი.

სრულიად სწორი ადგილი დედამიწის პირზე არსად არ მოიპოვება. ჩვენ ყველგან ვამჩნევთ ან ამაღლებულსა და ან ჩაღრმავებულ ადგილებს. ისეთ ადგილს, რომელსაც მხოლოდ ცოტათი ეტყობა უსწორ-მასწორობა, ეწოდება ვაკე. ვაკე ადგილზე შეიძლება იყოს გორაკი. გორაკი ისეთ ამაღლებულ ადგილს ქვია, რომლის სიმაღლე ან საყენს არ აღამატება. გორაკს სამი ნაწილი აქვს: მწვერვალი, კალთები და ძირი.

კ ი თ ხ ვ ე ბ ი :

რა განსხვავებაა გორაკსა და მთას შუა? როგორი კალთები შეიძლება ქონდეს გორაკს?

ნიადაგი და მისი შეღებნილობა.

დედამიწის ზედა პირს საერთოთ მუქი ფერი აქვს. ამ მუქი ფერის ფენას ადამიანები დაამუშავებენ ხოლომე მცენარეების მოსაშენებლათ. ამავე ფენაში თავისუფლათ ცხოვრობენ სხვადასხვა გვარი ცხოველები: მწერები, ქვეწარმავალნი და სხვა. დედამიწის ამ ფენას ნიადაგს ეძახიან. რა აძლევს ნიადაგს მუქ ფერს? დედამიწის ზედა პირზე ხშირათ ცვივა მცენარეების ნაწილები: ფოთლები, ტოტები, ყვავილები და სხვა. მცენარის ეს ნაწილები მიწაზე ღებება და მიწას უერთდება. აი, ეს მცენარის დამპალი ნაწილები და დახოცილი ცხოველები აძლევენ ნიადაგს მუქ ფერს. დამპალი მცენარეებისა და ცხოველების ნაწილებისაგან შემდგარ ნიადაგს დამპალას ეძახიან. ამ დამპალას დიდი მნიშვნელობა აქვს მცენარეებისთვის. ის ასუქებს და ანაყოფიერებს ნიადაგს. ასეთ გასუქებულ ნიადაგზე კარგათ ხარობს მრავალგვარი მცენარე. დამპალათი ხშირად ხელოვნურათ ანაყოფიერებენ ნიადაგს. დამპალა ბევრი მზადდება ტყეებში. იმას დიდი მზგავსება აქვს საქონლის

პატივთან (კელა). ღამპალას გარდა ნიადაგში შედის სილა, თიხა და სხვა მინერალი.

ნიადაგს ქვემოც ამავე ნივთიერებათაგან შემდგარი ფენები არის დალაგებული სხვადასხვა ადგილას სხვადასხვა რიგზე.

კ ი თ ხ ვ ე ბ ი :

რის გამოა აქვს ნიადაგს მუქი ფერი? როგორი ნიადაგი სჯობია მცენარეთათვის?

წ უ ა რ ო მ ე ბ ი .

როდესაც ჭისათვის ორმოს სთხრიან, რამოდენიმე სიღრმეზე ხვდებათ ისეთი ფენა, რომელიც წყლითაა გაჟღენთილი. საიდან გაჩნდა ამ ფენაში წყალი? ეს არის წვიმისა და თოვლის წყალი. ნაწვიმარი წყალი მიწის ზოგიერთ ფენებში ადვილათ გადის. ასეთია სილის ფენა. რამოდენიმე სიღრმეზე წყალს ისეთი ფენა ხვდება, რომელიც მას არ უშვებს; აქ წყალი გუბდება და შემდეგ დაქანებულ მხრისაკენ მიდის. ამნაირათ ნაგუბი წყალი ხშირათ ისევ დედამიწის პირზე ამოდის და აჩენს წყაროს. წყაროს წყალი ძლიერ გამჭვირვალეა, რადგან მიწის სხვადასხვა ფენებში გავლის დროს ის იწმინდება, მიწის ფენებში ჭუჭყსა სტოვებს და მიწიდან ანკარა წყაროთ ამოჩუხჩუხობს. წყაროს წყალი რომ ჭურჭელში დიდხანს ვაღულოთ, მთლათ ორთქლათ გადაიქცევა, მხოლოდ ჭურჭლის ძირზე დარჩება დაღეკილი სხვადასხვა ნივთიერება, რომელიც ამ წყალში იყო გამდნარი. ამ დანახევს თუ გავშინჯავთ, შევიტყობთ, რა ნივთიერება ყოფილა გამდნარი წყაროს წყალში. ასეთ წყალში უფრო ხშირათ არის გახსნილი მარილი, კირი, გოგირდი და რკინა. ასეთ წყლებს მინერალურ ან მადნეულ წყლებს ეძახიან. მადნეულ წყლებს ადამიანი სამ-

კურნალოთ ხმარობს. ასეთი სამკურნალო წყლები ჩვენს ქვეყანაში ბევრგანაა. (დაასახელეთ).

კ ი თ ხ ვ ე ბ ი :

რანაირათ ჩნდება წყარო? რა და რა მინერალი შეიძლება იყოს წყაროს წყალში?

ნაკადული და მდინარე.

წყაროს წყალი, რაკი მიწიდან გამოვა, პატარა კალაპოტს თხრის და დაღმართი ადგილებისაკენ ნაკადულათ მიდის. ასეთი ნაკადულები გზადაგზა ერთმანეთს უერთდება და მდინარეთ იქცევა. იმ ადგილს, საიდანაც მდინარე გამოდის, **სათავე** ეწოდება. მდინარის ბოლო, ანუ ის ადგილი, სადაც მდინარე ერთვის ზღვას, ტბას, ანუ მდინარეს, იწოდება მდინარის **შესართავათ**. იუ ერთი მდინარე ერთვის მეორეს, პირველი იქნება შენაკადი და მეორე უმთავრესი მდინარე. მდინარეს აქვს აგრეთვე შუა წელიც. იმ ჩაღრმავებულ ადგილს, რომელშიაც მდინარე მიდის, ეწოდება **კალაპოტი**. მდინარეს აქვს ორი ნაპირი: **მარჯვენა** და **მარცხენა**. იმის გასაგებათ, თუ რომელია მარცხენა და რომელი მარჯვენა ნაპირი, საჭიროა პირი ვქნათ იქით, საითაც მდინარე მიდის. მარცხენა ხელისაკენ იქნება მარცხენა ნაპირი და მარჯვენა ხელისკენ—მარჯვენა ნაპირი.

მდინარეს დიდი სარგებლობა მოაქვს იმ ადგილებისათვის, რომელზედაც მიდის. მდინარის წყალს ხმარობენ სასმელათ; მით რწყავენ სახნავესათეს ადგილებს, სადაც ეს მოსახერხებელია, აბრუნებენ წისქვილებს, ამოძრავებენ სხვადასხვა გვარ ჩარხებს, ეზიდებიან ტივებს, ნავეებს და გემებს; მდინარის წყალს ხმარობენ აგრეთვე სარეცხათ, საბანაოთ და მრავალი სხვა საჭიროებისათვის. მდინარეში იჭერენ აგრეთვე თევზს.

ტბა და ჭაობი.

დედამიწის პირზე ჩვენ ხშირათ გვხვდება ჩაღრმავებული ადგილები, რომლებშიაც გუბდება ნაწვიმარი წყალი. ასეთ ადგილს ეძახიან **ტბას**. ტბის გასაჩენათ არ კმარა მარტო ჩაღრმავებული ადგილი. საჭიროა, ამ ჩაღრმავებულ ადგილს ნიადაგი ან ნიადაგის ქვედა ფენა თიხისა ქონდეს. ასეთი ნიადაგი წყალს ქვევით არ გაუშვებს და გაჩნდება ტბა. ზოგი ტბა აივსება, წყალი გადმოვა და ამგვარათ ტბა მდინარის სათავეთ გახდება.

თუ ადგილი ვაკე და დაბლობია, შეიძლება **ჭაობი** გაჩნდეს. ნიადაგი აქაც ისეთი უნდა იყოს, რომელიც წყალს არ უშვებს. ჭაობებში ბლომათ იზდება სხვადასხვა გვარი მცენარე: ხავსი, გვიძრა, ლერწამი, კილი, რომლისგანაც ქსოვენ კილობებს და სხვა. ზაფხულობით ჭაობი სანახევროთ შრება, დარჩენილი წყალი ღვება, ალპობს მცენარეებსაც და ამის გამო აყენებს თავის გარშემო ცუდ, სიღამპლის სუნს. ეს ცუდი სუნი სწამლავს ჰაერს, და ჭაობების მახლობელ ადგილებში სხვადასხვა გვარ სნეულებებს აჩენს: მაგალითათ, ციება, ქარები და სხვა.

კითხვები:

როგორი ნიადაგია საჭირო ჭაობის გასაჩენათ? რითაა მავნებელი ჯანმთელობისათვის ჭაობი?

ზ ლ ვ ა .

ზღვაც ისე ჩნდება, როგორც ტბა; მხოლოდ ზღვისათვის ჩაღრმავებული ადგილი ძლიერ დიდია; ზღვის წყალს მწარე და მლაშე გემო აქვს, რადგან მასში მარილს გარდა მრავალი სხვა მინერალიც არის გამდნარი. ზღვის წყალი რომ ჭურჭელში ადუღოთ, წყალი სულ ორთქლათ გადაიქცევა და ჭურჭელში ძირზე მარჩილი დარჩება. მარილს ზღვიდან სხვადასხვა საშვალეებით იღებენ

და ხმარობენ საკმლისთვის. თბილ ქვეყნებში ზღვის წყალს გადაუშვებენ ორმოში; აქ წყალი ორთქლათ იქცევა, მარილი კი ძირს ილეკება. ღალეკილ მარილს იღებენ, აშრობენ მზეზე და საკმლისათვის ხმარობენ. ცივ ქვეყნებშიაც ორმოში უშვებენ ზღვის წყალს, მხოლოდ აქ წყალი ორთქლათ არ იქცევა, მაგრამ მარილი აქაც ძირს ილეკება, ზევით კი წმინდა წყალი რჩება. ეს წმინდა წყალი იყინება, ყინულს ამოამტვრევენ; ზევით ამოყრიან და დაღეკილ მარილს ცეცხლის შემწეობით აშრობენ.

ზღვის წყალი სრულიად გამსჭვირვალე და უფერულია. ზოგიერთ ზღვაში წყალი იმდენათ გამსჭვირვალეა, რომ ოცი საუენის სიღრმეზე შეიძლება ზღვის ფსკერის დანახვა. ზღვის წყალი თუმცა უფერულია, მაგრამ ზღვას ხშირათ სხვადასხვა ფერი აქვს. მოწმენდილ ამინდში ზღვა მოლურჯო ფერის არის, მოღრუბლულ ამინდში კი შავ ფერს იღებს და სხვა. ზღვას მცხოვრებთათვის დიდი სარგებლობა მოაქვს. ზღვაზე ატარებენ ნავებსა და ხომალდებს, იკერენ ურიცხვ თევზს, იქიდან იღებენ მარილს და სხვა. დიდი გავლენა აქვს ზღვას ჰავის სითბო-სიცივესა და სინოტიეზედაც. ზაფხულში ზღვა უფრო ღრმას თბება მზის სხივებისაგან, ვიდრე ხმელეთი. ხმელეთში მზის სხივებს დიდ სიღრმეზე ვერ ჩააქვს სითბო და ამიტომ მხოლოდ მიწის ზედა პირი თბება ხოლმე, ხოლო ზღვაში კი მზის სხივები წყალს დიდ სიღრმეზე ათბობს. ამიტომ ზამთარში ხმელეთი უფრო მალე კარგავს თავის სითბოს; ზღვა კი ზაფხულში შეძენილ სითბოს ნელნელა კარგავს და ამგვარათ ჰაერს დიდ ხანს ათბობს. ამიტომ არის, რამ ზამთრობით ზღვიდან ხშირათ თბილი ქარი ჰქრის ხოლმე. ზღვიდან ასული ორთქლი ღრუბლებად იქცევა და ზღვის მახლობლათ მდებარე ქვეყნებს ხშირი წვიმის სახით ევლინება ხოლმე.

კითხვები:

ზღვიდან ორთქლი მუდამ ადის? რატომ ზღვა არ კლებულობს? რა-

ტომ არ ივსება ზღვა და ნაპირებზე არ გადადის? ზამთარში უფრო თბება ზღვა თუ ზაფხულში? შეადარეთ ხმელეთისა და ზღვის გათბობა ზაფხულში. ზღვა უფრო მალე ცივდება ზამთარში თუ ხმელეთი?

ნ ა მ ი დ ა რ თ ვ ი ლ ი .

ზღვებიდან, ტბებიდან და მდინარეებიდან მუდამ ბევრი ორთქლი ადის ცაში. ამის გამო ჰაერი მუდამ გაჟღენთილია წყლის ორთქლით. ჩვენ ამ ორთქლს ხშირათ სრულიად ვერ ვამჩნევთ, იმიტომ რომ ეს ორთქლი ჰაერისაგან თითქმის არაფრით გაირჩევა. ცივსა და მოწმენდილ ღამეში ზაფხულობით ჩვენ ვამჩნევთ ბალახებზე და სხვა საგნებზე სისოვლეს. ეს სისოვლე არის ნამი. ჩვენ ვსთქვით, რომ ჰაერი მუდამ გაჟღენთილია ორთქლით. მოწმენდილ ღამეში დედამიწის პირი ცივდება, სითბო დედამიწიდან ზევით, ჰაერში ადის. ზაცივებულ მიწის პირს და მასზე მდებარე საგნებს ეხება ჰაერში მცურავი ორთქლი. ორთქლი ცივდება, იკუმშება და წყლის წვეთებათ იქცევა. აი, ეს წყლის წვეთებია ნამი. თუ იმდენათ ცივა, რომ წყლის წვეთები გაიყინა, მაშინ ნამის მაგიერათ დედამიწას ეფინება რთვილი. ნამი და რთვილი უფრო ხშირათ ისეთ ადგილებში იცის, სადაც ჰავა ნოტიოა.

ზაფხულის მოწმენდილ ღამეებში ნოტიო ადგილები ნისლით იფარება. ნისლი არის შეკუმშული ორთქლი, რომელიც მიწის პირათ დაცურავს ხოლმე. ნამი, რთვილი და ნისლი ჩნდება მხოლოდ ღამით. მზის ამოსვლის შემდეგ ისინი ქრებიან—ორთქლათ იქცევიან.

ღ რ უ ბ ე ლ ი , წ ვ ი მ ა , თ ო ვ ლ ი დ ა ს ე ბ ყ ვ ა .

რაც უფრო ზევით ავიწევთ ცაში, ჰაერი მით უფრო ცივია. წყლის ორთქლიც ზევით ასვლის დროს თანდათან ცივდება. ზაცივებული ორთქლი იკუმშება და ღრუბლათ იქცევა. ღრუბელი შესდგება წყლის პატარა წვეთებისაგან რ ამელნიც.

ჰაერში დაცურავენ. როდესაც ღრუბელი ძალიან შეიკუმშება, წყლის პატარა წვეთები ერთმანეთს უერთდება და უფრო დიდ წვეთებათ იქცევა. ეს დიდი წვეთები თავის სიმძიმის გამო ჰაერში ვეღარ ჩერდება და ძირს ცვივა. ამნაირათ მოდის წვიმა. ხშირათ თვითონ ღრუბელი იყინება ხოლმე და მაშინ დედამიწაზე ცვივა სხვადასხვა სახის პატარპატარა ღრუბლის ნაწვევები — თოვლი.

ზევიდან წამოსული წვეთები თუ სიცივისაგან გზაში გაიყინა, მაშინ წვიმის მაგიერათ დედამიწაზე მოდის სეტყვა. იმერეთში სეტყვას კობსაც ეძახიან.

კ ი თ ხ ვ ე ბ ი :

რატომ ზაფხულში არა ჩნდება თოვლი და როვილი? რა მნიშვნელობა აქვს წვიმისათვის ზღვას? რა მნიშვნელობა აქვს წვიმისათვის მაღალ მთებს?

საქართველოს მოკლე გეოგრაფია.

ი მ ე რ ე თ ი.

ქუთაისიდან რომ აღმოსავლეთისაკენ გავემგზავროთ, მივადგებით კარგა მოზრდილ მთას, რომელსაც სურამის, ანუ **ლიხის** მთას ეძახიან. ეს მთა შეადგენს ქავკასიონის ქედის ტოტს და მიიმართება ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ,

ქუთაისიდან დასავლეთისაკენ რომ გავემგზავროთ, ოცდახუთი კერსის მანძალზე დაგვიხვდება მდინარე **ცხენის-წყალი**. ამ მდინარესა და სურამის მთას შუა მდებარე ქვეყანას იმერეთს ეძახიან. იმერეთს აღმოსავლეთის მხრიდან საზღვრავს **სურამის** ანუ **ლიხის** მთა, დასავლეთის მხრიდან — მდ. **ცხენის-წყალი**; სამხრეთისაკენ იმერეთი **აჭარა-ახალციხის** მთამდი უწყევს; ხოლო ჩრდილოეთით — **რაჭამდი** და **ლეჩხუმამდი**. რაჭისაგან იმერეთს ყოფს **ნაქერალას** მთა, რომელიც აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ მიიმართება. მთელ იმერეთს ქალაქი ქუთაისი ყოფს ორ ნაწილად. ქუთაისიდან აღმოსავლეთით და ჩრდილოეთით ძვეს **ზემო იმერეთი**, დასავლეთით და სამხრეთით — **ქვემო იმერეთი**. იმერეთის ეს ორი ნაწილი ერთმანეთისაგან გაირჩევა როგორც დედამიწის პირის შენობით აგრეთვე სხვა თვისებითაც. **ზემო იმერეთი** თიოქმის მთლად მთაგორიანი ადგილია, **ქვემო იმერეთი** კი თითქმის სულ ვაკეა. **ზემო იმერეთში**, როგორც მთაგორიან ადგილში, წვიმის წყალი ერთ ადგილას არ გუბდება და ქაობები არა ჩნდება. ამიტომ აქ მიწა ბევრათ უფრო მშრალია, ვიდრე **ქვემო იმერეთში**, სადაც ნაწვიმარი წყალი ვაკე ადგილებზე გუბდება და ქაობები ჩნდება. საერთოდ მთელ იმერეთში წვიმები ხში-

რათ იცის. ამის მიზეზია შავი ზღვის სიახლოვე. შავი ზღვიდან ცაში ბევრი ორთქლი აღის; ორთქლი იქცევა ღრუბლებათ; დასავლეთის ქარს იმერეთში ღრუბლები ადვილათ გადმოაქვს და ამის გამო წვიმაც ხშირათ იცის ხოლმე. რადგან იმერეთის ჰაერი თითქმის მუდამ გაყენთილია ორთქლით, ამიტომ აქ ჰავაც ნოტიოა.

მრთმანეთს თუ შევადარებთ ჰავის მხრივ ზემოსა და ქვემო იმერეთს, შევამჩნევთ, რომ ქვემო იმერეთში უფრო ნოტიოა ჰავა, ვიდრე ზემო იმერეთში. (რატომ?)

ჰავა სითბო-სიცივის მიხედვით მთელ იმერეთში ზომიერია: ზაფხული არ იცის ძალიან ცხელი და ზამთარი ძალიან ცივი.

ხშირი წვიმები და ადგილის ვაკე მდებარეობა ხელს უწყობს ქვემო იმერეთში ტბებისა და ჭაობების გაჩენას. ჭაობებში მცენარეები ღვება და ქვემო იმერეთის მიდამოებში ცუდ სიღამპლის სუნს ავრცელებს. ამის გამო ქვემო იმერეთის ჰავა ბევრათ უფრო მავნებელია ჯანმთელობისათვის, ვიდრე ზემო იმერეთისა. ქვემო იმერეთში ხშირია ციებ-ცხელება, კუჭისა და ფილტვების სნეულება. ზემო იმერეთში კი ასეთი ავთმყოფობა იშვიათია.

ზამთარში იმერეთში თოვლი თუმც ბლომათ მოდის ხოლმე, მაგრამ ეს თოვლი ძალიან მალე დნება. ძლიერი ყინვა იშვიათია მთელ იმერეთში. (რატომ?) იმერეთში ორგვარი უმთავრესი ქარი ქრის: აღმოსავლეთისა და დასავლეთის. აღმოსავლეთის ქარი ზაფხულში ცხელი და მშრალია, ხოლო ზამთარში ცივი და მშრალი. დასავლეთის ქარი მუდამ ნოტიოა, ხოლო ზამთარში თბილი, ზაფხულში კი გრილი. (რატომ?)

იმერეთის რწყვა.

როგორც ზევითა ვსთქვით, იმერეთში წვიმები ხშირათ იცის და ამიტომ პატარა ნაკადულები და ღეღეები აქ ბლო-

მათ არის. უფრო მოზდილ მდინარეებში საყურადღებოა: მდ. რიონი და მისი შენაკადები: შვირილა, ცხენის-წყალი და ბუბის-წყალი. ხელოვნური რწყვა აქ, უმეტესად ზემო იმერეთში, სრულიად მოუხერხებელია. ამის მიზეზი ისაა, რომ ზემო იმერეთს მდებარეობა მთა-გორიანი აქვს, მდინარის კალაპოტები ღრმა ხევეებშია და აქიდან მაღალ ადგილებზე წყლის არხების გაყვანა შეუძლებელია. უფრო მოსახერხებელია ხელოვნური რწყვა ჰვემო იმერეთში და აქ კიდევ სარგებლობენ ამ საშვალეებით სახნავ-სათესი ადგილების სარწყავათ. მდინარე ცხენის-წყალიდან გამოყვანილია სარწყავი არხი ხონში, საიდანაც წყალი მიჰყავთ სხვადასხვა სოფოებისაკენ.

ზაფხულის ღამეებში, როცა აღმოსავლეთის ქარი არა ქრის, მთელი იმერეთის არე-მარე ნამით სოვლდება; ნამს იმერეთში ცვარს ეძახიან. რთვილი იმერეთში იშვიათი მოვლენაა, რადგან გაზაფხულზე და შემოდგომაზე უფრო ხშირათ ღრუბლიანი ღამეები იცის ხოლმე.

არც სეტყვა იცის იმერეთში ხშირათ. ზემო იმერეთში მოვა ხოლმე სეტყვა, მაგრამ ძალიან სხვილი არა და ამიტომ არც დიდ ზარალს აყენებს ამ ქვეყანას. სეტყვას იმერეთში კოხს ეძახიან.

კ ი თ ხ ვ ე ბ ი :

შეადარეთ ქვემო იმერეთისა და ზემო იმერეთის ჰავა. რათ არის უფრო სიცივე მაღალ ადგილებში, ვიდრე დაბლობში.

მცენარეულობა იმერეთში.

ზომიერი ჰავა და ნოტიო ნიადაგი ხელს უწყობს იმერეთში მრავალგვარი მცენარეების გავრცელებას. აქ თავისუფლათ ხარობს და იზდება ბევრი ისეთი მცენარე, რომელიც უფრო ცივ ჰავაში ვერ იხეირებს. ასეთია მაგალ., ბამბა, თამბაქო, თუთის ხე, ვაზი და მრავალი სხვა.

ჭირნახულში აქ უფრო გავრცელებულია სიმიდისა და ლომის თესვა. ლომს უფრო ზემო იმერეთის ჩრდილოეთ ნაწილში სთესვენ. მთელ ოკრიბაში ეს ჭირნახული კარგა ბლომათ მოჰყავთ. პურის თესვა იმერეთში არ არის გავრცელებული. მხოლოდ ზემო იმერეთში ვარგობს ეს მცენარე და კარგ მოსავალსაც იძლევა. საერთოდ ამ მცენარეს ნოტიო ჰავა და ნიადაგი არ უყვარს და, რასაკვირველია, ქვემო იმერეთში უფრო იხეირებს.

სიმიდი კი იმდენი მოყავთ ქვემო იმერეთში, რომ არამც თუ ადგილობრივ მცხოვრებლებს ყოფნისთ თავის გამოსაკვებათ, არამედ სხვა ქვეყნებშიაც ბლომათ, გააქვთ გასაყიდათ.

მ ე ვ ე ნ ა ხ ე ო ბ ა .

მევენახეობა და მეღვინეობა გავრცელებულია უფრო ზემო იმერეთში. აქ არის ისეთი კუთხეები, სადაც მცხოვრებლები მხოლოდ მევენახეობას ეწევიან. ასეთი სოფლებია: სვირი, ქვალითი, ობჩა, თერჯოლა და სხვა.

ამ რამდენიმე ათი წლის წინათ ვენახები სრულიად გაანადგურა ამ ქვეყანაში ვაზის სენმა—ფილოქსერამ. მს სენი შემთხვევით არის შემოტანილი უცხოეთიდან. ფილოქსერა ძალიან პატარა მწერი; მისი დანახვა მხოლოდ გამადიდებელი შუშის შემწეობით შეიძლება. მს პატარა მწერი საშინელ ზარალს აყენებს ვაზს. თითოეულ ფესვზე ათასობით ბინავდება ეს უხილავი მწერი და საშინელი გაუმაძღრობით სწუწნის სისოვლეს ვაზის ფესვებიდან. სისოვლესთან ერთად ფილოქსერა აცლის ვაზს საკვებ მასალას, ვაზი თანდათან სუსტდება და ბოლოს სრულიად ხმება. ამ ათი-თუთხმეტი წლის წინეთ ისე გავრცელდა ფილოქსერა იმერეთში, რომ თითქმის სრულიად მოსპოვ ვენახები. ხალხი ამ გარემოებამ ძლიერ შეაწუხა და არ იცოდა, რა ექნა, რით ეშველა საქმისთვის. მაგრამ ამ დროს შემოიღეს ამ ქვეყანაში აქაური ვაზის მყნობა ამერიკული ვაზის

რქაზე, და ვენახებიც გამობრუნდა. ამ ვაზის მყნობას ის აზრი აქვს, რომ ფილოქსერა ამერიკული ვაზის ფესვებს ვერაფერსა ფნებს. ამიტომ ამერიკულ ვაზის რქაზე დამყნილი ჩვენებური ვაზი სრულიად უვნებლათ რჩება ფილოქსერასაგან. ამგვარათ ვაზის მყნობა ძლიერ გავრცელდა იმერეთში. ახლა ზემო იმერეთში, სადაც კი ვაზი ხეირობს, ერთ სოფელსაც ვერ ნახავს კაცი, რომ ნამყენი ვენახები არ იყოს გაშენებული. იმერეთში ამ უკანასკნელ დროს ვაზს ბევრი სხვა გვარი სენიც გაუჩნდა, მაგრამ მათ წინააღმდეგაც თავგამოდებით იბრძვის იმერელი მუშა. ასეთი სენია მაგალ., ვაზის ობი და ნაცარი. ობის საწინააღმდეგოთ აქ ჰმარობენ შაბიბანის სითხეს, ნაცრის წინააღმდეგ კი გოგირდის მტვერს.

ბ ა მ ბ ი ს მ ო ყ ვ ა ნ ა .

ზემო იმერეთის დასავლეთ ნაწილში ძლიერ გავრცელებულია ბამბის მოყვანა.

ამ მცენარეს უყვარს ისეთი ადგილი, სადაც საკმაოთ თბილა და თან ზომიერი ქარი ხვდება ხოლმე. ასეთია ზემო იმერეთში რამდენიმე სოფელი და აი ამ სოფლებში ბლომათაც თესვენ ბამბას.

სოფელი სიმონეთი, მწერი და სხვა იმდენს სთესავს ამ მცენარეს, რომ უცხოეთშიაც კი გააქვთ აქიდან ეს ნაწარმოები.

მ ე ბ ა ლ ე ო ბ ა .

ხეხილის მოვლა-მოშენებას თვალ-საჩინო ადგილი უჭირავს თითქმის მთელი იმერეთის ყველა კუთხეში.

ვაშლი, სხალი, ატამი, ლეღვი და მრავალი სხვა ხილი იმერეთში ყველგან კარგათ ხეირობს, მაგრამ ეს ხილი ისეთი თვისების არის, რომ შორს წასაღებათ არ ვარგა, რადგან

ჰავის სინოტიის გამო ნამეტანი წყლიანია. ეს გარემოება ძლიერ აფერხებს ხეხილის გამრავლებას იმერეთში, თუმცა ახლაც საკმაოდ აწარმოებენ ამ საქმეს. რაკი შორს გასაზიდათ აქაური ხილი არ ვარგა, მცხოვრებლებმა დაიწყეს ხილის ჩირვა. ჩირს კი ხშირათ კარგ ფასათ ყიდულობენ სხვა ქვეყნებში გასაგზავნათ.

მ ე ბ ო ს ტ ნ ე ო ბ ა .

მებოსტნეობაც კარგ სამსახურს უწევს იმერელ გლეხს. ქუთაისის მახლობელი სოფლები: ქვიტირი, ბეგუთი, შარცხანაყანევი და სხვა თითქმის მარტო მებოსტნეობას მისდევენ. ეს სოფლები ახლო არიან ქუთაისზე და თავის ნაწარმოებს ადვილათ ასაღებენ ქუთაისის ბაზარზე. იმერეთის ნიადაგზე კარგათ ხეირობს კიტრი, ნესვი, კომბოსტო, კართოფილი, წითელი ბადრიჯანი და სხვა ბოსტნეული. ბოსტნეულობა აქ იმდენი მოჰყავთ, რომ აქიდან სხვა ქალაქებშიაც ბევრსა გზავნიან (თბილისს, ბაქოს და სხვაგან). ქუთაისის ბაზარზე ბევრია მწვანილეულობა არა მარტო გაზაფხულზე, ზაფხულში და შემოდგომაზე, არამედ მთელი ზამთრის განმავლობაშიაც (რატომ?)

შინაური საქონლის მოშენება.

შინაური საქონლის მოვლა-მოშენებას ხელს უშლის იმერეთში საძოვარი ადგილების სიმცირე.

ზემო იმერეთის სოფლებში იშვიათად შეხვდება კაცი საძოვრათ დატოვებულ მიღვრებს. თითო უღელ ხარს, ცალ ძროხას და ერთ ცხენსაც დიდი გაჭივრებით თუ შეინახავს ზემო იმერეთში მოსახლე, თორემ საქონლის ჯოგს და ცხვრის ფარას ხომ სრულიად ვერ ნახავს აქ კაცი. რადგან აქ შინაური ცხოველებს ნაკლებათ აშენებენ, ამიტომ ერბოსა და მაწვნის კეთება სრულიად არ იციან.

იმერეთში გარეული ცხოველების სიმცირის მიზეზია ის გარემოება, რომ აქ ადგილის სივიწროვის გამო ტყეებს სჩენენ და უანებათ იღებენ. ამგვარათ უდაბური და მიუვალი ტყეების რიცხვი თანდათან კლებულობს და ამის გამო გარეულ ცხოველთა რიცხვიც მცირდება.

იმერეთის მცხოვრებნი.

მთელი იმერეთის მკვიდრ მცხოვრებლებს შეადგენენ ქართველები, რომელთაც **იმერლებს** ეძახიან. იმერლები იქნებიან

რიცხვით 400,000. ისინი მიწის მუშები არიან, მაგრამ რადგან იმერეთში საკმაო დასამუშავებელი მიწა არ არის, მცხოვრებთა კარგა დიდი ნაწილი სხვაგან მიდის სამუშაოს საძებრათ. ქავკასიის დიდ ქალაქებში, რკინის გზის სადგურებზე და ზღვისპირის ქალაქებში ბლომათ შეხვდება კაცი იმერეთიდან წამოსულ მუშებს.

ქართველებს გარდა იმერეთში დიდი ხნის დასახლებული არიან ებრაელები და სომხები. უმთავრესათ ისინი ცხოვრობენ ქალაქებში, დაბებში და საზოგადოთ სავაჭრო ადგილებში. მათ ხელობას თითქმის ყველგან ვაჭრობა შეადგენს.

ებრაელები მიწის მუშაობას სრულიად არ მისდევენ, სომხები კი სოფლათ რამდენათმე მიწის მუშაობასაც აწარმოებენ. ებრაელები ქართულ ენაზე ლაპარაკობენ და იმერლებისაგან მხოლოდ სარწმუნოებით გაირჩევიან. ისინი მოსეს სჯულს აღიარებენ. საყოველღეო სახმარ ენათ სომხებიც ქართულ ენას ხმარობენ. თავის სამშობლო სომხურ ენაზე მხოლოდ წირვა-ლოცვას და სხვა ღვთის-მსახურებას ასრულებენ. სარწმუნოებით სომხები ბრიგორიანი ქრისტიანები არიან.

იმერეთის უნსანიუნანი ადგილები.

მთელ იმერეთის უნთავრეს ქალაქათ ითვლება ქუთაისი, როიელშიც ითვლება 60,000 მცხოვრები. ქალაქი ფრიად ლამაზ ადგილზეა გაშენებული, სახლები თითქმის სულ ბაღებშია აგებული და ჰავაც ჯანმთელობისათვის საღია, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ციებას, რომელიც საგრძნობლათ ბუდობს ქალაქის დაბლობ ნაწილში, მდ. რიონის მარჯვენა ნაპირზე. უცხო მნახველის ყურადღებას იქცევს ამ ქალაქში ბაგრატის ტაძრის ნანგრევები. ეს ტაძარი აგებულია არქიელის გორაზე. მისი ნანგრევები დღესაც ცხადათ

უჩვენებენ მნახველს ოდესღაც დიდებული ტაძრის სიმშენიერესა და სიდიადეს.

ბაგრატიის ტაძრის ნანგრევები.

მუთახისიდან დასავლეთით, ოცდახუთი ვერსის მანძილზე მდებარეობს დაბა ხონი. ეს დაბა წარმოადგენს საუკეთესო სავაჭრო ადგილს მთელ იმერეთში. დაბა პატარა ლამაზ ქალაქს მოაგონებს მნახველს თავის სუფთა და ლამაზი შენობებით, კარგა მოზდილი ბაზრით და ფართო ქუჩებით. აქაური ხალხი ძლიერ თავგამოდებულია სწავლა-განათლების გავრცელებისათვის. თითქმის ზოგიერთ მოზდილ სამაზრო ქალაქშია ცარაა იმდენი სასწავლებელი, რამდენიც დაბა ხონშია. აქ არის სამასწავლებლო სემინარია, სავაეო და საქალო გიმნაზიები, სამოქალაქო ექვს-კლასიანი სასწავლებელი, სახელოსნო სასწავლებელი და მრავალი სხვა დაბალი და პირველდაწყებითი უკოლა.

საუცხოო სანახავია დაბა ხონში ბაზრობა პარასკევ დღეს. ამ დღეს ხონის ბაზარი ივსება ყოველგვარი სანოვაგით

და საქონლით, რომელიც მოაქვთ ბაზარში არა მარტო მახლობელი სოფლებიდან, არამედ საქართველოს უფრო დაშორებული კუთხეებიდანაც კი. ზაფხულობით აქაურ ბაზარზე იყიდება დიდძალი აბრეშუმეულობა, როგორც ძაფათ, ისე სხვადასხვა გვარ ქსოვილებათ. მთელი ბაზარი სავსეა სავაჭროთ მოსული დედაკაცებით, რომელთაც თავზე მოხვეული აქვთ ჩადრისებული მოსახურავი, და მხოლოდ თვალები უჩანთ.

ზემო იმერეთში საყურადღებო ადგილებია: ტყიბული—თავის ქვანახშირით, ხრესილი და ძურსები—გოგირდის აბა-

ბ ე ლ ა თ ი.

ნოებით, მოწამეთა ღ ბელათი—მონასტრებით და ჰიათურა—შავი ქვით ანუ მარგანეცით. ქუთაისიდან ტყიბულამდი და ჰიათურამდი გაყვანილია რკინის გზა.

მთელი იმერეთი ორი მაზრისაგან შესდგება. მსენი არიან ქუთაისისა და შორაპნის მაზრა. ქუთაისის მაზრის შუაგულ

ადგილათ ითვლება ქუთაისი. აქ ცხოვრობს ქუთაისის მაზრის უფროსი, რომელიც განაგებს მთელი მაზრის საპოლიციო საქმეებს.

შორაპნის მაზრის შუა ადგილათ ითვლება დაბა ზესტაფონი, სადაც მოთავსებულია ამ მაზრის სახელმწიფო დაწესებულებანი. ჭიათურის მახლობლათ, სოფ. მღვიმევეში, არის მიუვალ კლდეში გამოქვაბული ღირსშესანიშნავი დედათა „მღვიმევის მონასტერი“.

კითხვები:

დასასხელეთ იმერეთის საზღვრები. რატომ არის ქვემო იმერეთში უფრო თბილი და ნოტიო ჰავა, ვიდრე ზემო იმერეთში? რატომ არ ხერხდება ზემო იმერეთში ხელოვნური რწყვა?

რა აიძულებს იმერეთის მცხოვრებლებს იმერეთიდან სხვა ქვეუბნებში წასვლას სამუშაოს საძებრათ? რა მნიშვნელობა აქვს იმერლები-სათვის ჭიათურას და ტუბუღს? დასასხელეთ იმერეთის შესანიშნავი სოფლები და მონასტრები.

გ უ რ ი ა.

მს ქვეყანა ისაზღვრება აღმოსავლეთიდან იმერეთით, დასავლეთიდან — შავი ზღვით, ჩრდილოეთიდან მდ. — რიონით და სამხრეთიდან — აჭარა-ახალციხის მთით. ზურიას ამ საზღვრებში კარგა მოზრდილი ადგილი უჭირავს. მდებარეობით ეს ქვეყანა ყველგან ერთნაირი არ არის: მდინარე რიონის დაყოლებით ვაკე ადგილებია, ხოლო აჭარა-ახალციხის მთისაკენ კი მთაგორიანია. შაკესა და მთაგორიან ზურიას შუა ჩასდევს კარგა მოზრდილი ნიგოთის მთა, რომელსაც აჭარა-ახალციხის მთის ტოტია. მს მთა მიიმართება ჯერ სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ, შემდეგ რიონის მახლობლათ უხვევს დასავლეთისაკენ და თითქმის შავზღვაში მიყვება რიონის მარცხენა ნაპირს.

ჰავა ამ ქვეყანაში ნოტიო და თბილია. ამის მიზეზი ის არის, რომ ზურიას დასავლეთიდან აკრავს შავი ზღვა, რომელიც ხშირ წვიმებსა და სითბოს უგზავნის ამ ქვეყანას. პატარა მდინარეებიც ბლომათ არის ამ ქვეყანაში, მაგრამ ხელოვნური რწყვა ხმარებაში არაა, რადგან ჰავაც და ნიადაგიც აქ ბუნებრივად საკმაო ნოტიოა.

თბილი და ნოტიო ჰავა ხელს უწყობს ამ ქვეყანაში მცენარეულობის სიმდიდრეს. როგორც ვაკე, ისე მთაგორიანი ადგილები დაფარულია ხშირი ტყეებით; ტყეებში ჩინებულათ იზდება სხვადასხვა ჯიშის მცენარეები: მუხა, წიფელა, რცხილა, კოპიტი, ვერხვი, ფიჭვი, ნაძვი და უძვირფასესი მცენარე ბზა. სხვა სასარგებლო მცენარეებში საყურადღებოა აქ ჩაის მცენარე, თამბაქო, თუთის ხე, ბამბუკი და ლიმონისა და ფორთოხლის ხე. შირნახულში უფრო გავრცელებულია სიმინდი და

ლომი. ამ მცენარეებს უყვარს თბილი და ნოტიო ჰავა და ამიტომაც ჩინებულათ ხარობს ზურის თბილსა და ნოტიო ადგილებში. სიმიდი იმდენი მოყავთ აქ, რომ აქიდან სხვა ქვეყნებშიაც ბევრი გააქვთ გასაყიდათ.

ჰურს აქ იშვიათათ სთესვენ, რადგან აქაური ნოტიო ჰავა სრულებით არ უწყობს ხელს ამ მცენარის მოყვანას. დასამუშავებელი ადგილის სივიწროვე ზურიაში საგრძნობელია და ამიტომ საბალახე და საძოვარი ადგილებიც აქ ძალიან ტოცაა. ამის გამო შინაური საქონლის მოვლა-მოშენება აქაც შეუძლებელია. ცხვრის ფარა და საქონლის ჯოგები აქაც იშვიათად შეხვდება კაცს. საქონლის მოშენება უფრო მოსახერხებელია ზურის ზოგიერთ მაღალ ადგილებზე, სადაც კიდევაც აწარმოებენ ამ საქმეს.

ზურიაში გარეული ცხოველები ბლომათ არის, რადგან აქ ტყე ბევრია.

ზურის მცხოვრებნი.

მთელი ზურია დასახლებულია ქართველებით, რომელთაც **გურულებს** ეძახიან. ზურულები ძლიერ ნიჭიერნი არიან. ისინი ადვილათ ითვისებენ ყოველგვარ ცოდნას და ცდილობენ შეძენილი ცოდნა ცხოვრებაში გამოიყენონ. ზურული მარდი, ამაყი, პირდაპირი და თავისუფლების მოყვარული ადამიანია. სწავლა-განათლებას გურულები ყველა ქართველებზე მეტად ეტანებიან. სწორეთ ამით იხსნება, რომ საქართველოს არც ერთ კუთხეში არაა იმდენი შკოლა და ბიბლიოთეკა და არსებული, რამდენიც ზურიაში. აქ ისეთ სოფელს ვერ შეხვდება კაცი, რომ ერთი შკოლა მაინც არ იყოს. მოზდილ სოფლებში კი ხშირათ რამდენიმე საქალო და სავაჟო შკოლაც არის დაარსებული. ამის გამო ზურიაში იშვიათად შეხვდება კაცი ისეთ ახალგაზდას, რომელმაც წერა-კითხვა არ იცოდეს.

ბურიის მცხოვრებთა უმეტესი ნაწილი ხვნა-თესვას მის-
დევს, მაგრამ, რადგან აქ ადგილის სივიწროე ძლიერ საგრძნო-
ბელია, მცხოვრებთა კარგა ბლომა ნაწილი გურიიდან სხვა

გ უ რ უ ლ ა .

ადგილებში გადის სამუშაოს საძებრათ. ხვნა-თესვას გარდა აქა-
ური მცხოვრებლები მუყაითად აწარმოებენ აბრეშუმის ქვის
მოვლა-მოშენებას. ისეთი ოჯახი არ მოიპოვება ბურიაში, რომ

რამდენიმე ფუთი პარკი არ მოიწიოს. ამ საქმეს აქ უფრო დედაკაცები აწარმოებენ.

შავი ზღვის მახლობელ ადგილებში ამ ბოლო დროს ჩაის მცენარისა და ბამბუკის გაშენებასაც მიჰყვეს ხელი.

თამბაქოს ანუ თუთუნის მოყვანა ძველი დროიდანვე იყო გავრცელებული ბურიაში. ამ უკანასკნელ დროს კიდევ მეტ ყურადღებას აქცევენ მეურნეობის ამ დარგს.

მევენახეობა აქ ძლიერ შეაფერხა ფილოქსერამ, მაგრამ სენის წინააღმდეგ ბრძოლამ კარგი ნიადაგი მოიპოვა და ამიტომ მევენახეობა ისევ თვალსაჩინო ადგილს იჭერს აქაურ მეურნეობაში. ძველათ ნაქები საუკეთესო ჯიშის ვაზი „ჩხავერი“ თითქმის სრულიად მოისპო ბურიაში და, თუ მცნობის შემწეობით არ გამოაბრუნეს ეს მშვენიერი ვაზი, ახლო მომავალში მისი რქა შეიძლება კაცმა სანიმუშოთაც ვეღარ იშოვოს.

მცხოვრებთა რაოდენობა ბურიაში აღწევს 100,000-მდი. ბურია შესდგება მხოლოდ ერთი—ოზურგეთის—მაზრისაგან. ამ მაზრის შუა ადგილათ ითვლება სამაზრო ქალაქი ოზურგეთი, —სადაც ცხოვრობს მაზრის უფროსი და არის დაარსებული რამდენიმე დაბალი საქალო და სავაჟო სასწავლებელი.

ღაბა ლანჩხუთი რკინის გზაზე მდებარეობს და ერთი საუკეთესო ადგილი უჭირავს აქაურ სავაჭრო ადგილებში. აქ არის დაარსებული სამოქალაქო ოთხკლასიანი სასწავლებელი. შემოქმედი, ჯუმათი და ბახვი კარგა მოზდილი სოფლებია. სოფელ ნაგომარში ყოველ წლებით იმართება დიდი ბაზრობა (იარმარკა).

კ ი თ ხ ვ ე ბ ი :

დასასხელებ გურიის საზღვრები, როგორი მდებარეობა და ჭავჭავს გურიას? რისგან წარმოსდგება გურიის ჭავის სინოტიე და სითბო? რატომ არის ადგილის სივიწროე გურიაში? რა უშლის ხელს ჰურის მცენარის თესვას გურიაში? რატომ არ ხერხდება გურიაში

ხელფენური რწევა? რა უწეობს ხელს გურიაში მცენარეულობის სიმ-
დიდრეს?

ვის ეკუთვნის გურიაში მამულის უმეტესი ნაწილი? ანაჲნ თუ
ანა გურიაში სხვა ტომის მცხოვრებლები? დასასხელოთ შესანიშნავი
სოფლები და მონასტრები გურიაში?

ს ა მ ე გ რ ე ლ ო .

სამეგრელოს იმერეთისაგან ჰყოფს მდინარე ცხენის წყალი. ჩრდილოეთით სამეგრელო უწევს ლეჩხუმამდი და სვანეთამდი, სამხრეთით ჰყოფს მას ბურიისაგან მდინარე რიონი. დასავლეთიდან სამეგრელოს აკრავს შავი ზღვა; ამ საზღვრებ შორის სამეგრელოს უმეტეს ნაწილს სულ ვაკე ადგილი უჭირავს. მაღლობი ადგილები სამეგრელოს მხოლოდ ჩრდილოეთ ნაწილში აქვს, ლეჩხუმისა და სვანეთის საზღვრების მახლობლათ. თვითონ სამეგრელოში კი სრულიად არ მოიპოვება რამდენათმე თვალსაჩინო მთები.

ჰავა სამეგრელოში თბილი და ნოტიოა. ამის მიზეზი ის არის, რომ სამეგრელო ვაკე და დაბლობი ადგილია, შავი ზღვაც ზედვე აკრავს და თავის გავლენას ახდენს ამ ქვეყანაზე. (ჩანს ეს გავლენა, თუ არა?). ხშირი წვიმები სამეგრელოს ვაკე ადგილებზე აჩენს ჭაობებს და ტბებს (რანაირათ?). ტბებსა და ჭაობებში უხვათ იზდება მრავალგვარი ჭაობის მცენარე. ეს მცენარე ადვილათ ღებება ასეთ ნოტიო ადგილებში და მთელ სამეგრელოში ვრცელდება ცუდი სიდამპლის სუნი.

ასეთი სუნი საშინლათ სწამლავს ჰაერს და სამეგრელოს ჰავას ხდის ჯანმთელობისათვის მავნებლათ. აქ ხშირია ციებ-ცხელება, კუჭის ტკივილი და ფილტვების სნეულება.

ნოტიო ჰავა სამაგიეროთ ხელს უწყობს მრავალგვარი მცენარეების გავრცელებას. აქაურ ტყეებში კაცი ხშირათ შეხვდება ყოველგვარი ჯიშის ხეს: მუხა, წაბლი, ნაძვი, ფიჭვი, ცაცხვი და მრავალი სხვა მასალისითვის საჭირო ხე-ტყე ძლიერ ბევრია სამეგრელოს თითქმის ყოველ კუთხეში. სამეგრელომ

ბალახიც უხვი და ნოყიერი იცის. ზირნახულში გავრცელებულია აქ სიმიდის თესვა. ამ მცენარეს დასავლეთ საქართველოს არც ერთ ნაწილში არ სთესვენ იმდენს, რამდენსაც სამეგრელოში.

ძველ დროში მევენახეობასაც თვალსაჩინო ადგილი სჭირებია სამეგრელოში, მაგრამ ვაზის სენსთითქმის სრულიად მოუსპია მეურნეობის ეს დარგი და ახლა იწყებენ ვენახების ახალი მყნობის წესით გაშენებას. ზოგიერთ სოფელში ახლაც არის დარჩენილი სამეგრელოში ოდესღაც სახელგანთქმული ვაზის ჯიში „ოჯალეში“. სამეგრელო ძველი დროიდანვე განთქმული ყოფილა მეაბრეშუმეობით. მეურნეობის ეს დარგი დღესაც უმაღლეს საფეხურზეა დაყენებული მთელ სამეგრელოში.

შინაური საქონლის მოშენებას აქ ხელს უწყობს ვრცელი საძოვარი ადგილები. მრავალრიცხოვანი საქონლის ჯოგები და ცხვრის ფარები აქაც იშვიათია, მაგრამ იმერეთსა და გურიასთან შედარებით აქ უფრო მეტ შინაურ საქონელს ინახვენ.

სამეგრელოს შეადგენს სენაკისა და ზუგდიდის მაზრა. ძველ დროში სამეგრელოს „მდიშს“ ეძახოდნენ. მთელი სამეგრელო დასახლებულია მეგრელებით, რომელნიც იგივე ქართველები არიან და არაფრით მათგან არ განირჩევიან გარდა ენისა. ქართული ენა თითქმის ყოველმა მეგრელმა იცის; მიწერ-მოწერას და ლიტერატურას მეგრელები ძველათაც და ახლაც ქართულ ენაზე აწარმოებენ. საეკლესიო ენათაც მთელ სამეგრელოში ყოველთვის ქართული ენა იყო და არის. სარწმუნოებაც ისეთივე აქვთ მეგრელებს, როგორც ქართველებს, ესე იგი, ისინიც მართლ-მადიდებელი ქრისტიანები არიან.

მცხოვრებთა რაოდენობა მთელ სამეგრელოში უდრის 300,000-ს.

სენაკის მაზრის ცენტრათ ითვლება დაბა ახალ-სენაკი, რომელიც რკინის გზის ლიანდაგზეა გაშენებული. აქ არის მოთავ-

სებული ყველა სამაზრო დაწესებულებანი და რამდენიმე საქა-
ლო და სავაჟო დაბალი სასწავლებელი. ახალ-სენაკის მახლო-
ბლათ არის სოფელი ძველი სენაკი, სადაც დაარსებულია სა-
თავად-აზნაურო მოსამზადებელი შკოლა. ეს შკოლა ქუთაისის
სათავად-აზნაურო ქართული გიმნაზიის განყოფილებას შეად-
გენს. ძველ-სენაკში ყოველ წელიწადს იმართება დიდი ბაზ-

მ ე გ რ ე ლ ი.

რობა (იარმარკა). სენაკის მაზრაშივე არის სოფ. მარტვილი,
მეკლათი ქალთა მონასტრით, და სხვ. აქვე არის ს. აბაშა თავის

საუცხოო ჩანჩქერით. ამავე მაზრის ქალაქია -- შოთი, რომელიც არის გაშენებული შავი ზღვის პირათ, მდ. რიონის მარცხენა ნაპირზე.

ეს ქალაქი საუკეთესო ნავთსადგურათ ითვლება მთელი შავი ზღვის აღმოსავლეთ ნაპირზე. ამ ნავთსადგურიდან გააქვთ რუსეთში და საზღვარ-გარეთ დიდძალი საქონელი: სიმინდი, ღვინო, დაფნა, მარგანეცი და სხვა, ზუგდიდის მაზრის უმთავრეს ქალაქათ ითვლება ზუგდიდი. აქაც რამდენიმე საქალო და სავაჭო სასწავლებელია დაარსებული.

სწავლა-განათლება სამეგრელოში.

სწავლა-განათლების საქმე სამეგრელოში სასურველათ ვერ არის დაყენებული, თუმც მეგრელებს ნიჭი და სწავლის სურვილი დიდი აქვთ.

სხვათა შორის მეგრელებს უფრო ემარჯვებათ ვაჭრობა. თითქმის ძვეკასიის ყველა მოზდილ ქალაქებში ვაჭრების დიდ უმეტეს ნაწილს ქართველებში მეგრელები შეადგენენ. სწორეთ ამით აიხსნება, რომ სამეგრელოში სრულიად ვერ მოიკიდეს ფეხი ვაჭარმა სომხებმა. მეგრელები ხშირათ ძალიან შორს მიდიან სააღებ-მიცემოთ და სხვა სამუშაოს საძებრათ. შავი ზღვის პირის ნავთ-სადგურები და ქალაქები სავსეა მეგრელი მუშებით, მოსამსახურეებით და წვრილი ვაჭრებით.

კითხვები:

დასასხელეთ სამეგრელოს საზღვრები. რას ეძახდენ სამეგრელოს უწინდელ დროში? როგორი მდებარეობა და ჭავა აქვს სამეგრელოს? როგორია ჯანმთელბისათვის სამეგრელოს ჭავა? რით გაიჩნევან მეგრელები ქართველებისაგან? რას აწარმოებენ სამეგრელოში? რას წარმოადგენენ მეგრელები, როგორც ვაჭრები? რა მდგომარეობაშია სამეგრელოში სწავლა-განათლების საქმე?

დასასხელეთ სამეგრელოს საეურადღებო ადგილები.

ს ა მ უ რ ზ ა ყ ა ნ ი.

სამურზაყანო აღმოსავლეთით ისაზღვრება სვანეთით, დასავლეთით—აფხაზეთით და შავი ზღვით, ჩრდილოეთით ქავკასიონის ქედით და სამხრეთით—შავი ზღვით და სამეგრელოთი. ამ ქვეყანას სულ ვაკე მდებარეობა აქვს. ჰავა აქ ძლიერ თბილი და ნოტიოა. (რატომ?).

მცენარეულობა აქ ძლიერ მდიდარია. (რატომ?). მთელი სამურზაყანო დაფარულია ხშირი ტყეებით. სახნავ სათესი ადგილები ძალიან ცოტაა.

სამურზაყანოელები ხენა-თესვას შისდევენ, უმთავრესათ. კი საქონლის მოშენებასა და ხე-ტყის წარმოებას. ზაფხული აქ ძალიან ცხელი იცის, ცხვირის ფარა ბარად ვერ ძლებს და ამიტომ მთაში ერეკებიან. სამურზაყანოს მცხოვრებნი დასავლეთ საქართველოში ყველაზე უფრო შეძლებულათ ითვლებიან. ეს მით აიხსნება, რომ აქ არაოდეს ბატონყმობა არ ყოფილა, ადგილ-მამული ხალხს ეკუთვნის და საკუთარი მამულით თავისუფლათ სარგებლობენ. მათ სიმდიდრეს ხელს უწყობს აგრეთვე ტყეების სიმრავლე. აქაურ შყეში უხვათ იზდება სხვადასხვა გვარი ხე, ამ ხეებს სჭრიან და ადვილათ ჰყიდიან შავი ზღვის პირის ქალაქებში და ნავთსადგურებში.

სამურზაყანოელები რიცხვით 50,000-მდი იქნებიან. სწავლა-განათლება სრულიად არ არის გავრცელებული ამ ქვეყანაში. სარწმუნოებით მართლ-მადიდებელი ქრისტიანები არიან. მათი ენა შერეული მეგრული და აფხარური ენაა.

საყურადღებო ადგილებათ ამ ქვეყანაში ითვლება: ოჩამჩირე, ქოდორი და სხვა...

სამურზაყანაელები.

კ ი თ ხ ვ ე ბ ი :

საქართველს რომელ კუთხეშია სამურზაყანა? დასასხევეთ მისი საზღვრები. როგორია ბუნება სამურზაყანაში? რა შეადგენს იქაური ხალხის სიმდიდრეს? ვის ეკუთვნის აქაური მამულები? რას წარმოადგენს სამურზაყანაელების ენა? რა ტომის ხალხია სამურზაყანაელები?

ა ზ ხ ა ზ ე თ ი.

ეს ქვეყანა ძვეს შავი ზღვის პირათ და აკრავს სამეგრელოს ჩრდილოეთ-დასავლეთის მხრით. აფხაზეთი ისაზღვრება აღმოსავლეთით სამურზაყანოთი, დასავლეთით ქავკასიონის ქედის კალთებით და შავი ზღვით, ჩრდილოეთით — ქავკასიონის ქედით და სამხრეთით — შავი ზღვით.

ძველ დროში ეს ქვეყანა დიდხანს იყო შეერთებული საქართველოსთან და მასთან ერთად საქართველოს სახელმწიფოს შეადგენდა, მაგრამ ყოველთვის კი არ ყოფილა ის საქართველოს ნაწილი. საქართველოს გავლენას ქვეშ ყოფნამ აფხაზები ბევრით დაამზგავსა ქართველებს და ძლიერაც დაუახლოვა აფხაზები მათ. ამიტომ ისინი ხშირათ თავის თავს ქართველებს ეძახიან. ამ ბოლო დროს აფხაზები საქართველოს თანდათან ჩამოშორდენ და მთლათ ოსმალების გავლენას ქვეშ ჩავარდენ.

ამ ქვეყანას, როგორც ზევითა ვსთქვით, შავი ზღვის პირის ადგილი უჭირავს და დაფენილია ქავკასიონის ქედის ტოტების კალთებით, ასე რომ უმეტესი ნაწილი აფხაზეთისამთა გორიანი ადგილია, მხოლოდ ზღვის პირის დაყოლებით არის სწორი და ვაკე ადგილი. ჰავა აფხაზეთში მეტად ნოტიოა და არც გასაკვირველია, რადგან ეს ქვეყანა ზედ ზღვაზე არის მიკრული და ჩრდილოეთიდან მაღალი ქავკასიონის ქედით ისაზღვრება.

შავი ზღვიდან ასული ორთქლი ამ მაღალ მთას ვერ გადასცილდება და წვიმის სახით იქვე აფხაზეთს ევლინება. სინოტიე საშინლათ სწამლავს აქაურ ჰაერს და ამიტომ აქ ხშირია მრავალგვარი სნეულება. ზაფხული აქ ძალიან ცხელი იცის და ამიტომ წელიწადის ეს დრო საცხოვრებლათ ბევრათ

უარესია, ვიდრე ზამთარი. ზამთარი აქ თბილია. ოვლი თი თქმის სულ არ მოდის და ყინვები ხომ სრულიად არ იცის. ამის გამო აქ მცენარეულობა ძლიერ მდიდარია. აქაურ ჰავას ბევრი ცხელი ქვეყნის მცენარეც კი ადვილათ უძლებს. მთელი ზამთრის განმავლობაში აქაური ბაღები აფერადებულია მრავალგვარი ყვავილებით. აფხაზეთის ტყეებში ხშირათ ზეთის ხილის ხეც კი შეხვდება ხოლმე კაცს; ბაღებში ხომ ბლომათ აშენებენ ამ მცენარეს. მთელი აფხაზეთის სივრცე დაბურული ტყეებით არის დაფარული. ამ ქვეყნის ხე-ტყის წარმოება აფხაზეთში უპირველეს საქმეს შეადგენს. მეტად განთქმულია აქაური მუხა, კაკლის ხე, ბზა, და სხვა. ბზა, ეს საუკეთესო ღირსების მცენარე, ძალიან ბევრია აფხაზეთის ტყეებში.

ამ ქვეყანაში ვაზიც კარგათ ხარობს და დიდიც იზდება, მაგრამ მელვინეობას აფხაზები ნაკლებათ მისდევენ. ვაზები აქ მაღალ ხეზეა აშვებული და მოვლას სრულიად მოკლებულია. შინაური საქონლის მოშენება აფხაზების უმთავრესი საქმიანობა არის. საბალახე და საძოვარი ადგილები აქ ბლომათ არის და ამიტომ შინაური საქონლის მოშენება მათ არ უძნელდებათ. ხვნა-თესვასაც თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს აფხაზების ცხოვრებაში. სთესვენ აქ ბევრ სიმიდს, რომელსაც სხვა ქვეყნებშიაც აგზავნიან გასაყიდათ.

ვაჭრობა აფხაზეთში არ არის გავრცელებული, რადგან ეს საქმე მათ სათაკილოთ მიაჩნიათ. ამიტომ აქაური ადამიანები უფრო მოსული ხალხის ხელშია ჩავარდნილი.

აფხაზები ცალკე ტომის ხალხს შეადგენენ. მართველებთან მათ ტომს არავითარი ნათესაობა არა აქვს, მაგრამ, როგორც ზევითა ვსთქვით, ძლიერ დაახლოვებული კი არიან მათთან. ამ დაახლოების შედეგი ის არის, რომ აფხაზები ხშირათ წმინდა ქართულ ენაზე ლაპარაკობენ. მათი დედა-ენა არის აფხაზური ენა.

სარწმუნოებით ისინი ამ ჟამათ მაჰმადიანები არიან; უწინ

კი ქრისტიანები ყოფილან. ქრისტიანობა აქ პირველი საუკუნე-ნიდანვე გავრცელებულა. ქრისტეს მოძღვრებას რომ აქ მკვიდრი ნიადაგი ჰქონია, ამას ამტკიცებს ამ ქვეყანაში დღემდე დარჩენილი ეკლესიები და მონასტრები. ასეთები არიან ბიჭვინტის, ღრანდის და ილორის ეკლესიები. როდესაც ეს ქვეყანა ოსმალეთის გავლენას ქვეშ ჩავარდა, ქრისტიანობას აქ განსაცდელი დაადგა. ოსმალები ცდილობდნენ ქრისტიანობის მაგიერ აქ თავისი სარწმუნოება გაეცვრებოდათ და კიდევაც ეწიენ მიზანს.

აფხაზების უმეტესი ნაწილი გამაჰმადიანდა, უმცირეს ნაწილი კი ისევ ქრისტიანებათ დარჩა. თავად-აზნაურობა თითქმის სულ ქრისტიანათ დარჩა. ხშირათ ერთ ოჯახში ზოგი ქრისტიანია, ზოგი კი მაჰმადიანი, მაგრამ ეს გარემოება სრულიად ხელს არ უშლის მათ თანხმობით ცხოვრებას.

რიცხვით აფხაზები 20,000-მდე იქნებიან. ოსმალეთის გაბატონებამდე მეტი ყოფილა აფხაზები, მაგრამ მერე ბევრი მათგანი ოსმალეთში გადასახლებულა.

აფხაზეთი და სამურზაყანო სოხუმის ოლქს შეადგენს. სოხუმი აფხაზეთის უმთავრესი ქალაქია. ის არის გაშენებული შავი ზღვის პირათ და გვარჩან ნავთსადგურათ ითვლება. აქ არის დაარსებული საქალო გიმნაზია, რეალური სასწავლებელი, სამოქალაქო ექვს კლასიანი სასწავლებელი, ქართული შკოლა და სხვა დაბალი სასწავლებელი.

ეს ქალაქი ცნობილია თავისი ნაზი და საამო ჰავით, რომელიც ზამთრობით ბევრ სნეულს იზიდავს თავისაკენ.

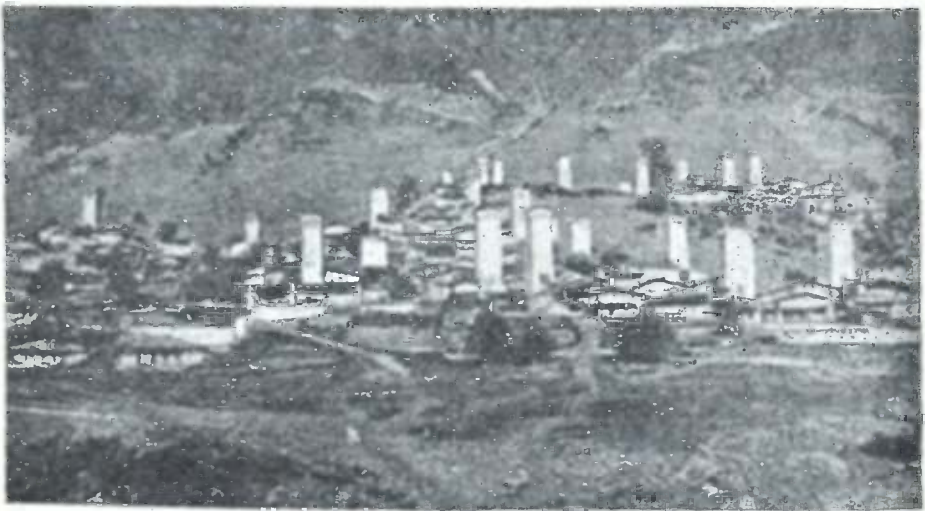
ამავე სოხუმის ოლქში, სოხუმის მახლობლათ, არის ბიჭვინტა, სადაც ახლა დაარსებულია ცნობილი ახალი ათონის მონასტერი.

ს ვ ა ნ ე თ ი .

სამეგრელოდან ჩრდილოეთით ძვეს სვანეთი. ეს ქვეყანა ისაზღვრება ჩრდილოეთიდან ქავკასიონის ქედით, სამხრეთით—სამეგრეთლოთი, დასავლეთით—სამურზაყანოთი და აღმოსავლეთით—რაჭა-ლეჩხუმით. ამ საზღვრებში სვანეთს უჭირავს სულ მთაგორიანი ადგილები. ეს ქვეყანა ოთხივე მხრით შემოზღუდულია ძლიერ მაღალი მთებით და ამიტომ სვანეთში შესვლა ხანგრძლივი ზამთრის განმავლობაში თითქმის სრულიად შეუძლებელია. ჩრდილოეთიდან ამ ქვეყანას თავზე დასჩერებია მუდამ თოვლ-ყინულიანი იალბუზის მთა. ეს ქვეყანა გაშენებულია მაღალი მთების ორ ვიწრო ხეობაში. ერთ ხეობას ჩაურბის მდ. მნგური და მეორეს—ცხენის-წყალი. ჰავა აქ მეტად ცივია. მთელი წლის განმავლობაში მხოლოდ სამ-ოთხ თვეს გრძნობს აქ ადამიანი ზაფხულის ცხოველმყოფელ სითბოს, თორემ დანარჩენ დროს მთელი სვანეთი ზამთრის სუსხიან ბურუსშია გახვეული. ბძელი ზამთარი და ცივი ჰავა ძლიერ აფერხებს აქ ხენა-თესვის საქმეს. ჭირნახულში ქერი ყველგან მოყავსთ, პური და სიმინდი კი მხოლოდ ზოგიერთ ადგილებში. ამ მცენარეთათვის გამოსადეგი დაბლობი ადგილები ძალიან ცოტა არის სვანეთში ღ ამიტომ ამ ჭირნახულების მოყვანას სვანეთში იშვიათად მისდევენ. სვანეთის ის ნაწილი, სადაც უფრო ბლომათ არის სახნავ-სათესი ადგილები, სულ მებატონეებს ეკუთვნის; მიწებზე ისეთი ღალა ღ ბეგარა აძევს, რომ მისი დამუშავება ძლიერ სამძიმო ხდება სვანისათვის. შინაურ საქონლის მოვლა-მოშენებას აქ ნაკლებათ მისდევენ. ბარეულ ცხოველებში ხშირათ ხვდება კაცს სვანეთის მთა-კლდეებში ჯიხვი, არჩვი, შველი, ირემი, დათვი და მრავალი სხვა.

რადგან გარეული ცხოველები ამ ქვეყანაში ბლომათ არის, მცხოვრებლებიც ძალიან ეტანებიან ნადირობას. შოვილი სვანი მონადირეა და კარგათაც ხმარობს იარაღს. ზოგი სვანი თითქმის მარტო ნადირის ხორცით იკვებება მთელი წლის განმავლობაში. ნადირის ტყავს ან თვითონ ხმარობენ ნტანსაცმელათ ან ჰყიდიან. სვანები ფაქრობას სრულიად არ მისდევენ გარდა ლახამულებისა, რომელნიც ჭვემო-სვანეთში ცხოვრობენ. მთელი სვანეთის აღებ-მიცემობა ამ ლახამულების და ლეჩხუმელი სომხების ხელშია.

სვანები ქართველი ტომის ხალხია. შეხედულობით სვანები უფრო მთიულებს ჰგავან, ვიდრე ქართველებს. სვანური ენა ქართული ენის შტოს შეადგენს. სვანურში ძლიერ ხშირათ შეხვდება კაცს ქართული სიტყვები. ქართულ ენასაც სვანები ძალიან მალე და ადვილათ სწავლობენ. სვანების სოფლებსაც ხშირათ ქართული სახელები ჰქვია. აქაური სოფლები სრულიათ არა ჰგავან საქართველოს სხვა კუთხის სოფლებს. ხშირათ სოფელი მხოლოდ 3—4 კომლისაგან შესდგება. სახლებს ქვისაგან აშენებენ და ხშირათ სახლის გვერდში კოშკებიცაა აშენებული.

სვანეთის სოფელი.

სარწმუნოებით სვანები ამ ჟამათ მართლმადიდებელი ქრისტიანები არიან. ქრისტიანობა სვანებს ძალიან ადრე მიუღიათ. სვანები ამ ჟამათ უფრო გარეგნულათ ასრულებენ ქრისტიანული სარწმუნოების წესებს, მაგრამ ძველ დროს რომ ამ ქვეყანაში მაგრათ ჰქონია ფეხი მოკიდებული ქრისტიანობას, ამას ის ამტკიცებს, რომ სვანეთის სხვადასხვა კუთხეში ბევრია ძველი დროის აშენებული ეკლესია და სამლოცველო სახლი. წირვა-ლოცვას და სხვა ღვთის-მსახურებას სვანეთში ძველათაც და ახლაც ქართულ ენაზე ასრულებენ.

სწავლა-განათლების საქმე სვანეთში ძლიერ დაბალ საფეხურზე დგას. ამ მხრივ სვანეთი საქართველოს თითქმის ყოველ კუთხეზე უფრო ჩამორჩენილია. ამ უკანასკნელ დროს მთავრობა აარსებს სვანეთის ზოგიერთ სოფელში შკოლებს, მაგრამ ამ შკოლებს ხალხი ჯერ-ჯერობით თანაგრძნობით არ ეკიდება და ამიტომ სვანები ასეთ შკოლებს ნაკლებათ ეტანებიან. სწავლა განათლების მხრივ ჩამორჩენა და მრისხანე ბუნების გავლენა ხელს უწყობს სვანეთში მრავალგვარ ცრუმორწმუნეობრივ ჩვეულებათა შერჩენას და გავრცელებას. სისხლის აღება დღემდისაც არსებობს მთელ სვანეთში. ძველ დროში დედრობითი სქესის ბავშვების ხოცვა ჩვეულებათ ყოფილა მთელ სვანეთში. სვანეთის მცხოვრებთა რიცხვი უდრის 25.000. ეს ქვეყანა ლეჩხუმის მაზრის ერთ საბოქაულოს შეადგენს. სვანეთი ორ ნაწილათ იყოფა: გადმოღმა — სადაღიანო სვანეთი და გადაღმა — თავისუფალი სვანეთი.

ზადაღმა სვანეთიც ორათ ორის გაყოფილი. ჰვედა სვანეთი, რომელიც ღადეშქელიანს ეკუთვნის და ზედა სვანეთი, რომელიც თავისუფალ სვანეთად ითვლება. თავისუფალ სვანეთში არც თავად-აზნაურობა და, მაშასადამე, არც ბატონყმობა არაოდეს არ ყოფილა. სვანეთის საყურადღებო სოფლებია: ბეჩო, ჩუბუხევი, ლატალი, მესტია და ძალა. ძალაში არის ძველ დროში აშენებული წმიდა ტვირნიკის ეკლესია, რომელსაც სვანები დიდი სასოებით უყურებენ.

ს ვ ა ნ ე ბ ი .

კ ი თ ხ ვ ე ბ ი :

დასსხეულთ სვანეთის საზღვრები. როგორი მდებარეობა აქვს სვანეთს? რისგან წარმოსდგება ხანგრძლივი და ცივი ზამთარი სვანეთში? რა მდგომარეობაშია მიმოსვლა სვანეთში? რატომ არის ღარიბი ხალხი სვანეთში? სვანეთის რომელ ნაწილს ეძახიან თავისუფალ სვანეთს? რა მდგომარეობაშია სწავლა-განათლების საქმე სვანეთში?

რაქა ზემო იმერეთს ჩრდილოეთით აკრავს იმერეთსა და რაქას შუა ამართულია კარგა მაღალი ნაქერალას მთა. ეს მთა აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ მიიმართება და თითქმის მდ. რიონამდი უწყევს. მთელი რაქა ყოველი მხრით შემოზღუდულია კარგა მაღალი მთებით. აღმოსავლეთით რაქას საზღვრავს ლიხის მთა, დასავლეთით—სვანეთის მთები, ჩრდილოეთით—ქავკასიონის ქედი და სამხრეთით ნაქერალის მთა. ამ საზღვრებ შორის რაქას სულ მთაგორიანი ადგილები უჭირავს.

ამ ხეობას მდინარე რიონი თითქმის შუაზე სჭრის. ვაკე ადგილებს მხოლოდ რიონის ნაპირებზე თუ შეხვდები კაცი, თორემ დანარჩენი რაქა სულ მთა-გორაკებითაა დაფარული. ამ მაღალი მდებარეობის გამო რაქაში ძალიან ცივი და გძელი ზამთარი იცის. ზაფხული გვიან იწყება და ადრე თავდება. ამის გამო ჭირნახული ზოგიერთ ადგილებში მოსვლას ვერ ასწრებს (ზემო რაქაში). საერთოდ მცენარეობა რაქაში ისე მდიდარი არ არის, როგორც დასავლეთ საქართველოს სხვა ნაწილებში. ჭირნახულში აქ გავრცელებულია სიმინდი და პური. აქაური ნოყიერი ნიადაგი საკმაოდ კარგ მოსავალს იძლევა, მაგრამ ეს მოსავალი მაინც არ ყოფნისთ რაქველებს წლის საზღოთ, რადგან სახნაგ-სათესი ადგილი ძალიან ცოტა არის. მევენახეობას უფრო ჭვემო-რაქაში მისდევენ და ზოგიერთ ადგილებში ძლიერ კარგი ხარისხის ღვინოც მოდის. ამ მხრივ სახელგანთქმულია სოფელი ხვანჭკარა, სადაც ალექსანდროულის ჯიშის ვაზი ბლომათ არის გაშენებული. ამ ჯიშის ვაზის ღვინოს ბლომათ აყენებენ სოფ. ხვანჭკარაში შიფიანები და ამიტომ ბაზარზე ამ ღვინოს „შიფიანის ღვინოს“ ეძახიან.

ადგილის სივიწროე შინაური ცხოვრების გამრავლებასაც ხელს უშლის. დასამუშავებელი მიწა რაქაში იმდენათ ცოტაა, რომ მცხოვრებთა დიდი ნაწილი იძულებული ხდება სხვაგან წავიდეს სამუშაოს საძებრათ. ძავეკასიის ყველა ქალაქები სავსეა რაქველი მუშებით და მოსამსახურეებით. მეთონეთ და კურტნის მუშათ თითქმის სულ რაქველები არიან. ბევრია აგრეთვე ქართლ-ქახეთში და თბილისში რაქველი ღურგლები, მხერხავები და მებაღეები. სწავლა განათლების მხრივ რაქა ძლიერ ჩამორჩენილია. მხოლოდ მოზდილ სოფლებში თუ შეხვდება კაცი სამინისტრო და სამრევლო შკოლებს, თორემ პატარა სოფლები სრულიად მოკლებულია ყოველგვარ ასეთ დაწესებულებებს.

რაქაში მცხოვრებთა რიცხვი 100,000-მდი აღწევს. რაქველებიც ქართველი ტომის ხალხს ეკუთვნიან. ქართველებს გარდა რაქაში ოთხმოც კომლამდი ებრაელი ცხოვრობს და 30 კომლამდი სომეხი (მნში).

მთელი რაქა მხოლოდ ერთს რაქის მაზრას შეადგენს. აქ შესანიშნავ ადგილებათ ითვლებიან: დაბა მნი, როგორც რაქის უმთავრესი ადგილი, სადაც არის დაარსებული მთელი მაზრის დაწესებულებანი. მნიდან 13 ვერსის მანძილზე ჩრდილოეთით ძევს სოფ. უწერა, შესანიშნავი თავისი სამკურნალო წყლებით. რაქაში განთქმულია უწერის სასმელი მყავე წყალი, რომელიც კუჭის ავთმყოფობასა რგებს, და სააბანო რკინის წყალი. სხვა სოფლებში უფრო საყურადღებოა სოფ. წესი, ამბროლაური, ხვაჭკარა და ბუგეული. შველა ამ სოფლებში ბლომათ არის გაშენებული ვენახები და კარგი ღვინოც დგება (ხვანჭკარა). სოფელ ბუგეულში 2 ენკენისთვიდან იმართება დიდი ბაზრობა—**იარმარკა**. ამ ბაზრობაზე დიდძალი ხალხი იყრის თავს სავაჭროთ. სოფ. ნიკორწმინდაში შესანიშნავია ძველ დროში აშენებული ეკლესია. მს ეკლეს-

სია აგებულია მეთერთმეტე საუკუნეში შმიდა ნიკოლოზის სახელზე.

კითხვები:

დაასახელეთ რაჭის საზღვრები. როგორი მდებარეობა აქვს რაჭას? თავის მდებარეობით და ჭვავით რომელ ქვეყანას უფრო გავს რაჭა? რა აიძულებს რაჭველებს სხვაგან წასვლას სამუშაოს საძებრათ? რას აწარმოებენ რაჭველები? რა მდგომარეობაშია რაჭა სწავლა-განათლების მხრივ?

დაასახელეთ შესანიშნავი ადგილები რაჭაში.

ლ ე ჩ ხ უ მ ი .

რაჭას ლეჩხუმი აკრავს დასავლეთის მხრით. ეს ქვეყანა ისაზღვრება: აღმოსავლეთიდან რაჭით, დასავლეთიდან—სამეგრელოთი, ჩრდილოეთიდან—ხვანეთით და სამხრეთიდან—იმერეთით. მთელი ლეჩხუმი მთა-გორიანი ადგილებისაგან შესდგება; ვაკე ადგილი ლეჩხუმში თითქმის არსად მოიპოვება. შავი ზღვის სიახლოვე ამ ქვეყანას საკმაოდ ანოტიოვებს, რადგან ლეჩხუმსა და შავ ზღვას შუა არ არის ამართული არც ერთი შესამჩნევად მაღალი მთა, რომელსაც შეეძლოს შავი ზღვიდან წამოსული ღრუბლების დაკავება. ამიტომ ლეჩხუმში წვიმები ხშირათ იცის და საერთოდ ჰავაც ნოტიოა. სითბო-სიცივის მიხედვით ლეჩხუმის ჰავა გრილია, რადგან მთელ ამ ქვეყანას მაღალი ადგილი უჭირავს.

მდინარე რიონი ამ ქვეყანას აღმოსავლეთის მხრივ ჩაუდის და ამ მხრიდან მხოლოდ რამდენსამე სოფელს აჭრის ლეჩხუმს. ცხენისწყალი დასავლეთის მხრით უვლის ლეჩხუმს, და ეს მდინარე უფრო სამეგრელოს ეკუთვნის, ვიდრე ლეჩხუმს. ეს ქვეყანა მცენარეებით საკმაოდ მდიდარია. ლეჩხუმის მთები დაფარულია ტყეებით; სოფლები სულ ბაღებში და ვენახებშია გაშენებული და ამიტომ ზაფხულობით და შემოდგომაზე აქაური სოფლები მშვენიერი სანახავია. ლეჩხუმის ჭირნახულში გავრცელებულია სიმიდი. ლეჩხუმში პურსაც და ღომსაც ბლომათა სთესვენ. მევენახეობა შესაძლებელია უფრო დაბლობ ადგილებში; მდინარე რიონის დაყოლებით კარგი ვენახებიც არის გაშენებული. თითქმის ყველგან ლეჩხუმში კარგი ჯიშის ვაშლი მოდის; ეს ხილი ისე ბლომათ მოდის ლეჩხუმში, რომ გასაყიდათაც ბევრს აგზავნიან ქუთაისსა და სხვა ადგილებში. საქონლის მოშენებას ხელს უშლის აქ

ადგილის სივიწროვე. დასამუშავებელი ადგილები ამ ქვეყანაში იმდენათ ცოტაა, რომ ხშირათ სრულიად მიუვალ მთის კალთებზედაც კი სთესვენ სიმინდს. ლეჩხუმი დასახლებულია ქართველებით. სოფ. ლაილაში ცხოვრობენ აგრეთვე ებრაელები და სომხები. მცხოვრებთა უმთავრეს ხელობას მეურნეობა შეადგენს. ხვნა-თესვა, მევენახეობა და მებაღეობა უფრო მეტ ყურადღებას იქცევს აქ, ვიდრე მეურნეობის სხვა დარგი. მოსავალი აქაურმა ნიადაგმა ძლიერ კარგი იცის, მაგრამ გასაყიდი ჭირნახული ლეჩხუმლებს იშვიათად მოუვათ. ამის მიზეზიც ადგილის სივიწროეა. ამიტომ ლეჩხუმლები იძულებული ხდებიან თავის ქვეყნის გარეშე ეძებონ სამუშაო. ძველსიის ყველა ქალაქებში ბლომათ არიან ლეჩხუმელი მოსამსახურეები და მუშები. სწავლა-განათლების მხრივ ლეჩხუმლები არაფრით განირჩევიან რაჭველებისაგან. სასწავლებლები აქაც ძლიერ ცოტაა და მცხოვრებთა დიდი უმეტესობა წერა-კითხვის უსწავლელათა რჩება.

ლეჩხუმს შეადგენს ერთი ლეჩხუმის მაზრა, რომლის უმთავრეს ადგილათ ითვლება სოფელი ლაილაში და ცაგერი. ამ ორ ადგილას არის მოთავსებული მთელი მაზრის სასამართლო და საპოლიციო დაწესებულებანი.

კ ი თ ხ ვ ე ბ ი :

დასასხელოთ ლეჩხუმის მაზრის საზღვრები. თავის მდებარეობით და ჰავით რომელ ქვეყანას უფრო გავს ლეჩხუმი? რა ჭირნახულია უფრო გავრცელებული ლეჩხუმში? ვის ეკუთვნის ლეჩხუმში მამულის უმეტესი ნაწილი? რისგან წარმოსდგება ლეჩხუმლების სიღარიბე? რა მდგომარეობაშია სწავლა-განათლების საქმე ლეჩხუმში?

დასავლეთი საქართველო

ქვეყნები, რომელნიც ჩვენ აქამდე შევისწავლეთ, შეადგენენ დასავლეთ საქართველოს. მთელი დასავლეთი საქართველო ისაზღვრება აღმოსავლეთით სურამის ანუ ლიხის მთით, დასავლეთით—შავი ზღვით, ჩრდილოეთით—კავკასიონის ქედით და სამხრეთით—აჭარა-ახალციხის მთით. დასავლეთი საქართველო შეადგენს ქუთაისის გუბერნიას. ქუთაისის გუბერნია შეიცავს შვიდ მაზრასა და ერთ საბოქაულოს. ეს მაზრები არიან: ქუთაისის, შორაპნის, მზურგეთის, სენაკის, ზუგდიდის, რაჭისა და ლეჩხუმის მაზრა. ცალკე საბოქაულოთ ითვლება სვანეთი. თითოეული მაზრა შესდგება რამდენიმე საბოქაულოაგან. საბოქაულო შეიცავს რამდენსამე სასოფლო საზოგადოებას. საზოგადოებას შეადგენს რამდენიმე სოფელი. მთელ გუბერნიას განაგებს გუბერნატორი, რომელიც ცხოვრობს ქ. ქუთაისში.

სამაზრო საქმეებს მართავს მაზრის უფროსი, საბოქაულოს—ბოქაული. სასოფლო საზოგადოების უფროსათ ითვლება მამასახლისი, სოფლის გამგებლათ კი მამასახლისის თანაშემწე. ამ ჩამოთვლილ თანამდებობის პირებში გუბერნატორი, მაზრის უფროსი და ბოქაული მთავრობისაგან ინიშნებიან. მამასახლისს და მის თანაშემწეთ კი სოფლის მცხოვრებლები ირჩევენ.

მთელი ქუთაისის გუბერნია ორი ეპარქიისაგან შესდგება. ესენი არიან იმერეთისა და ბურია-სამეგრელოს ეპარქია. იმერეთის ეპისკოპოსი ცხოვრობს ქალ. ქუთაისში, ბურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი კი ქალ. შოთში.

კ ი თ ხ ვ ე ბ ი :

დასასხეფეთ მთელი დასავლეთი საქართველოს საზღვრები. ჩა-

შოთვაღეთ დასავლ. საქართველოს ნაწილები. ვეკლას ჩემოთვლილ ნაწილში სად უფრო ცივი ჭაფა არის? ვეკლასე უფრო თბილი ჭაფა რომელ ნაწილშია? დაასხევეთ დასავლეთი საქართველოს ვეკლასე უფრო ვაკე ადგილი. ჩემოთვაღეთ დასავლეთი საქართველოს მცხოვრებლები ხალხოსნობისა და სარწმუნოების მიხედვით. დასავლეთი საქართველოს რომელ ნაწილში უფრო მადლა არის დაუენებული სწავლა-განათლების საქმე? დაასხევეთ დასავლეთი საქართველოს მარები დაასხევეთ დასავლეთი საქართველოს შესანიშნავი ქალაქები და სხვა ადგილები.

ქ ა რ თ ლ ი.

ქართლს დასავლეთი საქართველოსაგან ჰყოფს სურამის მთა. ამ მთიდან აღმოსავლეთისაკენ ქართლი გაჭიმულია დიდ ვაკე ადგილზე და მდინარე არაგვამდი უწყევს. ჩრდილოეთით ქართლს საზღვრავს ქავკასიონის ქედი, სამხრეთით—თრიალეთის მთა.

ქართლის მდებარეობა ყველგან ერთნაირი არ არის. ამ ქვეყნის უმეტესი ნაწილი სრულიად ვაკეა, ხოლო უმცირესი ნაწილი—მთა გორიანი. მთა-გორიანი ადგილები ქართლის გაშლილ ველს მხოლოდ გარშემო აქვს შემოვლებული.

ქართლის უმთავრესი მდინარე არის მტკვარი; რომელიც არსიანის მთიდან გამოდის. ეს მდინარე მიიმართება სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ, შემდეგ ბორჯომს ქვევით აღმოსავლეთისაკენ უხვევს და ქასპიის ზღვამდი მიდის.

მტკვარს ქართლის მიდამოებზე მარცხენა ნაპირიდან სამი თვალსაჩინო შენაკადი ერთვის. მსენი არიან: დიდი და პატარა ლიახვი, რომელნიც მტკვარს ერთ მდინარე ლიახვათ ერთვის, მდ. ქსანი და არაგვი. ამ მდინარეებში ქართლისთვის შენაკადები უფრო სასარგებლოა, ვიდრე მტკვარი. ამის მიზეზი ის არის, რომ მტკვარი თრიალეთის მთის პირში მიდის, მეტად ღრმა კალაპოტი აქვს და ამიტომ აქიდან სარწყავი რუების გაყვანა შეუძლებელია. შენაკადები კი ქავკასიონის ქედიდან გამოდის, მაღლობი ადგილიდან დაბლობისაკენ მიდის, ქართლის ვაკე ველზე ფართო კალაპოტი აქვთ და ამიტომ სარწყავათაც ადვილი გამოსაყენებელია.

საერთოდ მთელი ქართლი დასავლეთ საქართველოზე ბევრად უფრო მაღალი ადგილია და ამით აიხსნება, რომ აქ

ჰავა უფრო გრილია, ვიდრე **ღასავლეთ საქართველოში**. ჰავის სიცივეს ისიც ხელს უწყობს, რომ **ქართლის** გაშლილ ვაკე ადგილს ჩრდილოეთით ახლოს აკრავს მუდამ თოვლით დაფარული ქავკასიონის მწვერვალები. ზამთარი ქართლში უფრო გძელი და სუსხიანი იცის, ზაფხული კი მოკლე და საკმაოდ ცხელი. ისეთი ყინვა და ჭირხლი, როგორც ქართლში იცის, **ღასავლეთ საქართველოში** შეუძლებელია. მთელი ქართლის მუდმივი სტუმარია ორგვარი ქარი. უფრო ხშირათ ქრის დასავლეთის ქარი, რომელსაც **ღასავლეთ საქართველოდან** ქართლში მოაქვს წვიმის ღრუბლები. ეს ქარი ხშირათ აქ ისე ძლიერია, რომ მცხოვრებლებს დიდ ზარალს აყენებს. ხანდახან ჭირხახულს სულ ერთიანათ დააგებს ხოლმე.

აღმოსავლეთის ქარი სრულიად მშრალია და ზაფხულობით ცხელი. მცენარეულობას ეს ქარი დიდ ზარალს აყენებს, ნამეტურ ზაფხულში. ქართლის ჰავა **ღასავლეთ საქართველოს** ჰავასთან შედარებით მშრალია. ჰავის სიმშრალე ქართლში იქიდან წარმოსდგება, რომ ეს ქვეყანა დაშორებულია შავ ზღვას, საიდანაც დასავლეთის ქარს მოაქვს წვიმის ღრუბლები. ამ ღრუბლების უმეტესი ნაწილი სურამის მთის გადაღმა ქარს ვერ გადააქვს და ამიტომ ქართლში ისე ხშირი წვიმა არ იცის, როგორც **ღასავლეთ საქართველოში**. აღმოსავლეთის ქარს ქართლში წვიმის ღრუბლები სრულიად არ მოაქვს, რის გამო ჰავა აქ კიდევ უფრო შრება.

ხმელი და გრილი ჰავა არის იმის მიზეზი, რომ ქართლში ბევრი ისეთი მცენარე ვერ ხეირობს, რომელიც დასავლეთ საქართველოში კარგათ ვარგობს. ზოგ მცენარეს, როგორც მაგალ., ლედვს, ბროწეულს, უნაბს და სხვ. უყვარს თბილი ჰავა და ამიტომ ქართლის ცივ ჰავაში ვერ ხეირობს. ისეთი მცენარეები კი, რომელთაც სიცივის არ ეშინიათ, ქართლში მშვენიერათ ხარობს. შაშლი, მსხალი, ატამი და სხვა ქართლში ბლომათ არის და საუკეთესო ხილსაც იძლევა. აქაური ხილი ბევრათ უფრო ტკბილია **ღასავლეთ საქართვე-**

ლოს ხილზე, უფრო დიდხანსაც ინახება და შორს წაღებასაც ადვილათ იტანს. მშრალი ჰავის გამო აქაური ხილი ნაკლებ წყლიანია, ზაფხულის სიცხე კი კარგათ ამწიფებს და მეტ სი-ტკბოსაც აძლევს. მშრალი და კარგათ დამწიფებული ხილი უფრო დიდხანსაც ინახება და შორს წაღებასაც იტანს. ქარ-თლის ზოგიერთ ადგილებში ხილი იმდენი მოდის, რომ ბევ-რი სხვა ქვეყნებშიაც იგზავნება. თბილისის ბაზარი ხომ უმე-ტესად ქართლის ხილით ვაჭრობს. მევენახეობას ხელს უშლის ქართლში ცივი ჰავა. ვაზს სიცივე არ უყვარს და ამიტომ ქართლის უმეტეს წილ ადგილებში ვაზი სრულიად არ ხეი-რობს. აქაურ სიცივეს ეს მცენარე უძლებს მხოლოდ ისეთ ადგილებში, რომელნიც მოფარებული არიან გორაკებსა და მალალ ადგილებს. ამიტომ ვენახებს აწენებენ მხოლოდ დაბ-ლობ ადგილებში, ხევებში და მდინარის ნაპირებზე. სადაც ძავკასიონის ქედიდან მოსული „თელხი“ (ცივი ქარი) ხვდება, იქ ვაზი სრულიად არ ხეირობს. თუ არის სადმე ციკტა მა-ლალ ადგილებზე ვენახი, აქ ვაზი ზამთრობით უთუოდ უნდა დაიშარხოს. ვაზის დამარხვა იმაში მდგომარეობს, რომ თითო-ეული ვაზის ძირში იღებენ თხრილს ვაზის სიგძეზე, შიგ აწვენენ ვაზს და ზემოთ მიწას აყრიან. ამგვარათ დაწვენილი ვაზი ზამთარში არ იყინება და აქაურ სიცივეს უძლებს. დაბ-ლობ და მოფარებულ ადგილებში ვაზს დამარხვა არ ჭირდე-ბა, თუმც ასეთ ადგილებშიაც კი ხშირათ იმსხვერპლებს ვენა-ხებს ყინვა. ზოგიერთ სოფლებში ვენახები ბლომათ არის გა-შენებული და კარგი ღირსების ღვინოც დგება. ასეთ ადგი-ლებათ ითვლება ქართლში სოფ. ხიდისთავი, ატენი, მეჯვრის-ხევი, მუხრანი, ღამბალა და სხვა. მეურნეობაში ქართლში პირველი ადგილი ხენა-თესვას უჭირავს.

ჭირნახულში ყველაზე მეტს აქ პურსა სთესვენ, შემდეგ სიმიდს და ქერს. საერთოდ აქ ჭირნახულის მოყვანას დიდი შრომა ჭირდება, რადგან მოურწყავად მოსავალი იშვიათად მოვა. აქაური ნიადაგი ძლიერ ნაყოფიერია, მაგრამ მუდმივი

ქარი, ზამთრის ყინვა და ზაფხულის სიცხე ძლიერ ახმობს ამ ნიადაგს და წლის განმავლობაში თუ რამდენჯერმე მაინც არ მოიწყო, ისე მოსავალს არ იძლევა. ამიტომ აქ გავრცელებულია მიწის ხელოვნური რწყვა. ამას ხელს უწყობს ქართლის ვაკე მდებარეობა და მდინარეების გაშლილი კალაპოტებიც. მდინარიდან გაყავთ დიდი არხი, არხიდან რუები და ამნაირათ მთელი ქართლის სახნავ-სათესი ადგილები დაღარულია სარწყავი რუებით. რუებით სარგებლობა მოწესრიგებულია მცხოვრებლებს შორის და ამ წეს-რიგის შესრულებას თვალ-ყურს ადევნებს ამისთვის საგანგებოთ დაყენებული პირები, რომელსაც მირაბებს და მერუეებს ეძახიან. რწყვას გარდა ქართლში მიწის მუშაობას ისიც აძნელებს, რომ გუთანში 7—8 უღელი ხარი უნდა შეაბან. ამის მიზეზი ის არის, რომ ნიადაგი აქ მეტად მაგარია, ზაფხულობით ზედა პირი მალე უშრება და, თუ მიწა ღრმათ არ მოიხნა, მცენარეულობა სულ ერთიანად ამოხმება. შრომის ასეთი სიძნელე საშვალეობას არ აძლევს აქაურ მიწის მუშას ბევრი მიწა მოხნას და ამიტომ მცხოვრებთა უმეტეს ნაწილს საყოფი მოსავალი ვერ მოყავს. საერთოდ ქართლში ქირჩახული ბლომათ მოდის. აქ მოსული პური და სიმინდი სწვა ქვეყნებშიაც გააქვთ გასაყიდათ.

ადგილის ვაკე მდებარეობის გამო აქ სახნავი ადგილები ბევრია და ამიტომ ერთსა და იმავე მიწას ყოველ წელს არა ხნავენ. ღასასვენებლათ დატოვებულ მიწებზე კარგი ბალახი იზდება და ამიტომ საძოვარი და სათივე ადგილები ბლომათა აქვთ. მს გარემოება ხელს უწყობს ქართლში შინაური ცხოველების მოშენებას. აქ ხშირია ისეთი გლეხის ოჯახი, რომელსა 30—40 სული სხვილფეხი საქონელი ყავს. წვირილფეხ საქონელში ქართლში გავრცელებულია ცხვრის მოშენება. ცხვრის ფარებს ზაფხულში მთებში აძოვებენ, ზამთრობით კი ბარში ინახვენ.

ქართლის ზოგიერთ ადგილებში მებარეშუმეობის წარმო-

ეზაც შეიძლება, მაგრამ მეურნეობის ეს დარგი ქართლში
ჯერჯერობით ფეხს ვერ იკიდებს.

ქართლის მეურნეობაში მებოსტნეობას თვალსაჩინო ად-
დგილი უჭირავს. შუა ქართლის ზოგიერთ ხეობებში ბლომათ
მოყავთ ძალიან კარგი ჯიშის კომბოსტო. ეს ბოსტნეული
დიდძალი იყიდება როგორც ქ. თბილისში, ისე ქავკასიის სხვა
ქალაქებშიაც. ქართლის გარშემო მდებარე მთაგორიან ადგი-
ლებში სახლობენ ოსები, რომელნიც ერბოსა და ყველს აკე-
თებენ.

ქართლის მცხოვრები.

მთელი ქართლის მკვიდრი მცხოვრებლები არიან ქართველები, რომელთაც ქართლებს ეძახიან. ქართველების რიც-

ქ ა რ თ ე ლ ი .

ხვი მთელ ქართლში 300,000 უდრის. მათ გარდა აქ ცხოვრობენ სომხები და ებრაელები.

ქართლის გარშემო მდებარე მთების კალთები დასახლე-

ბულია ოსებით. შეველა ეს ხალხი შეადგენს 100,000 მცხოვრებელს. ქართლელები მიწის მუშაობას მისდევენ. მეურნეობაში ხვნა-თესვას პირველი ადგილი უჭირავს. თესვენ პურს, სიმიდს, ქერსა და შვრიას. შევენახეობაც შესაძლებელია ზოგიერთ ადგილებში და ამიტომ მეურნეობის ამ დარგსაც საპატიო ადგილი უჭირავს ქართლელების ცხოვრებაში. შინაური საქონლის მოვლა-მოშენებაც საკმარისათ არის ქართლში გავრცელებული. მებაღეობასა და მებოსტნეობას თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს ქართლის მეურნეობაში.

სწავლა-განათლების მხრივ ქარლელები ძალიან ჩამორჩენილი არიან. აქაურ სოფლებში უკოლა იშვიათ მოვლენას შეადგენს. მხოლოდ დაბებსა და დიდ სოფლებში თუ შეხვდება კაცი სამინისტრო უკოლას. მიუხედავად იმისა, რომ ქართლში ჭირნახულიც ბლომათ მოდის, შინაური საქონელიც ბევრი ყავთ და საერთოდ მეურნეობის თითქმის ყველა დარგს ნოყიერათ აწარმოებენ, ქართლელები შაინც ძვიერ ღარიბათ ცხოვრობენ. ამის მიზეზი ის არის, რომ აქაურ მშრომელ ხალხს, გლეხკაცობას, სრულიად არა აქვს არც სახნავ-სათესი და არც საკუთარი საძოვარი ადგილები. მთელი ქართლის მიწა-წყალი აქაურ მემამულეებს ეკუთვნის და მიწის მუშა გლეხი სამუშაო მიწაში დიდ ღალას იხდის. ღალა ადევს საძოვარ ადგილებს, ტყეს და სარწყავ წყალსაც. მუშაობა აქ ძლიერ ძნელია; ბევრი მიწის დამუშავებას გლეხი ვერ ახერხებს და ამიტომ გასაყიდი ჭირნახული ვერ მოყავს. საქართველოს არც ერთ კუთხეში არ არის ისე დაბეჩავებული გლეხკაცობა, როგორც ქართლში. ფეხზე ქალამანი და ტანზე რუსის ფარაჯა შეადგენს მის ჩვეულებრივ სამოსელს. ბლენების უმეტეს ნაწილს თავის საცხოვრებელი სახლები მიწაში აქვთ მოთავსებული. ასეთ გომურებში ცხოვრობენ თვითონაც მთელი ზამთრის განმავლობაში და საქონელსაც იქ ინახავენ. ასეთ პირობებში ცხოვრება, ცხადია, კარგათ არ იმოქმედებს ქართლელი გლეხის ჯანმთელობაზე. სიღარიბის

გამო საკმაო სასმელ.საჭმელიც არა აქვს გლახკაცობას და ეს კიდევ უფრო აუტანელათ ხდის მიწის მუშის ბედს. ქართლელი გლეხი ფულის საშოგრათაც იშვიათად მიდის სხვა ქვეყნებში. იგი არამც თუ შორს სამუშაოს საძებრათ, არამედ

ქართლელი ქალი.

იქვე ქართლზე მიმავალ რკინის გზის ლიანდაგზედაც იშვიათად გავა სამუშაოთ, ამის გამო ქართლელი გლეხი ძლიერ ხელმოკლეთ ცხოვრობს, ფულს ვერ შოულობს და საჭიროების დროს იძულებული ხდება დიდძალი სარგებელი აძლიოს ფულში აქაურ მევახშეებს. ასეთი მევახშეები კი,

რასაკვირველია, აქ ისინი არიან, ვინც ვაჭრობას აწარმოებენ, ვისაც ფულთან აქვთ საქმე. ძალოობას და შენოდგომაზე მთელ ქართლში დაძრწიან აუარებელი მევახშეები და ჩარჩები, რომელნიც გლეხის მთელ მოსავალს ფულის სარგებელში ითვისებენ. მართი მხრით მებატონეების ღალა-ბეგარა, მეორე მხრით სახელმწიფო და სხვა გადასახადები უკიდურეს მდგომარეობაში აგდებენ აქაურ გლეხებს. ამნაირათ დაბეჩავებულს და გაჭირვებულ ხალხს სწავლა-განათლებაზე ფიქრი და ზრუნვა შესაძლებლათ არ მიაჩნია და არც იწუხებს თავს მისთვის ხარჯის გაწევით. მძიმე შრომისაგან წელში გაწყვეტილი გლეხკაცობა მუდამ დედამიწას ჩასჩერებია და, თუ ოდესმე თავს ზევით ასწევს, მხოლოდ იმისთვის, რომ ზევით კას შეხედოს და ღმერთს გამოსთხოვოს კარგი მოსავალი და ოჯახის წევრთა ჯანმრთელობა. მისი ბედი ღვთის განგებაზეა დამყარებული და მის მოსამადლიერებლათ არავითარ საშვალეებას არ ზოგავს ქართლელი გლეხი. საქართველოს არც ერთ კუთხეში არ არის გავრცელებული სალოცავ ადგილებში სიარული და ხატობა ისე, როგორც ქართლში. მთელი ზაფხული და შემოდგომა აქაურ გლეხს სალოცავებსა და ხატობაზე სასიარულოთ უნდება. ასეთი გადაჭარბებული ხატობა რამდენათმე აფერხებს ქართლელი გლეხის ცხოვრებას. ხატობაში წასასვლელათ ქართლელი გლეხი მთელი წლის განმავლობაში ემზადება. ზაათავებს თუ არა რთველის, მაშინვე სალოცავათ წასვლისათვის თავდარიგს შეუდგება. უნდა მოამზადოს ურემი, საგზალი, შესაწირავი და ბევრი სხვა. სალოცავათ მიდის მთელი ოჯახობა დიდიან-პატარაიანათ. ვისაც შეთქმული აქვს, ფეხშიშველა მიდის თეთრ ტანთსაცმელში გამოწყობილი. ღიძალი მლოცველები დადიან ქართლში სოფ. არბოში, სადაც თერთმეტ მარიამობისთვიდან დღესასწაული ოცდახუთამდი გრძელდება. მს სოფელი არის პატარა ლიხვის პირზე, ბორიდან ოცდახუთი ვერსის მანძილზე. თვითონ ნამდვილ სალოცავი, არბოს ხატი, კი დასვენებულია ამ სოფლიდან

კარგა მოშორებით, ასე ათი-თორმეტი ვერსის მანძილზე, მაღალ მთაზე. მლოცველები სოფელ არბოში იყრიან თავს; აქ იმართება ფარდულები და კარვები მომსვლელთათვის; მთელი ორი კვირის განმავლობაში აქ გაჩაღებულია ვაჭრობა და ქეიფი.

აღმოსავლეთ საქართველოს ყოველი კუთხიდან მოდიან აქ, როგორც მლოცველები ისე ვაჭრები და მოქეიფეები. თუმცა ღვთისმშობლის სახელის ეკლესია ქვია, მაგრამ უძლიერეს სალოცავ ხატათ ითვლება ის, რომელიც დასვენებულია მთაში, არბოს ეკლესიაში; ამიტომ მლოცველთა უმეტესი ნაწილი ღამის სათევად და შესაწირავათ იქ მიდის. მთელი ორი კვირის განმავლობაში ცხინვალის გზატკეცილი სავსეა დაჩაბდახებული ურმებითა და თეთრად შემოსილი მლოცველებით.

ასეთი დღესასწაულები ბევრ სხვა ადგილსაც იციან ქართლში და თითქმის ყოველ წლის ურიცხვი ხალხი ეტანება ასეთ სალოცავ ადგილებს.

სომხები ქართლში უფრო ქალაქებში და დაბებში ცხოვრობენ. მათ უმთავრეს ხელობას ვაჭრობა შეადგენს. ზოგიერთ სოფლებშიაც ბლომათ ცხოვრობენ სომხები. მსენი თითქმის ყველანი მიწის მუშები არიან და ქართველებისაგან არაფრით გაირჩევიან გარდა სარწმუნოებისა. სომხური ენა აქაურმა სომხებმა თითქმის სულ არ იციან; ყველანი ქართულ ენაზე ელაპარაკობენ. წირვა-ლოცვას და სხვა ღვთისმსახურებას კი სომხურ ენაზე ასრულებენ.

ებრაელები აქ არიან დასახლებული დაბა სურამში, ცხინვალში, ქარელში და ქალ. ლუშეთში. შეველა ესენი ვაჭრობას მისდევენ.

მთელი ქართლი ორი მაზრისაგან შესდგება. მსენი არიან: ბორისა და ლუშეთის მაზრა. ბორის მაზრაში შესანიშნავ ადგილებათ ითვლებიან: სამაზრო ქალაქი ბორი, რომელიც მდებარეობს იქ, სადაც ლიხვი ერთვის მტკვარს. ამ ქალაქის შუაზე, ამალღებულ გორაკზე, აშენებულია კარგა მოზდილი ბორის ციხე, რომელიც იმოდენაა, რომ მტრის შემოსევის

დროს მთელი ქალაქის მცხოვრებლებს და ჯარს იტევდა. გორში არის დაარსებული სამასწავლებლო სემინარია, საქალებო და სავაჟო გიმნაზია, სასულიერო და სამოქალაქო სასწავლებელი და რამდენიმე სამრევლო შკოლა. ბორის მაზრაშივეა დაბა სურამი, რომელიც მაღალი მდებარეობის გამო კარგ სააგარაკო ადგილათ ითვლება. სურამშიაც აგებულია კარგი დიდი ციხე, რომლის შესახებაც გავრცელებულია ხალხის მოკლე ლექსი:

სურამისა ციხე,
სურვილითა გნახე,
ჩემი ზურაბ მანდ არის,
კარგათ შემინახე!

საუკეთესო სააგარაკო ადგილათ ითვლება აგრეთვე ბორჯომის ხეობაში მდებარე დაბა ბორჯომი. აქ არის ჯანმთელობისათვის მარგებელი სასმელი მჟავე წყალი, რომელიც შორეულ ქვეყნებიდანაც კი იზიდავს მრავალ მოაგარაკეს.

ბორიდან აღმოსავლეთისაკენ, 8 ვერსის მანძილზე, არის სოფ. შფლის—ციხე, რომელიც შესანიშნავია მით, რომ აქ ძველ დროში კლდეში ყოფილა გამოქვაბული მთელი სოფელი, თუ ქალაქი. ახლა ამ გამოქვაბულ სოფელში აღარავინ ცხოვრობს, მაგრამ მნახველს შეუძლია დაათვალიეროს ეს გამოქვაბული და წარმოიდგინოს, თუ რა გაჭივრება უნდა დგომ ადა ხალხს იმ დროს, როდესაც ასეთ საცხოვრებელ ადგილებს იმზადებდა. რკინის გზის სადგურ ქსნიდან ჩრდილოეთით, 8 ვერსის მანძილზე, მდებარეობს სოფ. მუხრანი. მთელი ეს სოფელი და მისი მიდამო ადგილები ეკუთნოდა მუხრან ბატონს, მაგრამ ამ რამდენიმე წლის წინათ მთელი ეს მამულეები შეიძინა საუფლისწულო უწყებამ. ამ ჟამათ იქ გაშენებულია დიდძალი ვენახები და ამზადებენ აუარებელ ღვინოს. რომელსაც ბაზარზე მუხრანის ღვინის სახელწოდებით ჰყიდიან.

სადგურ ქსანსა და მცხეთას შუა, მტკვრის მარცხენა

ნაპირზე, მიუვალ კლდეებში აგებულია შიო მღვიმელის მონასტერი. ამ მონასტერს კარგა ბლომათა აქვს თავისი საკუთარი მამული და თავის შემოსავლით თითქმის 30 ბერს ინახავს.

მცხეთის ტაძარი.

სადგური მცხეთის მახლობლათ, სოფ. მცხეთაში, აგებულია ღირსშესანიშნავი მცხეთის ტაძარი. ეს ტაძარი იქცევს მნახველის ყურადღებას თავის სიდიდით და უძველესი ხუროთმოძღვრებით. უწინდელ დროში მცხეთა სატახტო ქალაქი ყოფილა ახლა კი მხოლოდ პატარა სოფელი არის. მცხეთის ტაძარსა და მის გალავანში დასაფლავებულია საქართველოს რამდენიმე მეფე.

სოფელი მუხრანი და მცხეთა მდებარეობს ღუშეთის მა-

ზრაში. ამ მაზრის უმთავრეს ქალაქათ ითვლება ლუშეთი, სადაც რამდენიმე დაბალი სასწავლებელია დაარსებული. ლუშეთის მახლობლათვე არის დაბა ახალგორი, სადაც მცხოვრებთა დიდ უმეტესობას სომხები შეადგენენ.

თბილისის მაზრის იმ ნაწილში, რომელიც შართლს ეკუთვნის, მდებარეობს მთელი საქართველოს უპირველესი ქალაქი თბილისი. თბილისი მეხუთე საუკუნემდე სოფელი ყოფილა და მხოლოდ ამ დროს გადაუკეთებია ის ქალაქათ მეფე შახტანგ ბორგასლანს. ამ დრომდე საქართველოს უპირველეს ქალაქათ ითვლებოდა მცხეთა. ამის შემდეგ კი საქართველოს სატახტო ქალაქათ გახდა თბილისი. ამ ქალაქში საყურადღებოა სიონის ტაძარი, რომელიც აშენებულია იმავე მეფე შახტანგ ბორგასლანის მიერ. თბილისი ამ უამათ მთელი ქავკასიის უმთავრეს ქალაქათ ითვლება. ამ ქალაქში ცხოვრობს მეფის მოადგილე; აქვეა დაარსებული მთელი ქავკასიისთვის უმაღლესი სახელმწიფო დაწესებულებანი. ამ ქალაქის მცხოვრებთა რიცხვი 250,000-ს აღემატება. მცხოვრებთა მეტი წილი სომხებია. შართველებსა და სომხებს გარდა აქ ცხოვრობენ თითქმის ყოველი ხალხის წარმომადგენლები. ზლომათ არიან აქ დასახლებული სპარსელებიც.

თბილისს სწავლა-განათლების მხრივაც პირველი ადგილი უჭირავს მთელ ქავკასიაში. ამ ქალაქში არსებობს უმაღლესი კურსები ქალებისათვის, საოსტატო ინსტიტუტი, სასულიერო სემინარია, ხუთი სავაჭო კლასიკური გიმნაზია, რამდენიმე საქალებო გიმნაზია, სათავად-აზნაურო ქართული გიმნაზია და მრავალი სხვა საშუალო და დაბალი სახელმწიფო და საზოგადო სასწავლებელი. ვაჭრობისა და მრეწველობის მხრივაც ქ. თბილისს თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს. აქ ვაჭრობა უფრო სომხებს აქვთ ხელში ჩაგდებული. მრეწველობაშიაც სომხები ბატონობენ, ქართველები კი უფრო მუშები არიან.

ადგილ-მდებარეობა თბილისს ვერა აქვს მოსაწონი. ეს ქალაქი შუაში ჩაღრმავებულია და გარშემო კარგა მაღალი

ტიტველი მთებიზაა შემოფარგლული. ზაფხულობით აქ ძალიან ცხელა და ამიტომ, ვისაც კი შეძლება ხელს უწყობს, სააგარაკოთ მიდის. თბილისის ბუნებრიის სიმდიდრეს შეადგენს გოგირდის ცხელი წყალი, რომელიც ბლომათ გამოდის ქალაქის სამხრეთ ნაწილში. ეს ცხელი წყალი იხმარება საბანოთ და ამიტომ ქალაქის იმ ადგილში, სადაც ეს წყალი გამოდის, აგებულია რამდენიმე აბანო. თბილისში ღირს შესანიშნავ და თვალსაჩინო ადგილათ ითვლება მთაწმინდა, სადაც აგებულია წმინდა ღვთის ეკლესია. ამ ეკლესიის გალავანში არიან დასაფლავებული გამოჩენილი საზოგადო მოღვაწე ღმიტრი შიფიანი და დიდებული პოეტი ილია ჭავჭავაძე. აქვე ასაფლავია რუსეთის გამოჩენილი მწერალი ბრიბოედოვი.

საყურადღებოა თბილისში აგრეთვე მუზეუმი. ამ მუზეუმში არის მოთავსებული ბევრი ისეთი რამ, რის ნახვაც ნათელ წარმოდგენას აძლევს მნახველს ქავკასიის სხვადასხვა ხალხებსა, მათ ზნე-ჩვეულებასა, მეურნეობასა და სხვაზე.

მ ს მ თ ი.

თუმცა მსეთი საქართველოს ნამდვილ ნაწილს არ შეადგენს, მაგრამ იმდენათ არის დაახლოებული ჩვენს ქვეყანაზე, რომ მისი გაცნობა ჩვენთვის ფრიად სასარგებლო იქნება. ეს ქვეყანა მოთავსებულია ქავკასიონის ქედის შუა წელში. მდებარეობს ხევსურეთსა და სვანეთს შუა. მართი ნაწილი ამ ქვეყნისა ქავკასიონის ქედის ჩრდილო კალთებზეა გაშენებული, ხოლო მეორე ნაწილი ამავე ქედის სამხრეთ კალთებზე. იქითა მსეთს ჩრდილო მსეთს ეძახიან, აქეთას—სამხრეთ მსეთს. ჰავა ამ ქვეყანაში მეტად ცივია, რადგან ამ ქვეყნის შუა ადგილი უჭირავს მუდმივი თოვლით დაფარულ ქავკასიონის ქედს. ამის გამო აქ არავითარი ქირნახული არ მოდის გარდა ქერისა. შაზს აქ სრულიად ვერ შეხვდებით.

მსების უმთავრეს საქმეს შინაური საქონლის მოშენება შეადგენს. ამას ხელს უწყობს აქ მთის საუცხოვო საძოვარი ადგილები. ბლომათ აშენებენ ოსები ცხვარს და საუკეთესო ყველის მკვთებლებათაც ითვისებენ. მსური ყველი ცნობილია როგორც დასავლეთსა, ისე აღმოსავლეთ საქართველოშიაც. მიუხედავად ამისა მსეთი ძლიერ ღარიბი ქვეყანაა. სიღარიბე უფრო საგრძნობელია სამხრეთ მსეთში. ამ სიღარიბით აიხსნება ის გარემოება, რომ ოსები ბლომათ არიან დასახლებული საქართველოში. აქ ისინი ესახლებოდნ ქართველ მემამულეების მიწებზე განსაზღვრული პირობით და ამ გვარათ ხდებოდნ საქართველოს მკვიდრ მცხოვრებლებათ. ეს განსაზღვრული პირობები იმდენათ ხელსაყრელი იყო უმიწაწყლო ოსებისათვის, რომ სრულიად არ ერიდებოდნ სხვის მამულზე დასახლებას. მემამულე დასახლებულ ოსს ვეღარ აყრიდა თავის ბინიდან და თავის ნებით ვერც გადასახადს მოუმატებდა. ასეთ დამოკიდებულებას ეძახოდნ **ხიზნურ**, დამოკიდებულებას და მათ კი **ხიზნებს**.

ხიზანი ოსები დღესაც ბლომათ არიან საქართველოს მთიან ადგილებში. ქართლის მთელი ჩრდილოეთი ნაწილი სულ ოსებით არის დასახლებული. ხიზანი ოსები ტრიალეთის მთაშიაც ბლომათ არიან. ხიზნური დამოკიდებულება ამ ჟამათ სადაოთ არის გამხდარი, რადგან ახლანდელი მემამულეებისათვის ხელსაყრელი აოარ არის ძველი პირობებით ხიზნებისთვის მამულის მიცემა.

მსები ცალკე ტომის ზალხს შეადგენენ. ქართველებთან მათ არავითარი ნათესაობა არა აქვთ, მაგრამ საქართველოსთან დაახლოებამ ისინი ძლიერ მჭიდროთ შეაკავშირა ქართველებთან. ეს შეკავშირება უფრო თვალსაჩინოა სამხრეთის ნაწილის ოსებისა.

როგორც ზევითა ვსთქვით, ეს ოსები უმეტეს ნაწილათ საქართველოს **ხიზნებათ** გამხდარან, მუდამ ქართველებში ტრიალობენ და ნათესაურ კავშირსაც ხშირათ კვრენ მათთან.

მნა მათ თავისი აქვთ, მაგრამ ქართულათაც თავისუცლათ
ლაპარაკობენ.

სარწმუნოებით ოსები ძველ დროში მაჰმადიანები იყვნენ,
მაგრამ ამ ჟამათ თითქმის ყველა ქრისტიანია. ამ ბოლო
დრომდი მათ თავისი საკუთარი ანბანი არა ქონდათ და ჩრდი-
ლოეთში ღვთისმსახურებას რუსულ ენაზე ასრულებდენ,
სამხრეთ ოსეთში კი—ქართულათ. ამ უკანასკნელ დროს ოსებ-
მა საკუთარი ანბანი შეიმუშავეს და საღვთო წერილის წიგ-
ნებიც ამ ანბანით დაიწერეს.

ოსები სწავლა—განათლებას ძლიერ ეტანებიან და კარგ
ნიჭსა და მუყაითობას იჩენენ. იარსებენ უკოლებს, წიგნთსა-
ცავეებს და ყოველგვარ კულტურულ დაწესებულებებს. ბევრი
მათგანი განათლებას იღებს რუსეთის საშვალო და უმაღლეს
სასწავლებლებშიაც.

ოსეთის უმთავრეს ქალაქათ ითვლება კავკავი. ამ ქალაქ-
ში არსებობს გიმნაზიები ქალებისა და ვაჟებისათვის, რე-
ალური სასწავლებელი, ქართველთა შორის წერა-კითხვის
გამავრცელებელი საზოგადოებისაგან დაარსებული კარგათ
მოწყობილი ქართული უკოლა და მრავალი სხვა დაბალი სა-
სწავლებელი. ოსეთში სხვა საყურადღებო ადგილები: ჯავა,
აღაგირი და არდონი. ჯავა სამხრეთ ოსეთშია, აღაგირი და
არდონი კი ჩრდილო ოსეთში.

რიცხვით ოსები 200,000-დი იქნებიან.

კ ა ხ ე თ ი.

აღმოსავლეთი საქართველოს მეორე კარგა მოზრდილ
ნაწილს ქახეთი შეადგენს. ქახეთი შემდეგი ნაწილებისაგან შეს-
დგება: საკუთარი ქახეთი, ჭიზიყი, საინგილო, თუშეთი,
თიანეთი და შშავ-ხევსურეთი. მთელ ქახეთში 400,000 მცხოვ-
რებელი ითვლება. დასავლეთიდან ამ მხარეს საზღვრავს მდ.

არაგვი, აღმოსვლეთიდან და ჩრდილოეთიდან -- ძავკასიონის ქედს და სამხრეთიდან -- მდ. მტკვარი. მთელ ძახეთს შუაზე ჰყოფს კარგა მაღალი ცივ-გომბორის მთა. ეს მთა იწყება ძავკასიონის ქედიდან და მიიმართება სამხრეთისაკენ. მოხაზულობა ამ მთას ნამგლის მზგავსი აქვს. ამ ნამგლის ზურგისაკენ არის ბარეთ-ძახეთი, ხოლო მოხრილი გვერდისაკენ -- შიგნით-ძახეთი. ქიზიყი, საინგილო და თუშეთი შიგნით-ძახეთს ეკუთვნიან, თიანეთი და უშავ-ხევსურეთი -- ბარეთ-ძახეთს. ბარეთ-ძახეთი ირწყვის მდინარე იორით, შიგნით-ძახეთი -- მდ. ალაზნით. ორივე ეს მდინარე ძავკასიონის ქედიდან გამოდის, სამხრეთისაკენ მიიმართება, აქ ცივ-გომბორის მთის ბოლოზე ერთმანეთს უერთდება და მდინარე მტკვარს ერთ მდინარეთ ერთვის. ბარეთ-ძახეთი თავისი მდებარეობითა და ჰავით უფრო შართლსა ჰგავს, შიგნით-ძახეთი კი ჰევმო იმერეთს. ბარეთ-ძახეთის უმეტესი ნაწილი ვაკეა. შიგნით-ძახეთი შუაზე ჩაღრმავებულია, აღმოსავლეთისა, ჩრდილოეთისა და დასავლეთისკენ კი ამაღლებული. ძახეთის ამ ნაწილს ჩრდილოეთიდან და აღმოსავლეთიდან აფარებული აქვს ძავკასიონის მთები, დასავლეთიდან კი ცივ-გომბორის მთა. ამ ორ მთას შუა ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ მიიზღაზნება მდინარე ალაზანი. ამ მდინარის ორსავე ნაპირზე კარგა ფართო ვაკე ადგილი მიყვება; ამ ვაკე ადგილს ალაზნის ველს ეძახიან. თავის ბუნებრივი სიმდიდრით და სიმშვენიერით ალაზნის ველი მთელ საქართველოში ერთ საუკეთესო ადგილათ ითვლება. ჰავა აქ ზომიერია: აღმოსავლეთის ცივი ქარი შიგნით ძახეთს თავისუფლათ ვერ ზვდება (რატომ?). დასავლეთის ქარი ცივ-გომბორის მთაზე ადვილათ გადადის და თან გადააქვს წვიმის ღრუბლები. სამხრეთის მხრით ეს ქვეყანა სრულიად გაშლილია და აქიდან ადვილათ შემოდის ნელ-თბილა ქარი, რის გამოც ჰავა აქ არც ძალიან ცხელია და არც ცივი. ჯანმთელობისათვის აქაური ჰავა საერთოდ არ არის მავნებელი, მაგრამ ზოგიერთ ადგილებში კი იმდენათ ცუდია

რომ თითქმის შეუძლებლათ ხდის აქ ცხოვრებას. ალაზნის ველზე საშინელი ციებ-ცხელებისაგან რამდენიმე სოფელი სრულიად ამოწყვეტილა. ციებ-ცხელება უფრო ხშირათ იცის საერთოდ ალაზნის ნაპირების დაცემულ ადგილებში. საკმაო სინოტიე და ზომიერი სითბო-სიცივე ხელს უწყობს მცენარეულობის სიმდიდრეს. შიგნით ქახეთი თავის მცენარეებითაც ძალიანა ჰგავს ზემო იმერეთს: ყველა მცენარე, რომელიც ზემო იმერეთში ვარგობს, შიგნით ქახეთშიაც კარგათ ხეირობს, აქ კი ყველა ეს მცენარე მშვენიერად იზდება. ზამთარში აქ არ იცის დიდი ყინვები, ზაფხულში კი ნამეტანი სიცხე, ამიტომ აქ ძალიან კარგათ ხარობს ვაზი. ამ მცენარის მოვლა-მოშენებას შიგნით ქახეთის მეურნეობაში უპირველესი ადგილი უჭირავს. მთელი ალაზნის ველი და იქით-აქით მთის კალთები საუცხოო ვენახებითაა დაფარული. მცხოვრებთა უმთავრესი ყურადღება ვენახების მუშაობაზეა მიქცეული. შიგნით ქახეთის უმეტესი ნაწილი სახელგანთქმულია თავისი საუკეთესო ქახური ღვინით. ისეთი ღვინო, როგორიც შიგნით-ქახეთში მოდის, საქართველოს არც ერთ კუთხეში არა დგება. მეურნეობის სხვა დარგები შიგნით-ქახეთში იმდენათ საყურადღებო არაა. მოყავთ აქ პური სიმიდი და სხვა ჭირნახული, მაგრამ იმდენი არა, რამდენიც საჭიროა ადგილობრივ მცხოვრებთა გამოსაკვებათ. ღვინის მოსავლით ცნობილია ქახეთის უმეტესი ნაწილი, აგრეთვე ბლომათ მოყავთ სიმიდი, პური, ფეტვი და სხვა. შიგნით-ქახეთში საკმაო ყურადღება აქვს მიქცეული შინაური საქონლის მოვლა-მოშენებასაც. აქ ხშირათ შეხვდებით ისეთ მოსახლეს, რომელსაც რამდენიმე ათასი ცხვარი და გუთნეული საქონელი ჰყავს.

საერთოდ ქახეთში ბლომათ არის ქალებში გარეული ფრინველები: ხოხობი, გნოლი, ღაღლა, კაკაბი, მწყერი და ხხვა. ამის გამო ამ ქვეყანაში ფრინველებზე ნადირობაც ხშირათ იციან ხოლომე.

მთელი შიგნით ქახეთი ორ მაზრისაგან შესდგება. მსენი არიან ტელავისა და სიღნაღის მაზრები. ტელავის მაზრა მდებარეობს შიგნით-ქახეთის ჩრდილოეთ ნაწილში, სიღნაღის მაზრა კი სამხრეთსა და დასავლეთ ნაწილში. ორივე მაზრის მცხოვრებთა უმეტესობას ქართველები შეადგენენ. ამათ გარდა აქ ცხოვრობენ სომხებიც. ქართველები, როგორც ყველგან საქართველოში, აქაც მიწის მუშაობას მისდევენ. თითქმის მათ ხელშია მთლად აქაური ხვნა-თესვა და მევენახეობა. სომხების უმეტესი ნაწილი ვაჭრობას მისდევს. ხვნა-თესვა და მევენახეობა მათთვის მეორე ხარისხიდან საქმეს შეადგენს. ცხადია, რომ ვაჭრობის მიმდევარი ხალხის ხელში ფული ტრიალებს; ამ ფულს აქაური ვაჭრები მოხერხებულათ ასარგებლებენ და მისი შემწეობით მთელი ქახეთის სიმდიდრეს ხელში იგდებენ. მიწის მუშა გლეხ-კაცობა მუდამ საჭიროებს ფულს სხვადასხვა ვალდებულების თავიდან მოსაშორებლათ. მოსავალს ბუნება ერთხელ იძლევა წელიწადში, საჭიროება-კი ამ მოსავალს არ უცდის. აი, გლეხის ასეთი საჭიროებით სარგებლობს აქაური ჩარჩი-ვაჭარი და დიდძალ სარგებელს ახდევინებს გლეხს ნასესხებ ფულში. ამ დიდი სარგებლის გადახდას უნდება გლეხის მთელი წლის ნაჭირნახულევი ღვინის მოსავალი, თვითონ გლეხი კი სრულიად ცარიელი რჩება. აქ ხშირია ისეთი გლეხის ოჯახი, რომელსაც შემოდგომაზე ორასი ჩაფი (ფუთი) ღვინო მოუვა და რთველს შემდეგ ერთ თვეს იქითმის სახლში კაცი ღვინოს ვერ ნახავს. ბლევები ფულის სარგებელს და ყოველგვარ სხვა საჭიროებას თავიდან წლის მოსავლით იშორებენ. სულ სხვა არის აქაური მემამულე. მემამულეებიც აქაური ჩარჩებისაგან სესხულობენ ფულს, აძლევენ ფულში ვექსილებს, რომლებშიაც ნასესხები ფულის რაოდენობა ერთი-ორათ იწერება. სარგებელს თავის დროზე ვერ იხდიან, რადგან მამულის შემოსავალი საქმელათაც არ ყოფნისთ. სარგებელი თავნს ემატება, ვალი იზდება და ერთ მშვენიერ დღეს მებატონის მა-

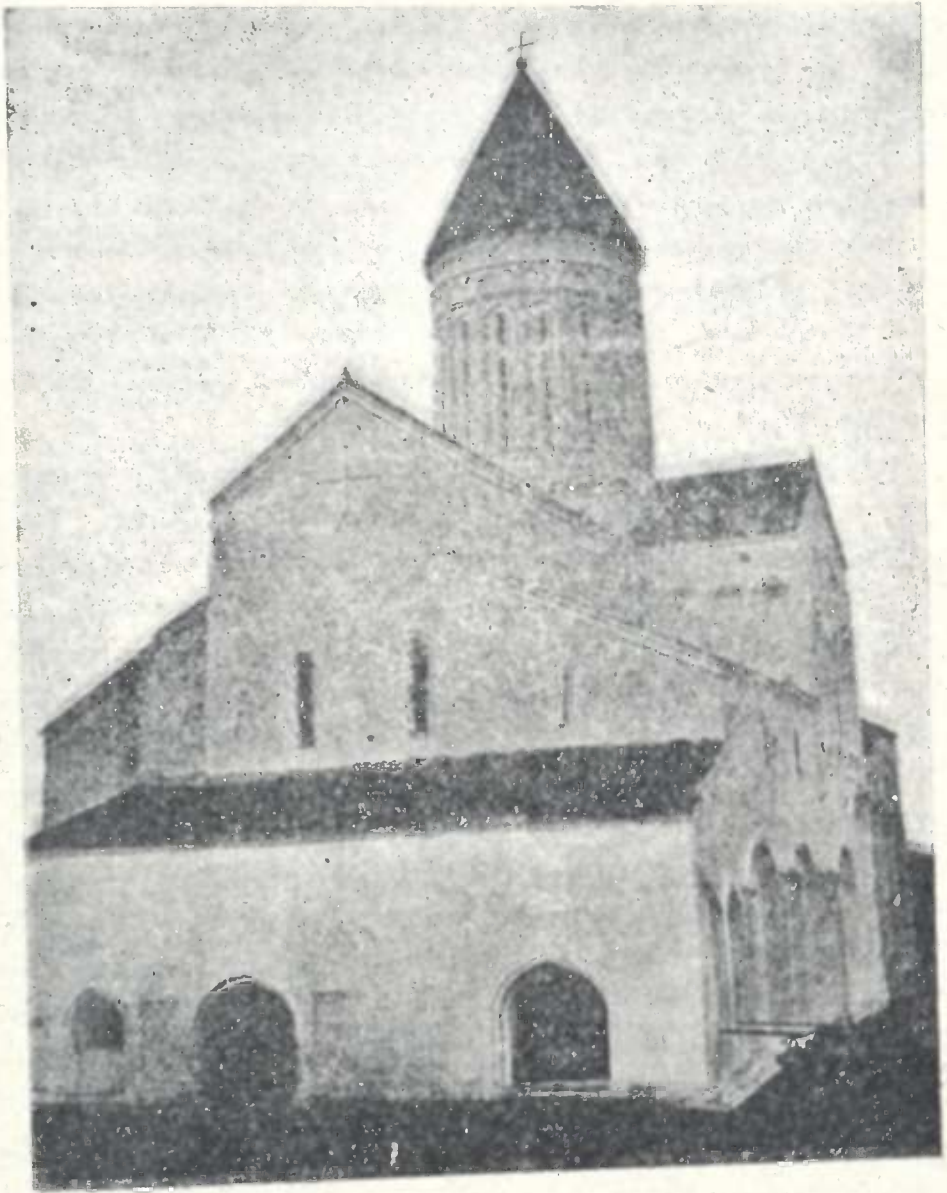
მული საჯარო ვაჭრობაზე მევახშეს ხელში უვარდება. სწორეთ ამგვართ გადავიდა ძახეთის საუკეთესო ზვრები და მამულები აქაური სომხების ხელში. აქაური ხალხის დავალიანებას ხელს უწყობს ის გარემოება, რომ ეს მხარე სრულიად მოწყვეტილია დიდ სავაჭრო ადგილებს და ძლიერ დაშორებულია რკინის გზას.

თბილისიდან შუა ძახეთამდი 100—120 ვერსი იქნება. ასეთ მანძილზე ჭირნახულის ზიდვა ურმით ძალიან ძვირათ ჯდება და ამიტომ წლის მოსავალს მუქთად იგდებენ ხელში ადგილობრივი და თბილისელი ჩარჩი-ვაჭრები. შექველია, შესამჩნევათ გააუმჯობესებს ძახეთის ქონებრივ მდგომარეობას რკინის გზა, რომლის გაყვანასაც უკვე შეუდგენ. ცხოვრების ქონებრივათ გაღონიერებას აუცილებლათ თან მოყვება სწავლა-განათლების საქმის რიგიან ნიადაგზე დაყენებაც. ახლა-კი კახეთი ამ მხრივ ძლიერ ჩამორჩენილია. სასწავლებლები კახელებს ძალიან ცოტა აქვთ; შვილების შორს წაყვანა და აღზდა კი არ ეხერხებათ სიღარიბისა და უგზოობის გამო.

როგორც ზევითა ვსთქვით, შიგნით-ძახეთი თელავისა და სიღნაღის მაზრებისაგან შესდგება. თელავის მაზრის ქალაქად ითვლება თელავი. მის ქალაქი გაშენებულია ცივგომბორის მთის კალთებზე; მდებარეობა მალლობი აქვს და საუცხოვო წყაროებით არის მდიდარი. მთელი ქალაქი ბაღებში და კენახებშია გაშენებული. მცხოვრებთა რიცხვი 10,000 უდრის. ცხოვრობენ აქ ქართველები და სომხები. სომხები ქართველებზე მეტი არიან. ქალაქის შუაგულში გაშენებულია კარგა მოზდილი სასეირნო ბაღი. იქვე ბაღის გვერდზე არის დიდებული თელავის ციხის გაღავანი. ამ გაღავანში ძველათ ყოფილა მეფის სასახლე. ამ ციხეს იმოდენა ადგილი უჭირავს, რომ მის გაღავანში თავისულათ ეტევა რამდენიმე დაწესებულება. ამ გაღავანში აშენებულია სასულიერო სასწავლებელი, სახელმწიფო ხაზინა, ქალთა გიმნაზია, საკათედრო ტაძარი და სატყუსაღო. შველა ამ დაწესებულებას თავისი

საკუთარი ეზო აქვს და კიდევ არის დარჩენილი კარგა მოზ-
დილი მოედანი. ძალთა გიმნაზიაში არის ერთი პატარა ოთახი,
რომელსაც კედელში დატანებული აქვს მარმარილოს ფიცა-
რი ზედწარწერით: „აქ გარდაიცვალა 1796 წ. მეფე მრეკ-
ლე მეორე“. ამ ოთახს მრეკლეს ოთახს ეძახიან. აქ ყოფილა
მრეკლეს საზაფხულო სასახლე. ეს სასახლე დაუნგრევიათ, დაუ-
ტოვებიათ მხოლოდ პატარა ოთახი და ზედ საქალო გიმნაზია
აუშენებიათ. თელავიდან ჩრდილოეთით, 18 ვერსის მანძილზე,
პლაზნის მარჯვენა ნაპირზე მდებარეობს პატარა სოფელი პლა-
ვერდი, რომელიც შესანიშნავია თავისი მონასტრით. ეს მონა-
სტერი აშენებულია მე-VI საუკუნეში და საყურადღებოა თავის
სიდიდით. ამ მხრივ მას მცხეთის მონასტერი თუ შეედრება.
პლავერდის მონასტერი ჯვართა-ამაღლების სახელზეა აშენებუ-
ლი და ამიტომ აქ 14 ეკენისთვის დიდძალი ხალხი იყრის
თავს. საქართველოს თითქმის ყოველი კუთხიდან მოდიან აქ
მლოცველები და მთელი კვირის განმავლობაში აქ დროს
უფრო ქეიფსა და მოღბენაში ატარებენ, ვიდრე ლოცვაში.
ზარდა მლოცველებისა აქ ყოველი კუთხიდან მოდიან სავა-
ჭროთაც. მონასტრის გარშემო, დიდ მიდორზე, აშენებენ ფარ-
დულებს და ვაჭრობენ ყოველგვარი საქონლით. მთელი კვი-
რის განმავლობაში მთელი მიდორი დფარულია ხოლმე
ურიცხვი ხალხით. აქ არიან: ქართველები, სომხები, ლეკები,
თუშები, ფშავ-ხევსურები, თათრები და მრავალი სხვა. პლა-
ვერდის მონასტერში სალოცავათ თათრები და ლეკებიც შე-
დიან, ხატს სანთელს უნთებენ და შესაწირავს მიაართმევენ
ხოლმე. საერთოდ მლოცველებს დიდძალი შესაწირავი მიაქვთ
ამ მონასტრისათვის. ღღესასწაულის დროს აქ შეიწირება რამ-
დენიმე ასი ძროხა და ხარი, ცხვარსა და შინაურ ფრინვე-
ლებს ხომ ანგარიში არა აქვს. მონასტრის კარგა მოზდილი
დერეფანი შეწირული საქონლის თავფეხითა და ტყავებით აივ-
სება ხოლმე. მიდორზე ხალხი ერთმანეთში ირევა, ალაგ ცუ-
კვა-თამაშია გამართული, ალაგ სიმღერა; ეგერ დიდი წრე

გაუკეთებიათ და ჭიდაობა გაუჩაღებიათ; აგერ ჯირითი გაუმართავთ და ქართველებს და ლეკებს ერთმანეთს ეჯიბრებთან.

ლავრის მონასტერი.

ხალხის უმეტესი ნაწილი აქ სიამოვნებასა და გართობას ეტა-

ნება, მაგრამ ზოგჯერ ამ სიამოვნებას ჩხუბი და უსიამოვნებაც მოჰყვება ხოლმე.

ეს მონასტერი ალაზნის მარჯვენა ნაპირზეა გაშენებული. აქ უწინ სოფელი ყოფილა, მაგრამ ახლა აღარავინ ცხოვრობს ამ სოფელში. საერთოდ ალაზნის ნაპირი ჭაობიანი ადგილია და ამიტომ აქ მცხოვრებლები ფეხს ვერ იკიდებენ. ამ სოფელს გარდა ბევრი სხვა სოფლის მცხოვრებლებიც ამოუწყვეტია ციებ-ცხელებას ალაზნის პირზე.

ალავერდიდან დასაჯლეთისაკენ, გომბორის მთის კალთებში, გაშენებულია მეორე მონასტერი, რომელსაც შუამთის მონასტერს ეძახიან. ეს მონასტერი მშვენიერ ადგილას არის გაშენებული და ორივე ამ მონასტრის ბერებიც აქა ცხოვრობენ.

საყურადღებოა თელავის მაზრაში რამდენიმე სოფელი თავისი ვენახებითა და კარგი ღვინით. ასეთია სოფ. წინანდალი, ჰონდლოი, ჭუღღელაური, მნისელი და შვარელი. ეს უკანასკნელი სოფელი არის სამშობლო ჩვენი სახელოვანი პოეტის ილია ჭავჭავაძისა. აქ ვადმოიტანეს სოფ. საცხენისიდან ამ უკანასკნელ ხანებში საცხენისის სამეურნეო სასწავლებელი. წინანდალი, ნაფარეული და რამდენიმე სხვა სოფელი მით არის შესანიშნავი, რომ ამ სოფლებში არის დიდძალი საუფლისწულო მამული. ეს მამულები უყიდია რუსეთის მეფის გვარეულობას კახელი მებატონეებისაგან და შიგ საუკეთესო ვენახები გაუშენებიათ. საუფლისწულო ვენახებს, რასაკვირველია, კარგათ ამუშავებენ, კარგათ უვლიან და მშვენიერ ღვინოსაც აყენებენ ამ მამულში. სოფ. წინანდალში აშენებულია მშვენიერი სასახლე და საუკეთესო ღვინის სარდაფები. ღვინოს ამ სარდაფებში ინახავენ რამდენიმე წლის განმავლობაში და შემდეგ გზავნიან გასაყიდათ რუსეთს. საუფლისწულო მამულების ზვრები საუცხოო სანახავია რთველის დროს. ზვარში ხშირათ 400 ქალი და კაცი კრეფს ყურძენს. ზოგიერთის ზვრის კრეფა მთელ თვეს გძელდება ხოლმე. ნაფარეულის

ზვარი, მაგალითად, ოთხასი დღის ვენახს შეიცავს ერთ ლობეს შიგნით და აბა რა სანახავი უნდა იყოს ასეთი სივრცის ზვრის ნახვა და ისიც ისე მშვენიერათ. დამუშავებულის! საფულის-წულო მამულების დამუშავებას მთელი წლის განმავლობაში დიდძალი მუშა ხელი სჭირდება. ამ მხრივ ეს მამულები კარგ საქმეს უშვრება ადგილობრივ ღარიბ ხალხს. სამუშაოს აქ ადვილათ შოულობს მუშა კაცი და ქალი და ბავშიც. სიღნაღის მაზრას შიგნით ძახეთის სამხრეთი ნაწილი უჭირავს. ამ ნაწილს ჭიზიყს ეძახიან.

ჭ ი ზ ი უ ი.

ჭიზიყი ბევრათ უფრო გაშლილი ადგილია, ვიდრე თელავის მაზრა. ამ გაშლილ ადგილებზე მევენახეობას გარდა წარმატებით აწარმოებენ ხენა-თესვასაც. ჭიზიყს სახნავ-სათესი მიწა და საბალახე ბლომათ აქვს და ამიტომ აქ გლეხ-კაცობა უფრო გამართულია წელში, ვიდრე თელავის მაზრაში. სამუშაო მიწა და საბალახე აქ არავის კერძო საკუთრებას არ შეადგენს. თითოეულ სოფელს თავისი საკუთარი მიდორ-ველი აქვს მიჩენილი და მთელი სოფლის მცხოვრებნი საერთოდ ფლობენ ამ ადგილებს. თითოეული კომლი იმდენს მუშაობს, რამდენის დამუშავებაც შეუძლია. აქაური ნიადაგი კარგ მოსავალს იძლევა, თუ გვალვამ არ შეუშალა ხელი. გვალვიან წელიწადში კი ხშირათ მუშა თავის ნაწვავ ნადაგიდან თესლსაც ვერ მაიღებს. უხვი საბალახე და საძოვარი შეძლებას აძლევს აქაურ მცხოვრებს ბლომათ შეინახოს შინაური საქონელი. აქ ხშირია ისეთი მოსახლე გლეხი, რომელსაც ათასობით ჰყავს ცხვარი. ცხვრის ფარებს ზამთრობით ბარში ინახვენ, ხოლო ზაფხულში თრიალეთისა და დაღესტნის მთაზე ერეკებიან. ცხვარს გარდა ბლომათ აშენებენ აქ ღორს, ძროხას და სხვა შინაურ საქონელს. აქაური თბილი ჰავა ხელს უწყობს ბამბის მცენარის მო-

შენებასაც. ამ უკანასკნელ დროს ამ მცენარესაც კარგა ბლომათ სთესვენ ქიზიყში. საერთოდ ქიზიყის მცხოვრებნი ბევრათ უფრო მდიდარი არიან, ვიდრე თელავის მახრის მცხოვრებნი. მდიდარ ბუნებას გარდა ამ მოვლენის მიხეზათ ისიც უნდა ჩაითვალოს, რომ ქიზიყში არაოდეს ბატონყმობა არ ყოფილა. აქაური გლეხები სახელმწიფო გლეხებათ ითვლებიან და ამიტომ სახაზინო მიწებით თავისუფლათ სარგებლობენ. ბუნებრივ სიმდიდრეს ხელი შეუწყო მცხოვრებთა თავისუფალმა შრომამ და კიდევაც დაეტყო ყოველივე ეს აქაური გლეხის კეთილდღეობას.

სწორეთ ქონებრივი შეძლების ბრალია, რომ აქაური გლეხები თამამი და ამაყი არიან. ისინი ცოტაოდენ შეურაცხყოფასაც არავის აპატიებენ და თავს არ დააჩაგვრიებენ. საერთოდ ქიზიყელები თავისუფლების მეტად მოყვარულნი არიან და ადვილათაც შეატყობს კაცი, რომ ბატონყმობის მძიმე უღელი მათ არაოდეს კისერზე არა დგმიათ.

მიუხედავათ იმისა, რომ შეძლება ხელს უწყობს ქიზიყელებს, სწავლა-განათლების საქმეში ისინი ძლიერ ჩამორჩენილი არიან. ამის მიზეზი ის არის, რომ ეს მხარე ძლიერ დაშორებულია, როგორც განათლებულ დიდ ქალაქებს, ისე რკინის გზასაც. სწავლა-განათლებაში ჩამორჩენა ხელს უწყობს ათასგვარ ცრუმორწმუნოებრივ ჩვეულებათა შენარჩუნებასა და გავრცელებას.

ქიზიყის სამაზრო ქალაქათ ითვლება სიღნაღი. ეს ქალაქიც შივგომბორის მთის კალთებზეა გაშენებული; მდებარეობა მაღლობი იქვს და ამიტომ აქიდან მთელი ალაზნის გაღმა მხარე ხელის გულივით მოჩანს. მრეკლე მე-II მეფობამდი სიღნაღი სოფელი ყოფილა. მრეკლე მეII-ს ეს სოფელი ქალაქათ გადაუკეთებია და შიგ კარგა მოჭდილი ციხეც აუშენებია. სიღნაღში 12,000 მცხოვრები იქნება. მცხოვრებთა უმეტესობას აქ სომხები შეადგენენ.

საყურადღებო ადგილებათ ქიზიყში ითვლება: სოფ. ხირ-

სა და ბოდბის-ხევი. ხირსაში არის ძველი მონასტერი, ბოდბეში — შინდა ნინოს საფლავი და მისივე სახელის მონასტერი. ზემოხსენებულ სოფლებს გარდა სიღნაღის მაზრაში მოზდილი სოფლებია: შაქირი, ანაგა, ბურჯაანი, მუკუზანი, ველის ციხე და სხვ.

ს ა ი ნ ვ ი ლ ო .

ქახეთს სამხრეთ-აღმოსავლეთის მხრიდან აკრავს საქართველოს ერთი კუთხე, რომელსაც სახელათ საინგილოს ეძა-

ი ნ გ ი ლ ო ე ბ ი .

ხიან. ეს მხარე ერთ დროს სპარსელებმა დაიპყრეს და მცხოვ-

რებნო სულ ერთიანათ გაამაჰმადიანეს. ამ უკანასკნელ დრო-ში სსქართველოსთან ერთად ეს ქვეყანაც რუსეთის ხელში გადავიდა და ამას შემდეგ მცხოვრებთა დიდი ნაწილი ისევ ქრისტიანობას დაუბრუნდა. ინგილოელის სამშობლო ენათ ქართული ენა ითვლება, თუმც მან თათრული ენაც ძალიან კარგათ იცის. ეს ქვეყანა ბუნებისგან უხვათ არის დაჯილდოებული ყოველ გვარი სიმდიდრით. ზომიერი ჰავა და ნაყოფიერი ნიადაგი ხელს უწყობს აქ მეურნეობის ყოველი დარგის წარმოებას. მოსავალი ყველაფრის უხვი იცის. სთესენ აქ ქერს, პურს, სიმიდს და ხშირათ ბრინჯსაც. ბლომათ არის აქ გაშენებული ვენახებიც, თუმც აქ ისეთი ხარისხის ღვინო არ მოდის, როგორც შიგნით-ქახეთში. სახელგანთქმულია ეს მხარე ხილის უხვი მოსავლითაც.

მეაბრეშუმეობასაც ჯეროვანი ყურადღება აქვს მიქცეული მთელ საინგილოში. აქაური მცხოვრებნი ბევრათ უფრო შეძლებული არიან, ვიდრე შიგნით კახელები. საინგილოს შუა ადგილათ ითვლება პატარა ქალაქი ზაქათალა. მთელ ამ კუთხეს ზაქათალის ოლქს ეძახიან.

თ უ შ ე თ ი .

შიგნით ქახეთს ჩრდილოეთით აკრავს თუშეთი. ეს ქვეყანა სულ ერთიანათ ძავკასიონის ქედის მაღალ კალთებზეა გაშენებული და, რადგანაც აქ ძლიერ ცივა, ხვნა-თესვა თითქმის შეუძლებელია. თუშები მხოლოდ შინაური ცხოველების მოვლა-მოშენებას მისდევენ. შინაურ ცხოველებში ცხვარს უფრო მეტ ყურადღებას აქცევენ. აქ ხშირია ისეთი მოსახლე, რომელსაც 10,000 სული ცხვარი ჰყავს. აქაური ცხვრის მატყლი, ერბო და ყველი ყოველთვის მეტ ფასათ იყიდება ბაზარზე, ვიდრე სხვა ადგილებისა.

სალაპარაკოთ თუშებიც ორგვარ ენას ხმარობენ. თითქმის ყველა მამაკაცმა იცის ქართული ენა, ხოლო მათ საკუთარ ენათ ითვლება თუშური ენა, რომელიც ქართული ენის ძლიერ მახლობელ ტოტათ ითვლება. თუშს, როგორც საერ-

თ უ შ ე ბ ი,

თოდ ყოველ მთის მცხოვრებს, საშინლათ უყვარს თავისი სამშობლო ქვეყანა. ხშირია ისეთი შემთხვევა, რომ თუშს უმაღლესი განათლება მიუღია და ისევ მეცხვარეობას დაბრუნებია. ვერც სიმდიდრე და ვერც განათლება თუშს თავის საყვარელ მთებზე ხელს ვერ ააღებიებს. ბანათლების მხრივ თუშები ბევრათ უფრო ჩამორჩენილი არიან, ვიდრე საქართველოს სხვა კუთხეების მცხოვრებნი. თუშეთში შკოლა თითო-ოროლაა.

ზ ა რ ე თ კ ა ხ ე თ ი .

ზარეთ, ქახეთში შედის თიანეთის მაზრა და თბილისის მაზრის ნაწილი. მისი ნაწილებია: ივრის ხეობა, თიანეთი და ფშავ-ხევსურეთი. ივრის ხეობის შესანიშნავ ადგილათ ითვლება სოფ. მარტყოფი თავის მონასტრით, სოფ. საგარეჯო, ხაშმი, სართიქილა და სხვა.

ფშაველები.

მარტყოფის მონასტერი ძვეს თბილისიდან ოცდახუთი ვერსის მანძილზე. ამ მონასტერს ხალხი ანტონის მონასტერს ეძახის, რადგანაც იგი დაარსებულა მეექვსე საუკუნეში წმ. ანტონის მიერ.

ზარეთ-ძახეთს ჩრდილოეთით აკრავს თიანეთი. ეს ქვეყანა მთაგორიანია. აქაური მცხოვრებნი მისდევენ ხვნა-თესვას. სთესენ აქ პურს, სიმიდს და ქერს. საყურადღებო ადგილია აქ დაბა თიანეთი.

ხ ე ვ ს უ რ ე ბ ა.

თიანეთიდან ჩრდილოეთით ძევს ფშავ-ხევსურეთი. ეს ქვეყანა ძალიან შთიანი და ცივი ადგილია. ამიტომ აქ ხვნა-თესვას სრულიად არ მისდევენ. მხოლოდ ქერს თუ დასთესენ ალაგ-ალაგ, თორემ პური და სიმიდი სრულიად არ მოდის.

რასაკვირველია, აქ არც ვენახი და არც ხეხილი ხარობს. შინაურ საქონელში უფრო ხარსა და ძროხას აშენებენ. მეცხვარეობას თითქმის სრულიად არ მისდევენ. უშავ-ხევსურებიც სამშობლოს შესანიშნავი მოყვარულნი არიან. მგოსანი რაფიელ მრისთავის ლექსი „სამშობლო ხევსურისა“ მშვენიერათ გვიხასიათებს საერთოდ მთიელის შეხედულებას სამშობლოს სიყვარულზე.

ზარეთ-ქახეთში ქართველებს გარდა ცხოვრობენ აგრეთვე რუსები; გერმანელები და თათრები. ამათში უფრო საყურადღებოა რუსები და გერმანელები. როგორც რუსებს, ისე გერმანელებს აქვთ თავისი საკუთარი სოფლები. ისინი არ არიან არეული სხვა აქაურ მცხოვრებლებში რუსებიც და გერმანელებიც გადმოუსახლებიათ საქართველოში მეცხვარეობის საუკუნის პირველ ნახევარში. მათთვის ბლომათ მიუციათ დასახლებლათ საუკეთესო ადგილები და კარგათაც არიან დასახლებული. მთელ ქახეთში მნახველის ყურადღებას იქცევს გერმანელების ახალშენი მარიენფელდი და შკატერინფელდი. ეს ახალშენები გაშენებულია მდინარე იორის მარჯვენა ნაპირზე, სოფელ სართიქალას გვერდით. გერმანელების სოფელი მნახველს პატარა ლამაზ ქალაქს მოაგონებს. შუჩები აქ ფართოა და მოკირწყლოლი; ამ ქუჩების პირებზე ჩაყოლებულია ერთნაირი პლანით აგებული სახლები. შუჩებს აქით-იქით მიყვება სუფთა რუები; რუებს ჩაყოლებული აქვს ალვის ხეები. ისეთ ღარიბ გერმანელს იქ ვერ ნახავს კაცი, რომ სამ ოთახიანი სახლი მაინც არ ედგას. აქვს სასადილო ოთახი, სასტუმრო და დასაძინებელი. მთელ ახალშენს აქვს აგებული მშვენიერი საზოგადო სახლი, სადაც მოთავსებულია ახალშენის სამმართველო. აქ, ამ სამართველოში, ირჩევა ყოველგვარი საზოგადო საქმე.

გერმანელების მეურნეობა საუცხოოთ არის დაყენებული. მიწის მუშაობასა და ყოველგვარ საქმეს ისინი მანქანის შემწეობით ასრულებენ. შველასა აქვს სხვადასხვა გვარი გუთანნი, ფარცხი, სათესი და სხვა მანქანები. ღიდ მანქანებს მთე-

ლი ახალშენი საერთოდ იძენს. პურის საღეწი, სამკელი და სანიავებელი მანქანები თითო უბანს თავისთვის აქვს შეძენილი. ახალშენში აგებულია ძვირფასი ეკლესია და შკოლა. ახალშენის მოძღვარი და მასწავლებელი უწარჩინებულესი პირები არიან. მათ უმაღლესი განათლება აქვთ მიღებული და თავის ჰპეციალობას გარდა აქიმობასაც ასრულებენ, რადგან ეს ცოდნაც მიღებული აქვთ. ახალშენის გერმანელები ქართულათაც ძალიან კარგათ ლაპარაკობენ.

იქვე ახალშენის გვერდით გაშენებულია ქართველების სოფელი სართიქალა. რომ შეადაროთ ეს სოფელი ახალშენს, იტყვიან, რომ ახალშენი მდიდარი ქალაქია, სართიქალა კი ჩვეულებრივი სოფელია. სართიქალას მიწურ სახლებსა და გერმანელების სახლებს შორის ისეთი განსხრავებაა, როგორც სასახლესა და უბრალო ქოხს შორის. ასეთი საუცხოო ახალშენის გვერდით ქართველები ყოველგვარ სამუშაოს ძველი, მამაპაპური წესით აწარმოებენ. ბაუმჯობესებული რკინის გუთნის და სხვა სამუშაო იარაღის ხმარება ნაკლებათ აქვთ შემოდებული აქაურ ქართველებს. გერმანელების ვენახები და ბოსტნება მშვენიერათ არის დამუშავებული, ქართველების კინახვრათ გავერანებულია.

ქართველებზე ბევრათ უკეთ აქვთ მოწყობილი ცხოვრება ძახეთში დასახლებულ რუსებსაც, თუმც გერმანელებს ვერც ესენი შეედრებიან. შარეთ-ძახეთში რუსების სოფლებია: ნიკოლაევკა, მუხროვანი, მომბორი და მალხაზოვკა. ეს სოფლებიც სუფთად და შნოიანათ არის გაშენებული. სახლები რუსებსაც კარგი აქვთ და მეურნეობასაც გაუმჯობესებული იარაღებით აწარმოებენ. ამათში მხოლოდ მევენახეობას ვერ მოუკიდია ფეხი. შახს სრულიად არ აშენებენ. სამაგიეროთ ხვნათესვა და მებოსტნეობა საუცხოოთ აქვთ დაყენებული. მათ ძლიერ ბევრი მოჰყავთ კომბოსტო, კარტოფილი და ხახვი. შოველსავე ამას ისინი დიდძალს ჰყიდნიან თბილისში. მათ

აქვთ გაწყობილი მშვენიერი ცხენის ურმები (ფურგუნები) და ადვილათ ეზიდებიან საქონელს თბილისის ბაზარზე.

რუსები შინაურ საქონელსაც ბლომათ აშენებენ და ამიტომ დიდძალ თივას სთიბვენ ხოლმე.

სოფ. მუხროვანის მახლობლათ აღმოაჩინეს ერთგვარი მარილი, რომელსაც ჭურჭლის ქარხნებში თიხაში გასარევათ ხმარობენ. ამ მარილის გასაწმენდათ და დასამზადებლათ იქ დიდი ქარხანაა აგებული. მარილი აქ ნიადაგშია შერეული. მარილის ამოსაღებათ ფართო ორმოებსა სთხრიან; ორმოებში დგება წვიმის წყალი. წყალი ნიადაგში მარილს აღნობს და დამდნარი მარილი ორმოების ძირზე ილექება. წყალი რომ დაშრება, მარილს იღებენ, ქარხანაში ასუფთავებენ და დამზადებულს სხვა ქვეყნებში გზავნიან. ამ მადანს „გლაუბერის მარილს“ ეძახიან.

ახალციხის მხარე და ჯავახეთი.

აღმოსავლეთი საქართველოს ნაწილს შეადგენს ახალციხის მხარე და ჯავახეთი. ეს მხარეები დიდი ხნის განმავლობაში იყო ოსმალეთის ხელში და მხოლოდ მეცხრამეტე საუკუნეში შემოიერთა რუსეთმა. ახალციხის მხარე ძლიერ მაღლობი ადგილია. ზამთარი აქ ხანგრძლივი და ცივი იცის. ქართლის და ქახეთის მრავალი მცენარე აქ სრულიად არ ხეირობს. ზაზი თითქმის სრულიად არ მოიპოვება. ცხოვრობს აქ ქართველი ტომის ხალხი. სარწმუნოებით მცხოვრებთა უმეტესი ნაწილი ისევ მაჰმადიანები არიან. ქართული ენა თითქმის ყველა ახალციხელმა კარგათ იცის. მთელი ახალციხის მხრის მამულები აქაური მემამულეების, ბეგების, საკუთრებას შეადგენს. ბლენიკაცი მემამულის მიწებს ღალით მუშაობს. ბატონ-ყმობა აქ არაოდეს არ ყოფილა. აქაური მცხოვრებლები მისდევენ ხვნა-თესვას, მებაღეობასა და შინაური საქონ-

ლის მოშენებას. ახალციხის მხარე განთქმულია თავის ბოსტნეულითა და ხილით, მეტადრე ვაშლითა და სხლით. ჰირნახულში სთესვენ უფრო სიმიდს, ქერს და პურს. ახალციხის სამაზრო, ქალაქათ ითვლება ახალციხე, რომელსაც ძველათ ლომისი რქმევია. ძალაქი მდინარე შოცხოვით შუაზე იყოფა. სამხრეთის მხარეს ახალი ქალაქია გაშენებული, ჩრდილოეთის მხარეს კი ძველი ქალაქი, რომელსაც რაბათს ეძახიან. ძალაქის ახალი ნაწილი სომხებს უჭირავთ, ძველი ნაწილი — ქართველებს. ქართველების ერთი ნაწილი მართლმადიდებელნი არიან, დანარჩენები — კათოლიკური სარწმუნოებისა. ახალციხეში ცხოვრობენ ებრაელებიც. სულ ამ ქალაქში 15,000 მცხოვრები იქნება. ახალციხის მხარეში შესანიშნავი ადგილებია: უწარჩინებულესი აგარაკი აბასთუმანი, სადაც არის შესანიშნავი სამკურნალო გოგირდის წყალი, სოფ. რუსთავი, სადაც დაიბადა საქართველოს დიდებული პოეტი შოთა რუსთაველი, აწყური — თავისი ციხით, ასპინდა, სადაც მრეკლე მეფემ საშინლათ დაამარცხა ოსმალოს ჯარი და სხვა. ახალციხის მხარეს აღმოსავლეთით აკრავს ჯავახეთი. ეს მხარე ახლა ახალქალაქის მაზრას შეადგენს. ჯავახეთს ახალციხის მხარეზე ბევრათ უფრო მაღალი ადგილი უჭირავს. ამ მაღლობ ადგილზე ტყეები სრულიად არ არის. ჰავაც აქ ბევრათ უფრო ცივია, ვიდრე ახალციხის მხარეში. ნიადაგი აქ ძლიერ ნაყოფიერია და ამიტომ აქაური მცხოვრებლების უმთავრეს საქმეს ხვნა-თესვა შეადგენს. სთესვენ აქ პურსა და ქერს. პური აქ იმდენი მოდის, რომ დიდ ძალს ყიდიან სხვა ქვეყნებში გასაგზავნათ. თუმც ხელოვნური რწყვა აქ ხმარებაში არ არის, მაგრამ მოსავალი მაინც არასოდეს არ მოცდება, რადგან შავი ზღვიდან მუდამ მოაქვს ქარს წვიმის ღრუბლები და ამიტომ სინოტიე მუდამ საკმარისია ჰირნახულის მოსაყვანათ. ხვნა-თესვას გარდა აქ საპატიო ადგილი უჭირავს შინაური საქონლის მოვლა-მოშენებასაც. ბანსაკუთრებით გავრცელებულია აქ ცხვრის მოშენება. ჯავახელები

ძლიერ შეწუხებული არიან უტყუობით. შეშის მაგიერათ მთელ ჯავახეთში ხმარობენ წივას ¹⁾. ჯავახური სოფლები საქართველოს სხვა კუთხეების სოფლებს არა ჰგავს. აქ ბაღები და ვენახები სრულიად არ არის. არავითარი ხილი არ მოდის. სახლებს ქვითა და ტალახით აშენებენ. საქართველოს არც ერთ კუთხეში არ არის იმდენი ტბა, რამდენიც ჯავახეთში. აქაურ ტბებში უფრო შესანიშნავია თავისი სიდიდით შარაფნისა და ბარალეთის ტბა.

ჯავახეთის სამაზრო ქალაქია ახალქალაქი. ეს ქალაქი მაღლობ ადგილზეა გაშენებული ორ დიდ ხევს შუა. ახალქალაქის მცხოვრებლები სულ სომხები არიან. ამ ქალაქში 1,500 კომლამდი მცხოვრებია. ძართველი აქ მხოლოდ რამდენიმე მოსახლეა. შესანიშნავი სოფლებია: ბომარეთი, ხიზაბავრა, ბარალეთი და სხვა. ამ სოფლებში თითქმის მარტო ქართველები ცხოვრობენ.

მონასტრები ახალციხის მხარეში.

ძველათ, როდესაც ახალციხის მხარე საქართველოს ნაწილს შეადგენდა, აქ ბევრი მონასტერი იყო აგებული. ამ მონასტრების უმეტესი წილის ამ ეამათ მხოლოდ ნანგრევებია დარჩენილი. მონასტრები შარძია, საფარა და ზარზმა გადარჩენია მუსულმანთა მიერ აოხრებას და ღდესაც იქცევს ყურადღებას თავის სიდიადით და სიმშვენიერით. შარძიის მონასტერი აგებულია ხერთვისის ხეობაში, ახალციხიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით, მდ. შტკვრის მახლობლათ. ეს მონასტერი მით იქცევს მნახველის ყურადღებას, რომ მისი შენობები ჩვეულებრივათ კი არ არის ნაშენები, არამედ გამოქვაბულია კლდეებში. მონასტერი დაარსებულია თამარ მეფის დროს. აქვე ჰქონია აგებული თამარ მეფეს ორი სასახლე: საზამთრო და

1) წივა საქონლის გამხმარი ფუნა.

საზაფხულო. მრევ სასახლე კლდეშია გამოქვაბული.

მარძიის მონასტერი ბევრჯერ გამხდარა საქართველოს მტრების სისასტიკის სხვერპლათ. ბევრჯერ გაუძარცვავთ და აუოხრებიათ ეს მონასტერი მტრებს და ბოლოს სრულიად გაუნადგურებიათ ოსმალებს, როდესაც მთელი ეს მხარე მათ ჩაუვარდათ ხელში. მეთექვსმეტე საუკუნეს შემდეგ, როდესაც ოსმალებმა ეს მონასტერი უკანასკნელათ ააოხრეს, აქ ბერები აღარც ცხოვრობდნენ და მონასტერი აღარ განახლებულა.

ამ მონასტრის დღესასწაული მოდის 15 აგვისტოს, ღვთისმშობლის მიძინების დღეს. ამ დღესასწაულზე დიდძალი ხალხი მოდის აქ სალოცავათ და ღამის სათევათ. მოდიან არა მარტო ქრისტიანები, არამედ გამაჰმადიანებული ქართველებიც.

მეორე—საფარის-მონასტერი—ახალციხიდან ექვსი-შვიდი ვერსის მანძილზე მდებარეობს. ეს მონასტერი რომ ძველ დროში დიდებული ყოფილა, ამას ის ამტკიცებს, რომ აქ დღემდე არის დაცული თერთმეტი ეკლესია. მათ შორის ყველაზე საყურადღებოა თავის სიმშვენიერით წმ. საბას ეკლესია. ეს ეკლესია თავის ფორმით ძალიან ჰგავს ბელათის ტაძარს. ოსმალების შემოსევის შემდეგ ეს ეკლესია სრულიად გაუქმდა, მაგრამ ამ ბოლო დროს ისევ განახლეს რუსმა ბერებმა და ამ ჟამათ ეს უკანასკნელები პატრონობენ ამ მონასტერს.

მესამე—ზარზმის მონასტერი—მდებარეობს ახალციხიდან დასავლეთით ოცდაათი ვერსის მანძილზე. სიდიდით ეს მონასტერი სხვა აქაურ მონასტრებს ვერ შეედრება, მაგრამ სიმშვენიერით კი არც ერთ მათგანს არ ჩამოუვარდება მისი ეკლესიები. ეს მონასტერი ოსმალებმა გააუქმეს და იქ მონასტრის ცხოვრება და ღვთის-მსახურება დღემდე არ განახლებულა.

აღმოსავლეთი საქართველო.

საქართველოს იმ ნაწილს, რომელიც მდებარეობს ერთი მხრით ლიხის მთასა და მეორე მხრით ლალესტნის მთებს შუა, ეძახიან აღმოსავლეთ საქართველოს. ეს არის მთელი საქართველოს უდიდესი ნაწილი. მას შეადგენს ქართლი და ქახეთი. ეს უკანასკნელი შესდგება შიგნით და გარეთ-ქახეთისაგან. შიგნითა ქახეთის ნაწილებათ ითვლება: თუშეთი, საინგილო და ქიზიყი, გარეთ ქახეთის—თიანეთი და უშავ-ხევსურეთი. მთელი აღმოსავლეთი საქართველო მოთავსებულია ხუთი უმთავრესი მდინარის ხეობაში. ამ ხეობებში უდიდესია მტკვრის ხეობა, რომელიც იწყება ბორჯომის ხეობიდან და უწევს ბანჯის გუბერნიის საზღვრამდე. ამ დიდ ხეობაშია მოთავსებული მთელი ქართლი. ქართლს სჭრის სამი ხეობა ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ. ეს ხეობებია ლიახვისა, ქსნი-სა და არაგვისა. მთელი ქართლის საუკეთესო ნაწილია ლიახვის ხეობა. ეს ხეობა ყველაფრით მდიდარია: პური, სიმინდი, ღვინით და ხილით. არაგვის ხეობაში მდებარეობს ლუშეთის მაზრა. ამ ხეობას მიყვება ეგრეთ წოდებული „საქართველოს სამხედრო გზა“.

აღმოსავლეთი საქართველოს მეორე ნაწილი, ქახეთი, მდებარეობს იორისა და ალაზნის ხეობაში. ეს ორი მდინარე რწყავს მთელ ქახეთს. ორივე მდინარის ხეობა ბუნებით ძალიან მდიდარია: პური, სიმინდი და ღვინო ორივე ხეობაში ძალიან კარგი და ბევრი მოდის. ღვინის მოსავლით უფრო სახელგანთქმულია ალაზნის ხეობა. აქაური ღვინო ცნობილია არა მარტო ჩვენს ქვეყანაში, არამედ უცხო ქვეყნებშიაც.

მთელ აღმოსავლეთ საქართველოში მცხოვრებთა დიდ უმეტესობას ქართველები შეადგენენ. ქართლები და ქახელები ერთმანეთისაგან დიდათ არ განირჩევიან. ბარეგანი შეხედულებით ქართლელი ბევრათ უფრო დაბეჩავებულია, ვიდრე ქახელი. ქართლელის დაბეჩავებას ხელს უწყობს ქართლის

ბუნების სიმკაცრე. მთელი ქართლის გაშლილ ველზე ზამთრის განმავლობაში საშინელი ყინვა მძვინვარებს, ზაფხული კი ამ ველზე ძლიერ ცხელი იცის. მთელი ქართლის მიდამოებს ზაფხულის პირველ თვეშივე გადახრუკავს საშინელი სიციხე. შრწყავ ადგილებში ყოველგვარი ქირჩაწულის მოყვანა საძნელოა.

ქართლში ნიადაგიც ძლიერ მაგარია და ამიტომ მიწის მუშაობა მეტად საძვიროა. ჰოველსავე ამას დავუმატოთ ისიც, რომ ქართლში მესაკუთრე გლეხკაცობა თითქმის სულ არ არის. ქართლის გლეხები დღემდე დროებით ვალდებული იყვნენ, ესე იგი, მება ჭონის მამულზე ცხოვრობდნენ და ამ მამულის პატრონს დიდ ღალა-ბეგარას აძლევდნენ. ჰოველივე ამან აქაური გლეხი დააბეჩავა, დაასაწყლა და მუდამ სხვის ხელში შემეყურეთ გახადა. ამ მხრივ ქახეთი სულ სხვა პირობებშია. აქ ბუნება ბევრათ უფრო ნაზია, ზამთარ-ზაფხული ზომიერი. არც ნიადაგია აქ ისე მძიმე სამუშაო, როგორც ქართლში. გლეხკაცობის უმრავლესობაც აქ თავიდანვე მესაკუთრეა და ამიტომ წელშიაც გამართული. ქახელი გლეხი უფრო გაბედულია, ამაყი და თავმომწონე. ის ადვილათ არ მოიხრის ქედს სხვის წინაშე. საერთოდ აღმოსავლეთი საქართველოს გლეხკაცობის დამჩაგვრელი აქაური მევახშეები არიან. ახლანდელ დროში უფულოთ ცხოვრება მოუხერხებელია; ფულის შოვნა კი ქართლელი გლეხისთვის ძლიერ საძნელოა. სამუშაოთ ის შორს ვერ მიდის, ადგილობრივ ფულის ასაღებ სამუშაოს კი ვერ შოულობს. საჭიროების დროს ფულს სესხულობს მევახშისაგან და ამგვარათ უვარდება მას-ხელში. მთელ საქართველოში არსად არ არის გლეხკაცობა ისე დავალიანებული, როგორც ქართლში. ქართველებს გარდა აღმოსავლეთ საქართველოში ბლომათ ცხოვრობენ სომხები. სოფლათ მცხოვრები სომხები მიწის მუშაობას მისდევენ, უფრო კი ვაჭრობას ეტანებიან, სადაც ეს მოსახერხებელია. ჩარჩები და მევახშეები მთელ ქართლ-ქახეთში უმეტეს ნაწილათ სომხები არიან.

აღმოსავლეთი საქართველო შეადგენს თბილისის გუბერნიას, რომელიც ცხრა მაზრისაგან შესდგება.

სამხრეთი საქართველო ანუ მესხეთი.

სამხრეთ საქართველოს ეძახიან იმ ქვეყანას, რომელიც ახალციხის და ჯავახეთის მხარეს აკრავს დასავლეთის მხრიდან. უწინდელ დროში ახალციხის მხარე და ჯავახეთი ამ ქვეყანას ეკუთვნოდა. საქართველოს ამ ნაწილის საზღვრებია: აღმოსავლეთით—სომხეთი, დასავლეთით შავი ზღვა, ჩრდილოეთით—თრიალეთისა და აჭარა-ახალციხის მთები, სამხრეთით—ტრაპიზონი. ეს ქვეყანა ამ ჟამათ შეადგენს ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრებს და ბათუმისა და ართვინის ოლქებს. ახალციხის მხრისა და ჯავახეთის გამორიცხვით სამხრეთი საქართველოს ნაწილებია: აჭარა, შოხულები. შავშეთი, მრუშეთი, ლივანა და ჭანეთი.

აჭარა მდებარეობს მესხეთის ჩრდილოეთ ნაწილში. ეს ქვეყანა მთაგორიანია, დასერილია მრავალი ხეობით და კარგათ ირწყვის მთის პატარა მდინარეებით. ხეობები ალაგ-ალაგ საკმაოთ ფართოა, ნოყიერი ნიადაგი აქვს და ამიტომ აქ უმთავრესათ მიწის მუშაობას მისდევენ. შინაური საქონლის მოშენებასაც საპატიო ადგილი უჭირავს აჭარლების ცხოვრებაში. ჭირნახულში პირველი ადგილი სიმიდს უჭირავს, რადგან აქაური ჰავა ამ მცენარის მოშენებას ხელს უფრო უწყობს და გარდა ამისა ადგილის სოვიწროვეც აფერხებს პურის თესვას. პური იმდენ მოსავალს ვერ იძლევა, რამდენსაც სიმიდი და ამიტომ უპირატესობა ამ უკანასკნელ ჭირნახულს ეძლევა. მეაბრეშუმეობასაც საკმაოთ მისდევენ აჭარაში. აქ თითქმის ყოველგვარი ხილი მოდის. ლაბლობ და მყუდრო ადგილებში ლიმონი, ფორთოხალი და ზეთისხილიც კი ხარობს. მევენახეობასაც აწარმოებენ აჭარლები, მაგრამ ღვინოს ნაკლებათ აყენებენ, რადგან აქაურ მცხოვრებლებს მაჰმადის სარწმუნოება

ღვინის სმის ნებას არ აძლევს. მთელი აჭარა მოკლებულია რიგიან გზებს, რის გამოც აჭარლები სიმდიდრეს ვერ იძენენ.

აჭარა დასახლებულია წმინდა ქართველებით. მხოლოდ მედუქნეები და ვაჭრები სხვა ტომის ხალხი არიან. აჭარლები ენითა და ზნე-ჩვეულებით ნამდვილი ქართველები არიან. ამ ხალხს მხოლოდ სარწმუნოება გამოუცვლია ოსმალების გავლენას ქვეშ, თორემ სხვა ყველაფერი მამა-პაპური შეუორჩენია. ძართულათ ყველა კარკათ ლაპარაკობს. მათრული მხოლოდ მოხუცმა მამაკაცებმა იციან. აჭარლები ძალიან ჰგავან გურულებს: მათსავით მარდი, მხნე და გამბედავი არიან. ნადირობა და იარაღის ხმარება მათი საყვარელი საქმეა.

აჭარაში შესანიშნავი სოფლებია: თხილოვანი, ხულა, ჭედა და სხვა.

შ ა ვ შ ე თ ი .

აჭარას სამხრეთიდან აკრავს შავშეთი. აჭარასა და შავშეთს შუა კარგა მაღალი ქარჩხალას მთა არის ამართული.

შავშეთი უფრო მთაგორიანი ადგილია; ვაკე აქვს მხოლოდ შუაში. ეს ვაკე ადგილი ძლიერ ნოყიერ ნიადაგს შეიცავს და ამიტომ აქ მიწის მუშაობას საპატიო ადგილი უჭირავს. შირნახულში უფრო სიმიდს სთესვენ. ეს ქირნახული იმდენი მოყავთ, რომ საზღვარგარეთაც ბლომათ გააქვთ გასაყიდათ.

შავშელებიც წმინდა ქართველები არიან. მითქმის მართო ქართულ ენაზე ლაპარაკობენ და ზნე-ჩვეულებაც ქართველებისა აქვთ შერჩენილი. სარწმუნოებით ესენიც მაჰმადიანები არიან. შავშეთის შესანიშნავი სოფლებია: ტბეთი, არტანუჯი და სხვა.

მ რ უ შ ე თ ი.

შავშეთს აღმოსავლეთით აკრავს მრუშეთი. შავშეთსა და მრუშეთს შუა ამართულია არსიანის მთა. მს ქვეყანა შავშეთს ძლიერა ჰგავს. ბანსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ მრუშეთში ბლომათ ცხოვრობენ სომხები და ოსმალები. ძართული ენა აქ ისე კარგათ არ იციან, როგორც შავშეთში. აქაური ქართველების ზნე-ჩვეულებაც თანდათან ადგილს უთმობს ოსმალურს. მრუშეთის შესანიშნავი ადგილია პატარა ქალაქი არტაანი. ამ ქალაქში თითქმის სულ სომხები და ოსმალები ცხოვრობენ, ქართველები ძალიან ცოტაა.

ქ ო ბ უ ლ ე თ ი.

ქობულეთი უწინ ბურიის ნაწილათ ითვლებოდა და სრულიად არ გაირჩევა ბურიისაგან. ჰავა, ბუნება და მდებარეობა აქ ისეთივეა, როგორც ბურიაში. ხალხიც გარეგნობით და ზნე-ჩვეულებით იგივე გურულები არიან. ლაპარაკის კილო და ხასიათი წმინდა გურული აქვთ, ენა—წმინდა ქართული, მხოლოდ სარწმუნოებით მაჰმადიანები არიან. ბურულეებსა და ქობულეთელებს ერთმანეთში მეზობლური და მოყვრული დამოკიდებულება აქვთ. ხშირათ ერთმანეთის ქალებსაც კი ირთავენ ცოლათ. ქობულეთს უმეტეს ნაწილათ მთავორიანი ადგილი უქირავს. სახნავ-სათესი ადგილი აქ ძალიან ცოტაა და ამიტომ ქობულეთელებს საკმარისი სიმდი და ღომი ვერ მოჰვავთ. საერთოდ ქობულეთელები ღარიბები არიან და ამიტომ უფრო ხშირათ საზღოს საშოგრაათ სხვაგან მიდიან. ქობულეთის ჰავა ხელს უწყობს ცხელი ქვეყნების მცენარეების მოშენებას. აქ კარგათ ხეირობს და კარგი ხარისხის მოსავალსაც იძლევა ჩაისა და ბამბის მცენარე. აქაური ფორთოხალიც საუკეთესო ხილათ ითვლება. ამ მცენარეთა ნაყოფს ქობულეთიდან სხვა ქვეყნებშიც ბლომათ ეზიდებიან.

ჭობულეთში, შავი ზღვის პირას, არის ქალაქი ბათუმი. მს ქალაქი ერთ საუკეთესო ნავთსადგურათ ითვლება ნთელ შავი ზღვის აღმოსავლეთ ნაპირზე. ბათუმი შეერთებულია რკინის გზით ქალ. თბილისსა და ბაქოსთან.

ჭობულეთის შესანიშნავი სოფლებია: ჭობულეთი, სამება და ციხისძირი. ამ უკანასკნელ სოფელში ისეთი მიუვალი ციხეა აგებული, რომ მას ქართველებმა ჭაჯეთის ციხე დაარქვეს.

ლ ი ვ ა ნ ა .

ჭობულეთს სამხრეთით აკრავს ლივანა. მს ქვეყანა დაფენილია შანეთისა და ძარჩხალის მთების კალთებით. მამასა-დამე, მდებარეობა აქ მთა-გორიანია, ჰავა თბილი და საკმაოდ ნოტიო. ჭოველივე ეს ხელს უწყობს მცენარეულობის სიმდიდრეს. ჭირნახულში უფრო გავრცელებულია სიმინდი, თუმცა პურსაც ბლომათ სთესვენ. ჭირნახული იმდენი მოყავთ აქ, რომ საზღვაოგარეთაც ბევრი გააქვთ გასაყიდათ. აქაური ბაღები სავსეა ყოველგვარი ხილით. ბევრი მოდის ლიმონი, ფორთოხალი და ზეთის-ხილი. საქონლის მოვლა-მოშენებასაც საპატიო ადგილი უჭირავს ამ ქვეყანაში. საერთოდ ლივანელები ბევრათ უფრო შეძლებულნი არიან, ვიდრე მესხეთის სხვა მცხოვრებნი. მათ სიმდიდრეს, გარდა ბუნების სიმდიდრისა, ხელს უწყობს ის გარემოებაც, რომ ზღვის პირათ ცხოვრობენ. ამის გამო მენავეობასა და მეთევზეობასაც ეწევიან. ამ საქმეებში ისინი ძალიან დახელოვნებული არიან. ლივანაში შესანიშნავი ქალაქია ართვინი, სადაც 2000-მდი მცხოვრებია. მცხოვრებთა უმეტეს ნაწილს გამაჰმადიანებული ქართველები შეადგენენ. არიან აგრეთვე აქ ქართველი კათოლიკეები და სომხები.

ართვინის არემარეში არის სპილენძის მადანი.

ჭ ა ნ ე თ ი.

ჭანეთიც მესხეთის ნაწილათ ითვლება. ეს ქვეყანა მდებარეობს შავი ზღვის პირზე, ბათუმსა და ტრაპიზონს შუა.

უწინდელ დროში ჭანეთი საქართველოს ეკუთვნოდა, მაგრამ შემდეგ ოსმალეთმა ჩაიგდო ხელში და მისი უმეტესი ნაწილი დღესაც ოსმალეთის კუთვნილებას შეადგენს. ჭანეთის მხოლოდ მცირედი ნაწილი ეკუთვნის ამჟამათ რუსეთს. ჭანები მეგრელების ახლო ნათესავები არიან. ძალიანა ჰგავან მეგრელებს გარეგნობით, ზნე-ჩვეულებით და ყოფაცხოვრებითაც. ჭანური ენა მხოლოდ ცოტათი განსხვავდება მეგრული ენისაგან. ძართული ენაც ბევრმა ჭანმა ძალიან კარგათ იცის. ამ ქვეყანას უცხოელები ლაზისტანს ეძახიან და ჭანებს ლაზებს. საერთოდ მთელი ჭანეთი მთა-გორიანი ადგილია. ჰავა, ნიადაგი და საერთოდ ბუნება ძლიერ უწყობს ხელს აქ მცენარეულობის სიმდიდრეს. აქაური ნიადაგი ქირნახულის კარგ მოსავალს იძლევა, მაგრამ მიწის მუშაობას აქ ძალიან ნაკლებათ მისდევენ. ხილიც ყოველნაირი მოდის ჭანეთში, მაგრამ შეურნეობის ეს დარგიც რიგიანათ ვერ არის დაყენებული. შოველისავე ამის მიზეზი ის არის, რომ აქ ადგილის დიდი სივიწროვეა. მთელი ეს ქვეყანა მთებითა და გორაკებით არის დაფარული. ადგილის სივიწროვის გამო არც შინაური ცხოველების მოვლა-მოშენებას მისდევენ. ცხენს, ძროხას და ხარს ვაცი აქ იშვიათად ნახავს. ცხვრის ყოლა კი იციან, მაგრამ ძალიან ნაკლებათ. უფრო გავრცელებულია აქ თხის მოშენება. ჭანეთში მეურნეობა თუმცა რიგიანათ ვერ არის დაყენებული, მაგრამ სიმდიდრით ისინი არავის არ ჩამოუვარდებიან. ზღვის სიახლოვის გამო მათ ხელი მოუკიდიათ მეზღვაურობისათვის და საუკეთესო მენავებათ ითვლებიან. ზღვაზე თავისუფლათ მოგზაურობამ ისინი ვაჭრობასაც შეაჩვია. ჭანები თავის ქვეყნის ნაწარმოებს: ლიმონს, ფორთოხალს, ზეთისხილს და ხე-ტყეს უცხო ქვეყ-

ნებში ჰყიდიან, უცხოეთის საქონელს კი გასაყიდათ ზიდვენ შოთსა, ბათუმსა და სხვა ზღვის-პირის ქალაქებში.

თუ მამაკაცები მთელ თავის დროს ვაჭრობასა და უცხო ქვეყნებში სიარულს ანდომებენ, დედაკაცები შინაურ საქმეებს აწარმოებენ. ხვნა-თესვა, მკა და საერთოდ მიწის მუშაობა სულ დედაკაცებსა აქვთ ნაკისრები. შოველივე ამის გამო ქანები საქართველოს სხვა კუთხის მცხოვრებლებზე ბევრათ უფრო მდიდარნი არიან და ყველა ქართველებზე უკეთესათა ცხოვრობენ.

კ ა ვ კ ა ს ი ა .

მთელი ძავეკასია ძავეკასიონის ქედით ორ დიდ ნაწილათ იყოფა. ძავეკასიონის ქედი გაჭიმულია შავ ზღვასა და ძასპის ზღვას შუა. ძავეკასიაც ამ ორ ზღვას შუა მდებარეობს. ძავეკასიონის ქედიდან სამხრეთით მდებარე ადგილებს ამიერ ძივეკასიას ეძახიან, ჩრდილოეთით მდებარე ადგილებს კი—იმიერ ძავეკასიას, ანუ ჩრდილოეთ ძავეკასიას. საქართველო ამიერ ძავეკასიაში იშყოფება. მთელ საქართველოს ორი გუბერნია და ერთი ოლქი შეადგენს: ძუთაისისა და თბილისის გუბერნია და ბათუმის ოლქი. ძუთაისის გუბერნია შესდგება შვიდი მაზრისა და ერთი საბოქაულოსაგან: ძუთაისის, შორაპნის, ოზურგეთის, სენაკის, ზუგდიდის, რაკისა და ლეჩხუმის მაზრები და სვანეთის საბოქაულო. ძუთაისის გუბერნიასვე ეკუთვნის სოხუმის ოლქიც. თბილისის გუბერნიას შეადგენს ძართლი, ძახეთი და სამხრეთი საქართველოს ერთი ნაწილი. ამ გუბერნიაში სულ ცხრა მაზრა ითვლება: თბილისის, თიანეთის, თელავის, სიღნაღის, ლუშეთის, ბორის, ახალციხის, ახალქალაქის და ბორჩალოს მაზრა. თბილისის გუბერნიასვე ეკუთვნის ზაქათალას ოლქი, რომელშიაც შედის საინგილო. ამიერ ძავეკასიის სხვა გუბერნიებია: მრევენის, მლისავეტოპო-

ლის, ანუ ბანჯისა და ბაქოსი. ამათ გარდა ამიერ კავკასიაში არის ორი დიდი ოლქი: ღალესტანისა და შარსისა.

მთელ ამიერ კავკასიაში ითვლება 5,000,000-მდი მცხოვრები.

რ უ ს მ თ ი.

როგორც საქართველო, ისე მთელი ამიერ კავკასია რუსეთის იმპერიის ერთ პატარა ნაწილს შეადგენს. რუსეთი მთელ დედამიწის ზურგზე თითქმის ყველა სახელმწიფოზე უდიდესი სახელმწიფოა. ამ სახელმწიფოს უჭირავს მთელი შვედეთის მატერიკის თითქმის ორი წილი და აზიის თითქმის ნახევარი. რუსეთის იმპერია თავის სივრცით მთელი ხმელეთის თითქმის მეექვსედ ნაწილს შეადგენს. ამ უზარმაზარ სახელმწიფოში მხოლოდ 160 მილიონი მცხოვრებელი ითვლება. ამ მხრივ რუსეთი ზოგ სხვა სახელმწიფოზე ბევრათ ჩამორჩენილია: ჩინეთში, მაგალითად ითვლება 400 მილიონი და ინგლისში 390 მილიონამდი მცხოვრები.

რუსეთის სატახტო ქალაქია პეტერბურგი. მეორე ძველ სატახტო ქალაქათ ითვლება მოსკოვი.

მთელ რუსეთში უმაღლესი სწავლის მისაღებათ არის დაარსებული 10 უნივერსიტეტი და მრავალი სხვა სპეციალური უმაღლესი სასწავლებელი. უნივერსიტეტი არის დაარსებული: პეტერბურგსა, მოსკოვსა, კიევსა, ხარკოვსა, შაზანსა, იურიევსა, ოდესასა, სარატოვსა, ვარშავასა და ტომსკში.

91

↙ 712